

УКРАЇНСЬКИЙ
ІСТОРИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

12

КИЇВ-1977

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 12 (201)

ГРУДЕНЬ

1977

Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

У ЦК Компартії України. Про 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні	5
---	---

СТАТТІ

60-річчя встановлення Радянської влади на Україні

Лихолат А. В. Велика Жовтнева соціалістична революція і утворення Української Радянської держави	12
Тронько П. Т. Розквіт української радянської соціалістичної культури	24
Чугайов В. П. (Львів), Ковальчак Г. І. (Львів). Торжество ідей Великого Жовтня в західних областях України	38

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Бойовий загін КПРС	49
------------------------------	----

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії Великої Жовтневої соціалістичної революції

Сурай Ю. І. (Одеса). Роль «Солдатской правды» в інтернаціональному згуртуванні солдатських мас	57
Максименко М. М. (Сімферополь). Радянська Соціалістична Республіка Тавриди	64
Белякевич І. І. (Львів). Польські інтернаціоналісти в Червоній гвардії Петрограда в 1917 р.	71
Мельник С. К. (Одеса), Раєвський В. Р. (Рига). Участь латиських пролетарів у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні	80
Мельниченко Г. М. Діяльність КП(б)У по створенню радянської системи народної освіти на Україні у 1919 р.	91

ЗАМІТКИ

Сарбей В. Г. Харківське історико-філологічне товариство та його вклад в історіографію України (До 100-річчя заснування і початку діяльності)	99
--	----

НАШ КАЛЕНДАР

Варгатюк П. Л. Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві 3—5 грудня 1917 р. (До 60-річчя скликання: історія та історіографія питання)	104
--	-----

Руденко Н. М. Видатний радянський полководець (До 80-річчя з дня народження Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва)	109
Мицик Ю. А. (<i>Дніпропетровськ</i>). Феодосій Софонович — видатний представник історичної думки XVII ст. (300-річчя з дня смерті)	113

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Лутченко О. І. (<i>Москва</i>). Питання формування і становлення технічної інтелігенції в радянській історіографії	116
Корольов Б. І. Літопис героїчної боротьби трудящих України за перемогу Великого Жовтня	123

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

Бондар М. М., Кравченко Н. М. Том перший, книга перша. Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства. Київська Русь (до другої половини XIII ст.)	127
---	-----

* * *

Гончаренко М. Г. (<i>Ворошиловград</i>), Решодько П. Ф. (<i>Ворошиловград</i>). В боротьбе за власть Советов на Украине. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине	130
Пономаренко Г. Я. (<i>Донецьк</i>). С мандатом Октября	132
Мусієнко В. В. І. В. Хміль. Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад	133
Коломійчук В. Т. (<i>Одеса</i>), Харченко І. Н. (<i>Одеса</i>). В. Коновалов. Красний флаг над Одессой	135
Гамрецький Ю. М., Калениченко П. М. Енциклопедія Жовтневої революції	137

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 60-річчя Великого Жовтня

Навроцький М. О. Республіканська науково-теоретична конференція	140
Корієнко П. С. (<i>Одеса</i>). Ювілейна сесія в Одесі	142
Ситник А. А. Товариство охорони пам'яток історії та культури УРСР	143
Мінгазутдінов А. Ф. Київський державний університет	145
Мороз В. К. (<i>Львів</i>). IV наукова конференція істориків-полоністів	146
Крячок М. І. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР	148

* * *

Алфавітний покажчик матеріалів, надрукованих у журналі в 1977 р.	149
--	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. За-млинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції
252001, Київ-1, вул. Кірова, 4
Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

В ЦК Компартии Украины. О 60-летии установления Советской власти на Украине	5
---	---

СТАТЬИ

60-летие установления Советской власти на Украине

Лихолат А. В. Великая Октябрьская социалистическая революция и образование Украинского Советского государства	12
Тронько П. Т. Расцвет украинской советской социалистической культуры	24
Чугаев В. П. (Львов), Ковальчак Г. И. (Львов). Торжество идей Великого Октября в западных областях Украины	38

XXV съезд КПСС и проблемы коммунистического строительства

Боевой отряд КПСС	49
-----------------------------	----

СООБЩЕНИЯ

Из истории Великой Октябрьской социалистической революции

Сурай Ю. И. (Одесса). Роль «Солдатской правды» в интернациональном сплочении солдатских масс	57
Максименко М. М. (Симферополь). Советская Социалистическая Республика Тавриды	64
Беляжевич И. И. (Львов). Польские интернационалисты в Красной гвардии Петрограда в 1917 г.	71
Мельник С. К. (Одесса), Раевский В. Р. (Рига). Участие латышских пролетариев в борьбе за установление Советской власти на Украине	80
Мельниченко А. М. Деятельность КП(б)У по созданию советской системы народного просвещения на Украине в 1919 г.	91

ЗАМЕТКИ

Сарбей В. Г. Харьковское историко-филологическое общество и его вклад в историографию Украины (К 100-летию образования и начала деятельности)	99
---	----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Баргатюк П. Л. Областной (краевой) съезд РСДРП(б) в Киеве 3—5 декабря 1917 г. (К 60-летию созыва: история и историография вопроса)	104
Руденко Н. Н. Выдающийся советский полководец (К 80-летию со дня рождения Маршала Советского Союза И. С. Конева)	109
Мицук Ю. А. (Днепропетровск). Феодосий Софонович — выдающийся представитель исторической мысли XVII ст. (300-летие со дня смерти)	113

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Лутченко А. И. (Москва). Вопросы формирования и становления технической интеллигенции в советской историографии	116
Королев Б. И. Летопись героической борьбы трудящихся Украины за победу Великого Октября	123

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем многотомную «Історію Української РСР»

Бондарь Н. Н., Кравченко Н. М. Том перший, книга перша. Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства. Київська Русь (до другої половини XIII ст.)	127
--	-----

* * *

Гончаренко Н. Г. (Ворошиловград), Решодько П. Ф. (Ворошиловград). В борьбе за власть Советов на Украине. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине	130
--	-----

Пономаренко Г. Я. (<i>Донецк</i>). С мандатом Октября	132
Мусиенко В. В. І. В. Хміль. Трудяще селянство України в боротьбі за вла- ду Рад	133
Коломийчук В. Т. (<i>Одесса</i>), Харченко И. Н. (<i>Одесса</i>). В. Коновалов. Красный флаг над Одессой	135
Гамрецкий Ю. М., Калениченко П. М. Енциклопедія Жовтневої рево- люції	137

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Чествование 60-летия Великого Октября

Навроцкий Н. А. Республиканская научно-теоретическая конференция . . .	140
Кориненко П. С. (<i>Одесса</i>). Юбилейная сессия в Одессе	142
Ситник А. А. Общество охраны памятников истории и культуры УССР . . .	143
Мингазутдинов А. Ф. Киевский государственный университет	145
Мороз В. К. (<i>Львов</i>). IV научная конференция историков-полонистов . .	146
Крячок Н. И. Центральный государственный архив-музей литературы и ис- кусства УССР	148

* * *

Алфавитный указатель материалов, напечатанных в журнале в 1977 г.	149
---	-----

У ЦК Компартії України

ПРО 60-РІЧЧЯ ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Центральний Комітет Компартії України прийняв постанову «Про 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні».

Трудащі Радянської України, говориться в постанові, в братній сім'ї народів нашої багатонаціональної Батьківщини в обстановці величезного політичного і трудового піднесення новими патріотичними ділами на всіх ділянках господарського і культурного будівництва відзначили 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Перемога Жовтня — головна подія XX століття — докорінно змінила хід розвитку всього людства, відкрила епоху революційного оновлення світу, епоху переходу від капіталізму до соціалізму.

Велич шляху, пройденого нашим народом під керівництвом Комуністичної партії за 60 років Радянської влади, всебічно і глибоко розкрита в змістовній і яскравій доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва на урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР. У цьому видатному ідейно-теоретичному документі переконливо показані грандіозні досягнення радянського народу, визначені перспективи і головні завдання його дальшої боротьби за втілення в життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС, ленінської генеральної лінії партії. Доповідь є новим вкладом у теорію і практику побудови комуністичного суспільства, в інтернаціональну справу боротьби трудящих за прогрес, демократію, за міцний мир на землі.

Важливе значення для здійснення завдань комуністичного будівництва має нова Конституція СРСР, в якій законодавчо закріплені всесвітньо-історичні досягнення соціалізму, що забезпечують дальший розвиток і вдосконалення радянської економіки і культури, соціалістичної демократії, розширення прав і свобод громадян, зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, всебічний розвиток і неухильне зближення всіх націй і народностей країни. «Завдяки послідовному проведенню ленінської національної політики ми, — підкреслив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв у доповіді на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР, — побудувавши соціалізм, одночасно — вперше в історії — успішно вирішили національне питання». Кон-

ституція СРСР яскраво свідчить про те, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіді Леніна успішно втілюються в життя.

Комуністи, трудящі Української РСР, як і всі радянські люди, цілком і повністю схвалюють і одностайно підтримують внутрішню і зовнішню політику Комуністичної партії Радянського Союзу, багатогранну плодотворну діяльність Центрального Комітету КПРС, його Політбюро на чолі з видатним політичним і державним діячем сучасності, вірним ленинцем товаришем Л. І. Брежнєвим.

Велика Жовтнева соціалістична революція принесла соціальне і національне визволення всім народам нашої країни. З Жовтнем, його революційними ідеями нерозривно зв'язані якнайглибші перетворення в усіх сферах життя українського народу. Слідом за робітничим класом Росії, вірні інтернаціональному обов'язкові, трудящі України піднялись на боротьбу за перемогу великої справи Жовтня, за встановлення Радянської влади. Завдяки перемозі Жовтневої революції, братерській допомозі великого російського народу, непорушній дружбі всіх націй і народностей нашої країни український народ став повновладним господарем своєї долі. Під керівництвом Комуністичної партії робітничий клас, трудящі України зломали запеклий опір експлуататорів, розгромили внутрішню контрреволюцію та іноземних інтервентів, відстояли завоювання Жовтня. Цілковитого ідейного і політичного краху зазнали люті вороги українського народу — українські буржуазні націоналісти.

Знаменною віхою в історії України став Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 24—25 грудня 1917 року в Харкові. З'їзд проголосив Україну Республікою Рад, прийняв рішення про встановлення федеративного зв'язку Радянської України з Російською Радянською Соціалістичною Республікою. Утворення Української Радянської Республіки зустрівало повне схвалення і підтримку трудящих Радянської Росії.

Нахненником і організатором героїчної боротьби робітників і селян України за владу Рад була партія більшовиків на чолі з геніальним революціонером і мислителем, засновником першої в світі соціалістичної держави, вождем міжнародного робітничого класу, всіх трудящих Володимиром Іллічем Леніним.

Високу свідомість і принциповість комуністів, глибоке розуміння ними свого інтернаціонального обов'язку продемонстрував I з'їзд КП(б)У, який завершив процес об'єднання більшовицьких організацій України. Комуністична партія України утворилась на основі ленинських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів як одна з організацій єдиної РКП(б), її бойовий загін.

Продовженням справи Великого Жовтня, результатом будівничої творчості всіх націй і народностей нашої країни було утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Виступивши одним з ініціаторів утворення Союзу РСР, Радянська Україна дістала в цьому нерозривному союзі всі можливості для повного і всебічного розквіту. Трудящі республіки пишаються тим, що вони належать до нової історичної спільності людей — радянського народу. Вони завжди свято виконували

і виконують ленінський заповіт про те, що тільки «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови».

Могутня, животворна сила ленінської національної політики, дружби народів яскраво виявилась на всіх етапах розвитку Радянської України, особливо на крутих поворотах її історії. Завдяки нерозривному братерству і єдності радянських народів трудящі України відстояли свою свободу і незалежність у найважчих випробуваннях громадянської і Великої Вітчизняної воєн, відбудували зруйноване ворогом народне господарство, піднялись до вершин економічного і духовного прогресу.

Ратні подвиги і трудові звершення українського народу дістали високу оцінку Комуністичної партії і Радянського уряду. Республіка нагороджена двома орденами Леніна, орденами Жовтневої Революції і Дружби народів.

Радянська Україна сьогодні — це рівна серед рівних республік могутнього Союзу РСР — першої в світі держави розвинутого соціалізму. Динамічно, високими темпами розвивається її економіка — органічна частина єдиного народногосподарського комплексу країни. За роки Радянської влади завдяки героїчній праці українського народу, братерській взаємодопомозі всіх народів Радянського Союзу, їх дружбі і співробітництву досягнуто всебічного прогресу в усіх галузях життя республіки. Випуск промислової продукції за роки Радянської влади зріс у 90 разів. Республіка тепер щороку виробляє продукції в 3 рази більше, ніж промисловість усього Радянського Союзу в довоєнному 1940 році. Послідовне здійснення економічної стратегії партії, її аграрної політики забезпечили неухильне зростання продуктивних сил сільського господарства, яке перетворилось у високорозвинутий сектор соціалістичної економіки. Врожайність зернових культур за 60 років підвищилась більш як у три рази.

Особливо плідотворним було останнє десятиріччя. За цей час вдвоє збільшились основні виробничі фонди. В розвиток сільського господарства вкладено в два з лишком рази коштів більше, ніж за всі попередні роки Радянської влади. В результаті реалізації соціальної програми партії в 1,4 раза збільшено заробітну плату робітників і службовців, в 1,6 раза — оплату праці колгоспників. Більш як у два рази зросли суспільні фонди споживання, значних успіхів досягнуто в розвитку освіти, медичного обслуговування, соціального забезпечення. Швидкими темпами розвивається житлове і соціально-культурне будівництво, сфера побутових послуг. До нових висот піднялись наука і культура Радянської України.

Досягнення республіки в соціально-економічному і культурному розвитку, ленінські принципи національно-державного будівництва, справжнього народовладдя знайдуть закріплення в новій Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки, яка розробляється на основі Конституції СРСР.

Свій славний ювілей трудящі республіки зустрічають новими успіхами на всіх ділянках комуністичного будівництва. Робітничий клас, колгоспне селянство, народна інтелігенція самовіддано працюють над втіленням у життя історичних рішень XXV з'їзду КПРС, планів десятої п'ятирічки.

Достроково виконано соціалістичні зобов'язання на честь 60-річчя Великого Жовтня. Промисловістю республіки за десять місяців ц. р. понад план реалізовано продукції на суму майже один мільярд 200 мільйонів карбованців. Трудівники сільського господарства виростили високий урожай зернових, цукрових буряків, картоплі та інших культур. Державі продано 1 мільярд 127 мільйонів пудів хліба і понад 50 мільйонів тонн цукрових буряків. Перевиконано плани виробництва і закупок основних видів продукції тваринництва.

Український народ вважає своїм найвищим патріотичним та інтернаціональним обов'язком зміцнювати економічну і оборонну могутність країни, морально-політичну єдність радянського суспільства. Як член ООН та інших міжнародних організацій Українська РСР активно відстоює і проводить у життя послідовно інтернаціоналістську, миролюбну зовнішню політику КПРС і Радянської держави, спрямовану на забезпечення загального миру і соціального прогресу народів.

Історичний досвід переконливо показав, що запорукою всіх успіхів українського народу є випробуване керівництво ленінської Комуністичної партії. Компартія України, керуючись рішеннями XXV з'їзду КПРС, відчуваючи постійну допомогу і увагу Політбюро ЦК, Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва, вдосконалює організаторську і політичну роботу серед трудящих, спрямовує їх зусилля на здійснення величних планів комуністичного будівництва, дальший розвиток і зміцнення могутності Союзу РСР.

У постанові ЦК Компартії України підкреслюється, що 60-річчя Радянської України слід відзначити як видатну політичну подію, тріумф справи Великого Жовтня. Підготовку і святкування ювілею провести як яскраву демонстрацію непохитної вірності українського народу заповітам Леніна, принципам радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, торжества ленінської національної політики партії. Всю організаторську і політичну роботу проводити під знаком мобілізації робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції на успішне виконання рішень XXV з'їзду КПРС, планів десятої п'ятирічки. В цій роботі керуватися положеннями і висновками доповідей товариша Л. І. Брежнєва на жовтневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС, позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР, урочистому засіданні в Москві на честь 60-річчя Великого Жовтня, новою Конституцією Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Обкомам, міськкомам, райкомам Компартії України, первинним партійним організаціям доручено всіма засобами пропаганди і агітації глибоко і переконливо розкривати всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, ленінської теоретичної спадщи-

ни, положення і висновки, що містяться в документах КПРС, доповідях і виступах товариша Л. І. Брежнєва, аргументовано і яскраво висвітлювати керівну і спрямовуючу діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу.

Всебічно показувати торжество ідей Жовтня, ленінської національної політики партії, принципів пролетарського інтернаціоналізму, значення непорушної дружби і братерської взаємодопомоги народів СРСР в утворенні і розвитку УРСР, вклад трудящих України в створення і зміцнення першої в світі соціалістичної багатонаціональної держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

В усій повноті треба розкривати тісні економічні і культурні зв'язки України з усіма братніми республіками, видатні досягнення СРСР, УРСР у розвитку економіки, науки і культури. Посилювати виховання підростаючого покоління на славних революційних, бойових і трудових традиціях КПРС, робітничого класу, всього радянського народу.

Слід вести активну наступальну боротьбу проти антикомунізму і антирадянщини, викривати підривну діяльність зарубіжних українських буржуазно-націоналістичних і сіоністських центрів, їх прислужництво імперіалізові.

Широко пропагувати миролюбну зовнішньополітичну діяльність КПРС і Радянської держави, спрямовану на зміцнення світової системи соціалізму, підтримку національно-визвольного руху, боротьбу за зміцнення миру, співробітництва і безпеки народів, утвердження принципів мирного співіснування держав з різним суспільним ладом.

Обкомам, міськкомам, райкомам партії, первинним партійним організаціям, обласним, міським і районним Радам народних депутатів, Укрпрофраді, ЦК ЛКСМ України, міністерствам і відомствам, правлінням товариства «Знання» УРСР, творчих спілок республіки запропоновано розробити і здійснити організаційні і агітаційно-пропагандистські заходи по підготовці і святкуванню 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні, розглядаючи цю роботу як складову частину святкування ювілею Великого Жовтня.

Редакціям газет і журналів, Держтелерадіо УРСР рекомендовано організувати систематичну публікацію і передачу матеріалів, які б яскраво відображали атмосферу загального піднесення в республіці, викликаного святкуванням 60-річчя Великого Жовтня, прийняттям нової Конституції СРСР, підготовкою до ювілею Радянської влади на Україні, непорушну згуртованість українського народу навколо КПРС, його безмежну відданість ідеалам Жовтня, справі комуністичного будівництва.

Особливу увагу слід звернути на вшанування активних борців за справу Великого Жовтня, ветеранів революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, героїв праці, даліше поліпшення їх житлово-побутових умов, матеріального забезпечення і медичного обслуговування.

На ознаменування 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні вирішено провести в м. Києві в Палаці культури «Україна» 23 груд-

ня 1977 року урочисте засідання Центрального Комітету Компартії України і Верховної Ради Української РСР з участю партійних, радянських і громадських організацій, представників трудящих м. Києва і воїнів Радянської Армії.

21 грудня 1977 р. в м. Харкові, де в грудні 1917 року на Першому Всеукраїнському з'їзді Рад Україна була проголошена Радянською Республікою, відбудеться урочисте засідання обкому і міськкому Компартії України, обласної і міської Рад народних депутатів, присвячене 60-річчю встановлення Радянської влади на Україні.

16—22 грудня 1977 року будуть проведені урочисті засідання обласних, міських, районних комітетів партії і відповідних Рад народних депутатів з участю представників громадських організацій і військових частин, а також урочисті збори на підприємствах, будовах, у колгоспах, радгоспах, установах і навчальних закладах.

24 грудня 1977 року в місті Києві відбудуться військовий парад і демонстрація трудящих, а в інших містах і населених пунктах — мітинги або демонстрації трудящих.

ЦК Компартії України схвалив заходи по підготовці і святкуванню 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні. Партійні комітети, первинні парторганізації, радянські, профспілкові, комсомольські і господарські органи покликані закріпити політичне і трудове піднесення, викликане прийняттям нової Конституції СРСР, святкуванням ювілею Великого Жовтня, забезпечити широку участь робітників, колгоспників, інтелігенції в соціалістичному змаганні за гідну зустріч 60-річчя Радянської влади на Україні, дострокове виконання народногосподарських планів 1977 року і п'ятирічки в цілому.

Передбачено проведення обласних, міських і районних семінарів, інструктивних нарад партійного активу, пропагандистів, лекторів, доповідачів, політінформаторів з питань пропаганди матеріалів спільного урочистого засідання ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченого 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, а також підготовки до святкування 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні.

У виробничих колективах, навчальних закладах, культурно-освітніх установах, військових частинах буде організовано літературно-художні вечори, читацькі конференції, тематичні кінофестивалі, художні виставки, присвячені знаменній даті, зустрічі з ветеранами партії, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, агітпоходи по місцях революційної і бойової слави. В м. Києві відбудеться маніфестація комсомольців і молоді.

Під час підготовки до свята в трудових колективах, навчальних закладах з розповідями про досягнення народного господарства, науки і культури Української РСР за 60 років Радянської влади виступлять провідні вчені.

В м. Харкові передбачено провести наукову сесію Секції суспільних наук Академії наук УРСР, Інституту історії партії при ЦК Компартії Ук-

раїни — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР.

Намічено відкрити меморіальний будинок-музей в м. Києві «Революційна діяльність сім'ї Ульянових на Україні», ряд пам'ятників видатним діячам партії і держави, а також республіканську художню виставку, ювілейні виставки і експозиції в музеях республіки.

У зв'язку з ювілеєм відбудуться масові спортивні змагання, естафети та інші заходи.

Держкомвидаву УРСР доручено видати збірник документів і матеріалів, присвячених святкуванню 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні.

Центральний Комітет Компартії України висловив упевненість у тому, що трудящі республіки ще тісніше згуртуються навколо ленінської партії, ознаменують славний ювілей Радянської України новими успіхами у праці, весь свій творчий ентузіазм і енергію спрямують на втілення в життя величних планів комуністичного будівництва, накреслених XXV з'їздом КПРС.

Статті

60-річчя встановлення Радянської влади на Україні

А. В. ЛИХОЛАТ (Київ)

ВЕЛИКА ЖОВТНЕВА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Трудящі нашої країни і все прогресивне людство планети урочисто відзначили 60-річчя Великого Жовтня. В ході всенародного соціалістичного змагання на честь цього славного ювілею радянський народ під керівництвом ленінської партії послідовно втілює у життя історичні рішення XXV з'їзду КПРС і добився значних успіхів у будівництві комуністичного суспільства. Трудівники міста і села безмежно вірять рідній партії, вважають її справу своєю кровною справою.

Новим історичним етапом у розвитку нашої соціалістичної Батьківщини стало прийняття позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР 7 жовтня цього року нової Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, яку справедливо називають маніфестом розвинутого соціалізму. «Ми приймаємо нову Конституцію, — зазначив у своїй доповіді на сесії Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР, голова Конституційної комісії товариш Л. І. Брежнєв, — напередодні 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це не просто збіг у часі двох найвидатніших подій у житті країни. Зв'язок між ними значно глибший. Нова Конституція — це, можна сказати, концентрований підсумок усього шістдесятирічного розвитку Радянської держави. Вона яскраво свідчить про те, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіді Леніна успішно втілюються в життя»¹.

В Основному Законі Радянської держави закріплено факт все-світньо-історичного значення — побудову в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства. Він збагатив загальну скарбницю досвіду світового соціалізму і безсумнівно стане могутнім стимулом у боротьбі трудящих всього світу за свободу, демократію, міцний мир і соціальний прогрес.

Всенародне обговорення проекту нової Конституції СРСР, в якому взяло участь понад 140 млн. чол., тобто $\frac{4}{5}$ дорослого населення, стало могутнім стимулом у справі активізації суспільно-політичного життя, пробудило в народі нові творчі сили, дало новий поштовх розвитку соціалістичного змагання за високу ефективність і якість праці, за успішне виконання завдань десятої п'ятирічки. Всі грандіозні здобутки, якими по праву пишається героїчний радянський народ, є наочним втіленням ідей Великого Жовтня.

¹ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення. Доповідь і виступи на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 4 і 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

Велика Жовтнева соціалістична революція ознаменувала корінний поворот в історичній долі народів нашої країни. Зламавши буржуазно-поміщицьку державну машину і звільнивши народи Росії від вікового гніту, вона вивела їх на шлях справді незалежного розвитку, всебічного соціально-економічного і культурного прогресу, створення своєї радянської національної державності.

Перемога соціалістичної революції на Україні і створення Української Радянської держави, здійснення одвічних мрій українського народу про своє соціальне і національне визволення нерозривно зв'язані з іменем вождя і учителя трудящих усього світу В. І. Леніна. Великий Ленін вказав українському народові шлях до свободи і щастя, до світлого майбутнього — комунізму. Він стояв біля колиски Української Радянської республіки, був творцем першої в історії багатонаціональної Радянської держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У даній статті висвітлюються основні етапи боротьби трудящих України за перемогу соціалістичної революції і зміцнення української радянської державності, тісний союз з великим російським народом, усіма народами нашої країни.

Велике значення для перемоги Жовтневої революції в країні мало ленінське вчення з національного питання. Розвиваючи вчення К. Маркса і Ф. Енгельса про диктатуру пролетаріату, про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, В. І. Ленін конкретизував програму партії з національного питання, обґрунтував необхідність посилення ролі пролетаріату в національно-визвольному русі народів Росії. У своїй діяльності більшовики України завжди керувалися ленінським положенням про те, що «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»².

У процесі боротьби проти великодержавних шовіністів і буржуазних націоналістів більшовицька партія згуртувала багатомільйонні маси Росії навколо російського пролетаріату і повела їх на штурм буржуазно-поміщицького ладу.

У лютому 1917 р. в Росії перемогла буржуазно-демократична революція. Проте буржуазний Тимчасовий уряд, що прийшов до влади внаслідок угодовства меншовиків та есерів, які тоді переважали в Радах робітничих, солдатських і селянських депутатів, проводив політику соціального і національного гноблення. Він не тільки відмовився задовольнити вимоги українського народу, як й інших народів Росії, про надання автономії, свободи національного розвитку, але й за допомогою зброї намагався придушити у країні національно-визвольний рух.

Особливістю тогочасної політичної обстановки на Україні було те, що національно-визвольний рух українського народу намагалася використати Центральна рада, створена у березні 1917 р. з ініціативи керівників буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістичних партій і організацій. Прибравши собі популярну в народі назву «рада», вона насправді відображала інтереси української міської буржуазії, куркульства і обуржуазнених поміщиків. Незважаючи на певні незгоди з Тимчасовим урядом, Центральна рада, однак, виступала спільно з ним проти встановлення на Україні влади Рад.

Більшовики послідовно викривали антинародну політику буржуазного Тимчасового уряду і Центральної ради, згуртовували трудящих

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

усіх національностей Росії і мобілізували їх на розв'язання корінних завдань революції. Велику роль у розвитку революційної свідомості мас відіграла написана В. І. Леніним і прийнята VII (Квітневою) конференцією РСДРП(б) резолюція з національного питання, в якій підтверджувався непорушний принцип національної програми більшовицької партії — визнання за всіма народами, що входили до складу Росії, права на самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійних держав. У виступі на конференції В. І. Ленін піддав гострій критиці точку зору Г. Пятакова та його прибічників, які заперечували право українського народу на самовизначення.

Торкаючись питання про перспективи державних відносин між майбутньою Українською Радянською республікою і майбутньою Російською Радянською республікою, В. І. Ленін з геніальною прозорливістю провістив: «Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, між ними буде більше зв'язку, більше довір'я. Якщо українці побачать, що у нас республіка Рад, вони не відокремляться, а якщо у нас буде республіка Мілюкова, вони відокремляться»³.

В. І. Ленін, більшовицька партія рішуче виступали на захист національних прав українського й інших пригноблених народів Росії. У статтях «Україна», «Не демократично, громадянине Керенський!», «Україна і поразка правлячих партій Росії», написаних і опублікованих у 1917 р., Володимир Ілліч піддав нищівній критиці великодержавно-шовіністичну політику Тимчасового уряду щодо українського народу, викрив меншовиків і есерів, які підтримували і проводили цю політику. Партія більшовиків під керівництвом В. І. Леніна здійснила значну роботу, спрямовану на ізоляцію угодовських партій від народу і мобілізацію трудящих на боротьбу проти буржуазного Тимчасового уряду, за владу Рад.

VI з'їзд РСДРП(б), який проходив 26 липня — 3 серпня 1917 р. в Петрограді, націлив партію на збройне повстання з метою повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату. Головною умовою перемоги пролетарської революції, підкреслювалося в його рішеннях, є союз робітничого класу з найбіднішим селянством. VI з'їзд партії дав рішучу відсіч троцькістам та іншим капітулянтам, які заперечували можливість перемоги соціалістичної революції в Росії раніше, ніж переможе пролетаріат Заходу.

Більшовицькі організації України, керуючись рішеннями VI з'їзду партії, роз'яснювали програму РСДРП(б) з національного питання, викривали великодержавно-шовіністичну політику Тимчасового уряду й антинародну, контрреволюційну природу Центральної ради та українських буржуазно-націоналістичних партій, які намагалися відвернути робітників і селян від загальноросійського революційного руху. Незважаючи на антиленінську, розкольніцьку лінію Г. Пятакова та його прибічників, які захопили керівні позиції в Київському комітеті РСДРП(б), та опортуністичні хитання окремих членів Харківського, Одеського і деяких інших комітетів, більшовики України багато зробили для згуртування робітничого класу, найбіднішого селянства і революційних солдатів, підготовки їх до збройної боротьби за владу Рад у союзі і під керівництвом російського пролетаріату.

Велике значення мала дальша розробка В. І. Леніним теорії соціалістичної революції, зокрема питання про союзників пролетаріату в революції, про державу, збройне повстання та ін. У середині вересня Володимир Ілліч написав листи до ЦК партії «Більшовики повинні

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 418.

взяти владу» і «Марксизм і повстання», в яких, спираючись на висловлювання К. Маркса і Ф. Енгельса та узагальнивши досвід першої російської революції, розробив струнку вчення про збройне повстання, розглядаючи його як мистецтво.

Керуючись ленінською теорією соціалістичної революції, більшовицька партія уміло з'єднала в один могутній потік соціалістичний рух пролетаріату за повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату, загальнодемократичний рух за мир, селянський рух за землю і національно-визвольний рух пригноблених народів. Це було однією з головних передумов перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Для робітників і селян України Жовтнева революція була їх кровною справою. Міцно з'єднані з трудящими Росії історичною долею, десятиліттями спільної революційної боротьби, робітничий клас і найбідніше селянство України, керовані більшовиками, у вирішальні дні Великого Жовтня йшли пліч-о-пліч із своїми російськими братами. Представники трудящих мас України, багато з яких перебувало у складі Петроградського гарнізону або служило в Балтійському флоті, були активними учасниками історичного жовтневого штурму. Славні сини українського народу Ю. М. Коцюбинський, В. О. Антонов-Овсєнко, П. Ю. Дибенко, В. М. Примаков, М. О. Скрипник, В. Я. Чубар, М. І. Подвойський, П. І. Старостін та інші взяли діяльну участь у підготовці і проведенні збройного повстання в Петрограді. Делегатами II Всеросійського з'їзду Рад, який законодавчо закріпив перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, були 126 представників (1/5 частина всіх делегатів) від 69 Рад України⁴. Більшість з них голосувала за прийняття ленінських декретів про мир і землю, а також рішуче висловились за передачу всієї влади в країні до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Декретом про мир пропонувалось усім урядам воюючих держав негайно розпочати переговори про справедливий демократичний мир. Країна Рад першою підняла прапор боротьби за загальний мир, за братерство і дружбу між народами.

Декретом про землю, написаним В. І. Леніним на основі 242 селянських наказів, що надійшли з місць, була скасована приватна власність на землю. Земля оголошувалася всенародною, державною власністю, а селянство звільнялося від щорічних орендних платежів поміщикам, а також від витрат, пов'язаних з придбанням земельних ділянок. Здійснення Радянською владою одвічних сподівань селянства про землю сприяло зміцненню союзу робітничого класу і трудящого селянства.

Трудящі маси України з великою радістю зустріли звістку про перемогу Жовтневої революції і прийняття перших ленінських декретів. Робітники, солдати, селяни на численних мітингах і зборах вимагали встановлення влади Рад і на Україні. Так, уже 25 жовтня робітники і службовці Харківського залізничного вузла у вітальній телеграмі Петроградській Раді робітничих депутатів висловлювали свою готовність всіма силами і засобами підтримати її революційну боротьбу з експлуататорами⁵. Учасники шеститисячного мітингу робітників Брянського заводу (Катеринослав), що відбувся 26 жовтня, прийняли резолюцію, в якій, зокрема, зазначалося, що єдиною владою віднині вони визнають Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів⁶.

⁴ Очерки истории Коммунистической партии Украины, К., 1977, стор. 222.

⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, К., 1957, стор. 114.

⁶ Там же, стор. 321.

Резолюції про підтримку Радянського уряду, утвореного на II Всеросійському з'їзді Рад, і про необхідність передачі влади на місцях Радам прийняли Єлисаветградська Рада робітничих і солдатських депутатів, загальні збори червоногвардійців м. Одеси⁷, солдати багатьох частин Південно-Західного і Румунського фронтів та ін.

Період від жовтня 1917 до весни 1918 р. В. І. Ленін назвав періодом тріумфальної ходи Радянської влади. У цей час по всій країні під керівництвом більшовиків розгорталася боротьба робітничого класу і трудового селянства за встановлення влади Рад. Революціонуванню мас сприяли заходи першого Радянського уряду, очолюваного В. І. Леніним, у галузі соціально-економічної політики, втілення в життя національної політики партії.

Ленінські принципи рівноправності і дружби народів знайшли законодавче закріплення в історичній «Декларації прав народів Росії», яка була опублікована 3 листопада 1917 р. У ній проголошувалися рівність і суверенність народів Росії, їх право на державне самовизначення, скасування будь-яких національних привілеїв і обмежень, вільний розвиток національних меншостей і етнічних груп, що населяли Росію⁸.

У промові на I Всеросійському з'їзді військового флоту 22 листопада 1917 р. В. І. Ленін, викладаючи основні принципи національної політики більшовицької партії, вказував, що партія і Радянський уряд відстоюватимуть повну і необмежену свободу українського народу і що російський народ подасть руку допомоги українським трудящим для спільної боротьби проти спільного ворога — буржуазії. «Ми скажемо українцям: як українці, ви можете влаштувати в себе життя, як ви хочете. Але ми простягнемо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротись проти вашої і нашої буржуазії»⁹.

На заклик ленінської партії трудящі України слідом за російським пролетаріатом і біднішим селянством піднялися на боротьбу проти російської і української контрреволюції, за владу Рад. Уже наприкінці жовтня 1917 р. на значній частині території України були ліквідовані місцеві органи буржуазного Тимчасового уряду. Радянська влада була встановлена в Луганську, Щербинівці, Горлівці, Краматорську і деяких інших містах Донбасу, де діяли загони Червоної гвардії і де більшовики ще до жовтня завоювали більшість у Радах. Встановленню влади Рад на решті території України перешкоджала буржуазно-націоналістична Центральна рада, яка скористалася перемогою повсталого київського пролетаріату над силами Тимчасового уряду і підступно захопила владу в свої руки. У Києві та інших великих містах Центральна рада запровадила режим військової диктатури, жорстоко придушувала будь-яку спробу опору її контрреволюційному режимові, розпалювала національну ворожнечу, всіляко намагаючись ізолювати робітників і селян України від їх братів в Росії, навіть заборонила вивіз хліба до Радянської Росії.

Але й за таких умов більшовики проводили значну політичну роботу серед трудящих, закликали їх до боротьби з націоналістичною контрреволюцією, за встановлення влади Рад. Слова правди знаходили живий відгук у широких верствах населення України. У численних резолюціях, які приймалися в той час на зборах і мітингах робітни-

⁷ Там же, стор. 362.

⁸ Политика Советской власти по национальным делам за три года. 1917—XI 1920, М., 1920, стор. 6—7.

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 112.

ків, селян і солдатів України, різко засуджувалася антинародна політика Центральної ради. Наприклад, 17 листопада 1917 р. збори делегатів Київської спілки металістів ухвалили резолюцію, в якій зазначалося, що «Центральна рада стала на шлях саботажу і явної протидії урядові робітників, солдатів і селян. Виходячи з вищевикладеного, Рада делегатів спілки металістів вважає, що єдиною владою як в центрі, так і на місцях, яку вона визнає і готова всіма силами підтримувати, є влада робітничих, солдатських і селянських депутатів»¹⁰.

Учасники мітингу трудящих Полтави і солдатів військових частин, на якому були присутні понад тисячу чоловік, 10 грудня 1917 р. прийняли таку резолюцію: «...Вважаємо, що Центральна рада згрупувала навколо себе українську буржуазію і всі контрреволюційні сили, які, прикривши себе жовто-блакитним прапором, творять на Україні контрреволюцію, нацьковують українців на росіян і т. п... Ми закликаємо всіх об'єднатися в одну тісну революційну сім'ю навколо Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів і твердо стояти в боротьбі проти буржуазії та її контрреволюційної політики»¹¹.

Велике значення для викриття контрреволюційної суті Центральної ради, а також мобілізації робітників і селян України на боротьбу за встановлення Радянської влади мав написаний В. І. Леніним 3 грудня 1917 р. «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради». У ньому ще раз підтверджувалося право українського народу на самовизначення аж до державного відокремлення. «Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу,— зазначалося у цьому документі,— ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно»¹². У маніфесті наводилися незаперечні факти про те, що рада стала «...на шлях підтримки найлютіших ворогів як національної незалежності народів Росії, так і Радянської влади, ворогів трудящої і експлуатованої маси, кадетів і каледінців...»¹³. Радянський уряд вимагав від Центральної ради припинити дезорганізацію фронту проти Німеччини, відмовитися від підтримки кадетсько-каледінської контрреволюції, припинити роззброєння радянських військ і загонів Червоної гвардії на Україні.

Важливу роль для посилення політичної роботи більшовиків серед трудящих мас України відіграли обласний (крайовий) з'їзд більшовицьких організацій України, який відбувся 3—5 грудня у Києві, а також обласна конференція більшовиків Донецько-Криворізького басейну, що проходила 5—6 грудня 1917 р. у Харкові. Проаналізувавши тогочасну обстановку на Україні, делегати з'їзду і конференції накреслили першочергові завдання місцевих більшовицьких організацій, визначили їх тактичну лінію в боротьбі проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за встановлення влади Рад.

У результаті великої роз'яснювальної роботи більшовиків і на власному досвіді народні маси України переконалися в необхідності повалення влади націоналістів. У цей час у країні відбулися корінні зрушення в розстановці класових сил. «Останні події на Україні (почасти також у Фінляндії і в Білорусії, як і на Кавказі),— писав В. І. Ленін у середині грудня 1917 р.,— свідчать... про нове групування

¹⁰ Борьба за власть Советов на Киевщине, К., 1957, стор. 422.

¹¹ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, стор. 464.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 137.

¹³ Там же, стор. 138.

класових сил, що відбувається в процесі боротьби між буржуазним націоналізмом Української ради, Фінляндського сейму і т. п., з одного боку, і Радянською владою, пролетарсько-селянською революцією кожної з цих національних республік, з другого»¹⁴.

Про зміну співвідношення класових сил на Україні на користь соціалістичної революції свідчили зростання авторитету Комуністичної партії і послаблення впливу українських дрібнобуржуазних партій у місті і на селі, встановлення Радянської влади в Донецькому басейні і Харкові, які перетворилися на опорні пункти боротьби за владу Рад на території всієї України. За цих умов одними з першочергових завдань більшовиків були скликання Всеукраїнського з'їзду Рад і створення всеукраїнського радянського центру, який міг очолити боротьбу народних мас проти контрреволюційної Центральної ради.

Ідею скликання Всеукраїнського з'їзду Рад висунули більшовики України незабаром після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді і обнародування історичних декретів II Всеросійського з'їзду Рад. Уперше вона була сформульована більшовицькою фракцією виконавчого комітету Київської Ради робітничих депутатів на об'єднаному засіданні виконкомів Ради робітничих і Ради солдатських депутатів Києва 3 листопада 1917 р. Вимогу про скликання Всеукраїнського з'їзду Рад висували також робітники та революційні солдати майже в усіх великих містах і районах України. Її підтримувало і трудове селянство.

Скликанню Всеукраїнського з'їзду Рад всіляко перешкоджали Центральна рада і представлені в ній партії соціалістів-федералістів, українських соціал-демократів, українських есерів, а також кадети, російські есери і меншовики, які діяли на Україні і проводили тут шовіністичну політику російської буржуазії і поміщиків. Центральній раді вдалося зірвати роботу з'їзду в Києві. Вона викликала сюди більше двох тисяч своїх прибічників з середовища куркулів і націоналістично настроєного офіцерства, які вдерлися в приміщення, де мали проходити засідання з'їзду Рад, і таким чином не дали можливості працювати його законно обраним делегатам. Тоді за пропозицією більшовиків останні переїхали у Харків, де в цей час проходив IV обласний з'їзд Рад Донецько-Криворізького басейну.

11 (24) грудня у Харкові відкрився I Всеукраїнський з'їзд Рад, в роботі якого брало участь близько 200 делегатів, що представляли майже всі Ради робітничих і солдатських депутатів як Правобережної, так і Лівобережної України. Висловлюючи волю трудящих, 12 (25) грудня 1917 р. з'їзд проголосив Україну республікою Рад, поширив на її територію всі декрети й розпорядження Радянського уряду Росії — про землю, робітничий контроль над виробництвом, 8-годинний робочий день, повну демократизацію армії і оголосив недійсними всі розпорядження Центральної ради¹⁵.

Історичне рішення з'їзду про проголошення України республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів заклало фундамент для розвитку і зміцнення Української Радянської держави, для дальшого зміцнення дружби між українським і російським народами.

З'їзд правильно, по-ленінському розв'язав питання про самовизначення українського народу і встановлення тісного державного союзу України з Радянською Росією. Україна проголошувалася федеративною частиною Російської Радянської Республіки. У постанові з'їзду «Про самовизначення України» підкреслювалося, що тільки в резуль-

¹⁴ Там же, стор. 158.

¹⁵ Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад, Харків, 1932, стор. 12.

таті перемоги Жовтневої революції і створення робітничо-селянського уряду — Ради Народних Комісарів стало можливим втілення в життя принципу права націй на самовизначення¹⁶.

У встановленні тісного державного союзу Радянської України з Радянською Росією делегати з'їзду — посланці українського народу — вбачали єдино правильний шлях до перемоги над об'єднаними силами української буржуазно-націоналістичної і російської кадетсько-калединської контрреволюції, що діяли разом з іноземними імперіалістами, вбачали гарантію завоювання українським народом справжньої незалежності, запоруку зміцнення й розквіту суверенної Української Радянської держави.

Проголошення України республікою Рад і встановлення федеративного зв'язку Радянської України з Радянською Росією підтвердили на практиці передбачення В. І. Леніна про те, що визволені від гніту й експлуатації народи Росії потягнуться до союзу і об'єднання з російським народом, що вони не підуть за націоналістичною буржуазією, не підтримають її намагань розчленувати країну¹⁷.

І Всеукраїнський з'їзд Рад знаменував собою переломний момент у боротьбі за перемогу соціалістичної революції на Україні. В той же час він став вирішальним етапом у створенні Української Радянської держави. Історичне значення з'їзду полягало в тому, що було назавжди відкинуто шлях буржуазного сепаратизму, на який намагалися штовхнути український народ його найлютіші вороги — українські буржуазні націоналісти, і він сміливо пішов шляхом, вказаним Леніним, більшовиками, — шляхом інтернаціональної єдності й братерства народів нашої країни.

На І Всеукраїнському з'їзді Рад було обрано вищий орган державної влади — Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у кількості 41 чол., в тому числі 35 більшовиків. До складу першого ЦВК Рад України увійшли відомі більшовики: Артем (Ф. А. Сергеев), О. Б. Горвіц, М. С. Данилевський, Є. Б. Бош, А. В. Іванов, І. Ю. Кулик, М. П. Тарногородський та інші¹⁸.

Згідно з рішенням І Всеукраїнського з'їзду Рад Центральний Виконавчий Комітет Рад України утворив перший Український Радянський уряд — Народний Секретаріат, до складу якого увійшли Артем, С. С. Бакинський, Є. Б. Бош, В. П. Затонський, Ю. М. Коцюбинський та інші.

19 грудня 1917 р. ЦВК Рад України опублікував маніфест, в якому повідомляв про основні рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад і про зрадницькі дії Центральної ради, яка намагалася спровокувати братовбивчу війну між трудящими України і Радянської Росії. У маніфесті містився заклик до трудящих підтримувати Ради, зміцнювати союз робітників і селян, найтісніше єднатися з російськими робітниками і селянами¹⁹.

Історичні рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, зокрема проголошення ним України Радянською соціалістичною республікою і створення вищих органів влади, сприяли ще більшій мобілізації робітників і селян на боротьбу за Радянську владу, прискоренню розгрому буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

Після утворення Народного Секретаріату ЦВК Рад України надіслав телеграму до Ради Народних Комісарів, в якій повідомляв про

¹⁶ Там же.

¹⁷ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 162—163.

¹⁸ Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад, стор. 15.

¹⁹ Там же, стор. 17—19.

взяття новим урядом усієї повноти влади на Україні в свої руки²⁰. Отримавши це повідомлення, Раднарком прийняв спеціальну постанову, в якій палко вітав утворення на Україні Радянського уряду. «...Рада Народних Комісарів,— зазначалося у цій постанові, переданій по телеграфу у Харків,— обіцяє новому урядові братньої республіки повну і всебічну підтримку в справі боротьби за мир, а також у справі передачі всіх земель, фабрик, заводів і банків трудовому народові України»²¹.

У вогні революційних битв народилась Українська Радянська держава. Її виникнення стало можливим завдяки мудрій ленінській національній політиці Комуністичної партії, в результаті героїчної боротьби робітників і селян, керованих більшовиками, за своє соціальне і національне визволення. Здійснювались одвічні мрії українського народу про краще майбутнє.

Трудящі маси України з величезною радістю зустріли звістку про рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад, про утворення Українського Радянського уряду, встановлення тісного державного союзу з Радянською Росією. В численних резолюціях вони заявляли про підтримку Українського Радянського уряду і вимагали якнайшвидше покінчити з контрреволюційною Центральною радою. Так, робітники Неліпівського і Щербинівського рудників (Донбас) у резолюції, прийнятій на загальних зборах 19 грудня 1917 р., цілком і повністю схвалили рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад, закликали всіх робітників і селян України «покласти край політиці підголосків уряду Керенського. Всі, хто за владу Рад,— тісніше згуртовуються навколо ЦВК Рад України — і Центральна рада буде скинута»²². Солдати військових частин Харківського гарнізону на мітингу, що відбувся 20 грудня, палко вітали Центральний Виконавчий Комітет Рад України. «Визнаємо його,— заявляли вони в резолюції, прийнятій на мітингу,— єдиним органом влади на Україні, який захищає *інтереси* пролетаріату, солдатів і селян»²³.

Більшовики України очолили боротьбу робітників і селян проти Центральної ради та її союзника генерала Каледіна, який захопив значну частину Донбасу і планував розгорнути дальший наступ, за повсюдне встановлення влади Рад. У перших рядах революційних борців йшов робітничий клас Донбасу, Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси. По всій Україні спалахували повстання, учасники яких розганяли місцеві органи контрреволюційної Центральної ради, громили її війська.

В. І. Ленін, який уважно стежив за розвитком подій на Україні, у постанові Раднаркому від 30 грудня 1917 р. писав: «У самій Україні революційний рух українських трудящих класів за повний перехід влади до Рад набирає все більших розмірів і обіцяє перемогу над українською буржуазією в найближчому майбутньому»²⁴.

Наприкінці грудня 1917 р. у Харкові був організований перший полк Червоного козацтва, який став ядром Робітничо-Селянської Червоної Армії України. Його організатором і командиром був славний син українського народу, більшовик-ленінець В. М. Примаков. Повсюдно проводилося формування загонів Червоної гвардії, робітники і селяни рвалися у бій.

²⁰ Там же, стор. 16—17.

²¹ Декреты Советской власти, т. I, М., 1957, стор. 245—246.

²² Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, стор. 603.

²³ Там же, стор. 608.

²⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 203.

На заклик більшовиків 27 грудня 1917 р. на збройну боротьбу проти Центральної ради піднялися робітники Катеринослава. Три дні точилися жорстокі бої. На допомогу повсталим робітникам прибув загін петроградських і московських червоногвардійців. Війська Центральної ради, що перебували у Катеринославі, були розбиті, у місті, а згодом і у всій губернії була встановлена Радянська влада.

4 січня 1918 р. за наказом Народного Секретаріату розпочався наступ червоногвардійських загонів проти військ Центральної ради на Київ. У ньому брали участь червоногвардійці Харкова, Донбасу, полк Червоного козацтва, а також збройні загони петроградських і московських робітників, що прибули на Україну на прохання Українського Радянського уряду. Радянські війська швидко просувалися вперед. Уже 6 січня 1918 р. полк Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова визволив Полтаву. В ході переможного наступу до радянських військ вливалися тисячі добровольців з числа робітників і селян визволених районів України.

Одночасно з боротьбою проти Центральної ради червоногвардійці Харкова, Катеринослава, Донбасу пліч-о-пліч з моряками Чорноморського флоту, робітниками Петрограда і Москви громили білокозачі банди Каледіна на Дону і в Донбасі. Трудящі Радянської Росії на заклик Центрального Комітету партії подавали всебічну допомогу українським братам у боротьбі проти контрреволюції. З Тули, Москви, Петрограда надходили зброя і боеприпаси. На Україну прибули 1-й Мінський революційний загін під командуванням Р. Берзіна, а також загони петроградських і московських червоногвардійців та балтійських моряків під загальним командуванням комісара по боротьбі з контрреволюцією на Півдні В. О. Антонова-Овсієнка²⁵.

В. І. Ленін приділяв багато уваги організації допомоги українському народові, давав поради і вказівки керівникам республіки з найважливіших питань партійного і радянського будівництва на місцях. За його вказівкою на Україну виїжджали досвідчені партійні і військові працівники, для боротьби з контрреволюцією виділялися кошти, зброя тощо. Значну роль в організації допомоги Українському Радянському урядові відіграв Г. К. Орджонікідзе, призначений за пропозицією В. І. Леніна надзвичайним комісаром району України. В свою чергу, Народний Секретаріат України призначив В. П. Затонського своїм представником при Раді Народних Комісарів РРФСР.

У жорстоких боях з білокозачими бандами Каледіна і загонами Центральної ради міцніла бойова співдружність українського, російського і білоруського народів. Їх спільними зусиллями до кінця грудня 1917 р. Донбас був майже повністю очищений від контрреволюційних військ. Успішно проходив процес розгрому націоналістичних банд на Катеринославщині, Чернігівщині, Полтавщині та в інших районах України.

Розвиваючи наступ, війська під командуванням Ю. М. Коцюбинського при допомозі російських червоногвардійців швидко наближались до Києва. У дводенних боях 15—16 січня 1918 р. вони вщент розгромили гайдамацькі полки на чолі з Петлюрою. 26 січня після запеклих боїв Київ було визволено від контрреволюційних петлюрівських військ.

Наприкінці січня 1918 р. Центральний Виконавчий Комітет і Народний Секретаріат України переїхали з Харкова до Києва. Київ —

²⁵ Центральний державний архів Радянської Армії, ф. 14, оп. 1, спр. 47, арк. 71—77; спр. 17, арк. 100.

місто славних революційних традицій — став столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Після вигнання Центральної ради український народ, використовуючи досвід державного будівництва в Радянській Росії, докладав багато зусиль для зміцнення своєї суверенної національної держави. В. І. Ленін всіляко підтримував перші кроки молодой республіки робітників і селян, давав рішучу відсіч будь-яким спробам порушити її суверенітет. У період самовідданої боротьби трудящих нашої країни проти об'єднаних сил іноземних інтервентів, буржуазно-націоналістичної та білогвардійської контрреволюції він наполегливо дбав про зміцнення партійних організацій України, добивався підвищення їх бойовистості, ідейної та організаційної згуртованості.

Об'єднання в липні 1918 р. на основі ленінських ідеологічних, організаційних і тактичних принципів місцевих більшовицьких організацій у Комуністичну партію України мало життєво важливе значення для долі українського народу та його молодой Радянської держави.

Значну роль в остаточному розгромі контрреволюційних сил і зміцненні робітничо-селянської влади на Україні відіграли написана В. І. Леніним резолюція ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні» та його «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним». У цих документах були визначені шляхи будівництва суверенної Української Радянської держави на основі дальшого зміцнення союзу робітничого класу з біднішим і середнім селянством. В. І. Ленін особливу увагу звернув на необхідність згуртування трудящих Радянської України і Радянської Росії. Він вказував, що корінні інтереси трудящих вимагають того, щоб остаточно розгромити білогвардійців і не допустити повторення подібної навали. Для цього необхідно всіма засобами зміцнювати дружбу між народами як найбільш надійну гарантію перемоги над ворогами трудящих. Коли ми не зуміємо зберегти найтіснішого союзу між трудящими України і Росії, «...союзу проти капіталістів і куркулів наших країн і всіх країн, тоді, — писав В. І. Ленін, — справа праці напевно загине на довгі роки в тому розумінні, що і Радянську Україну і Радянську Росію тоді *зможуть* задавити і задушити капіталісти»²⁶.

Трудящі України неухильно виконували вказівки В. І. Леніна. Під керівництвом Комуністичної партії при братній допомозі російського та інших народів нашої країни вони відстояли здобутки Великого Жовтня, захистили Українську Радянську Соціалістичну Республіку від посягань з боку контрреволюційних сил.

Ідучи шляхом, вказаним Леніним, український народ у дружній сім'ї народів СРСР досяг величезних успіхів у політичному, економічному й культурному розвитку. За роки Радянської влади в нашій республіці створено могутню індустрію, високорозвинуте багатогалузеве сільське господарство, що динамічно розвивається на основі найновіших досягнень науки і техніки, використання величезних переваг соціалізму. Незмірно зріс матеріальний і культурний рівень життя українського народу. Українська РСР вносить дедалі вагоміший вклад у розвиток єдиного народногосподарського комплексу, розв'язання завдань, намічених XXV з'їздом КПРС. Лише за 10 місяців ювілейного 1977 р. у республіці понад план реалізовано промислової продукції на суму майже 1,2 млрд. карбованців. Понад 675 тис. виробничників України вже виконали завдання двох років десятиї п'ятирічки²⁷. Працівники сільського господарства республіки домоглися рекордних урожаїв

²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 45.

²⁷ «Радянська Україна», 6 жовтня 1977 р.

і продали державі більше 1 млрд. 127 млн. пудів хліба. В соціально-економічних здобутках Радянської України, як й інших братніх республік, втілено працю і творчі зусилля всіх народів нашої Батьківщини.

Здійснилась заповітна мрія українського народу про возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі. Цих грандіозних успіхів трудящі України добилися завдяки мудрому керівництву Комуністичної партії Радянського Союзу та її бойового загону — Комуністичної партії України, завдяки безкорисливій допомозі й підтримці всіх народів нашої Батьківщини.

Українська РСР — складова і невід'ємна частина великого Радянського Союзу — зайняла гідне місце на міжнародній арені. Вона є одним із засновників Організації Об'єднаних Націй. Голос України — суверенної держави — звучить на всіх міжнародних конференціях і асамблеях, присвячених захисту миру, боротьбі проти імперіалістичної реакції.

Найважливішим підсумком самовідданої праці всіх народів нашої країни, зокрема й українського, за минулі шість десятиліть, вінцем усіх перемог, здобутих під керівництвом ленінської партії, є побудова в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства — закономірного етапу в становленні комуністичної формації. Розвиваючись на власній основі, це суспільство дедалі повніше розкриває свої творчі можливості, свою глибоко гуманістичну суть, демонструючи незрівнянні переваги над капіталізмом.

Справжнім тріумфом ідей Великого Жовтня, яскравим свідченням інтернаціонального характеру нашої багатонаціональної держави є постійно міцніюча братерська дружба і нерозривна єдність усіх народів нашої країни, об'єднаних у могутньому Союзі РСР.

60-річчя встановлення Радянської влади на Україні трудящі республіки, як і весь радянський народ, відзначають новими трудовими досягненнями на всіх ділянках комуністичного будівництва. Радянські люди по праву пишаються своїми всесвітньо-історичними успіхами і з оптимізмом дивляться в майбутнє. Вони сповнені непохитної рішучості під керівництвом Комуністичної партії добитися нових перемог великої справи Жовтня, забезпечити в нашій країні побудову комуністичного суспільства.

А. В. Лихолат

ВЕЛИКАЯ ОКТЯБРЬСКАЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ОБРАЗОВАНИЕ УКРАИНСКОГО СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА

Резюме

В статье на основе трудов В. И. Ленина, документов Коммунистической партии освещается процесс развития социалистической революции на Украине как составной части единого революционного процесса в нашей стране, показывается осуществление коренных чаяний украинского народа о создании своего национального Советского государства, характеризуются первые мероприятия высших органов государственной власти Украинской ССР, направленные на разгром сил контрреволюции и всемерное укрепление тесного союза и дружбы с русским народом и другими народами нашей страны.

РОЗКВІТ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В обстановці високого натхнення, політичного і трудового піднесення зустріла наша соціалістична Батьківщина славетний ювілей — 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Відзначення знаменного свята стало величним оглядом наших досягнень, новим яскравим свідченням непереможної сили й життєвості ідей марксизму-ленінізму, пролетарського інтернаціоналізму, непохитності соціалістичного ладу.

Видатним вкладом у скарбницю творчого марксизму-ленінізму, теорію та практику наукового комунізму є доповідь «Великий Жовтень і прогрес людства», яку на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Москві виголосив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев. Глибоко і всебічно, яскраво і переконливо у доповіді показано героїчний шлях, пройдений батьківщиною Жовтня, наші видатні досягнення, охарактеризовано проблеми і перспективи. Як відзначалось у доповіді, радянський народ у найкоротші історичні строки перетворив величезну відсталу країну у могутню державу з високорозвинутою індустрією та колективізованим сільським господарством. Радянський Союз став першою у світі країною, яка поставила своїм завданням докорінне оновлення духовного життя суспільства, перетворення досягнень культури у надбання всього народу. Як підкреслив у своїй доповіді Л. І. Брежнев, «зустріч, про яку мріяли найкращі уми людства, історична зустріч праці і культури, — відбулась. В історії нашої країни, в історії всієї світової культури це був поворот величезного значення»¹.

Всесвітньо-історичне досягнення нашої країни — перетворення здобутків культури у надбання всього народу — законодавчо закріплено у прийнятій 7 жовтня 1977 р. новій Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік — Основному Законі першої в світі загальнонародної держави, справжньому маніфесті епохи розвинутого соціалізму і побудови комунізму.

Будучи концентрованим підсумком шістдесятирічного розвитку Країни Рад, нова Конституція СРСР ще раз переконливо засвідчує пророчість ленінських слів про те, що в умовах Радянської влади «...всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром,

¹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кремлівському Палаці з'їздів 2 листопада 1977 року, К., 1977, стор. 7.

і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації»². Постійне піклування держави про розвиток культури всіх націй і народностей, що населяють СРСР, дістало в новій Конституції законодавче оформлення. «Держава, — записано в Основному Законі нашої Батьківщини, — дбає про охорону, примноження і широке використання духовних цінностей для морального й естетичного виховання радянських людей, підвищення їх культурного рівня»³.

Як відомо, будівництво соціалізму в СРСР почалося в неймовірно тяжких умовах. Від старого ладу Країна Рад успадкувала низький рівень розвитку продуктивних сил, культурну відсталість народних мас. Але під керівництвом Комуністичної партії радянські люди успішно подолали всі труднощі. У найкоротший історичний строк вони здійснили індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства та культурну революцію і перетворили свою Батьківщину на могутню соціалістичну державу.

Завдяки перемозі Великого Жовтня громадяни Країни Рад стали повновладними господарями не тільки величезних матеріальних цінностей, а й усіх скарбів духовної культури. Засновник Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Ленін визначив і обґрунтував принципи і шляхи її засвоєння. Він наголошував, що від культурної спадщини минулого необхідно брати все те, що, на противагу буржуазній культурі, служить вихованню людини комуністичного суспільства⁴. З ініціативи і при безпосередній участі В. І. Леніна було прийнято ряд декретів, постанов і розпоряджень Радянського уряду про охорону і збереження скарбів мистецтва, пам'яток історії та культури, здійснено заходи, завдяки яким вони стали справжніми джерелами освіти і комуністичного виховання мас.

Нині наша країна виробляє п'яту частину світової промислової продукції, тимчасом як до революції — лише 4%. У Радянському Союзі назавжди знищено такі соціальні лиха, як голод, злидні, безробіття, неписьменність, соціальне й національне гноблення, що є постійними супутниками країн капіталу. За шість десятиріч будівництва соціалізму і комунізму в СРСР досягнуто небачених в історії темпів прогресу в розвитку всіх галузей народного господарства, науки і культури, піднесенні духовного життя.

Завдяки самовідданій праці радянського народу в нашій країні побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, яке характеризується поєднанням науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства, інтенсивними методами розвитку економіки, якісно новим рівнем і масштабами виробництва, високим ступенем зрілості всієї системи суспільних відносин. Братерська дружба і єдність усіх націй і народностей СРСР міцні й монолітні, як ніколи. Розквітла радянська культура — соціалістична змістом, багатогранна своїми національними формами, інтернаціоналістська духом і характером. Утвердилось справжнє братерство людей праці, склалася нова історична спільність людей — радянський народ, непорушною основою якої є союз робітничого класу, колгоспного селянства та народної інтелігенції при провідній ролі робітничого класу.

Перспективи розвитку нашої Батьківщини зафіксовано в новій Конституції СРСР: «Найвища мета Радянської держави, — зазнача-

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 277—278.

³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 13.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 118.

ється в ній, — побудова безкласового комуністичного суспільства, в якому дістане розвиток суспільне комуністичне самоврядування. Головні завдання соціалістичної загальнонародної держави: створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення соціалістичних суспільних відносин і їх перетворення в комуністичні, виховання людини комуністичного суспільства, підвищення матеріального і культурного рівня життя трудящих, гарантування безпеки країни, сприяння зміцненню миру і розвитку міжнародного співробітництва»⁵.

Чим далі вглиб історії відходять вікопомні події Великого Жовтня, тим яскравішими і величними постають перед усім світом звершення нашої країни. Стає все очевиднішим, що побудова розвинутого соціалізму була б немислима без здійснення культурної революції, головне завдання якої полягало у створенні нової, соціалістичної культури. Це можна було зробити лише спираючись на досягнення і кращі традиції передової, демократичної культури минулого. «Марксизм, — вказував з цього приводу В. І. Ленін, — завоював собі своє всесвітньо-історичне значення як ідеології революційного пролетаріату тим, що марксизм аж ніяк не відкинув найцінніших завоювань буржуазної епохи, а, навпаки, засвоїв і переробив усе, що було цінного в більше ніж двохтисячолітньому розвитку людської думки і культури»⁶.

Першим важливим кроком на незвіданому шляху творення нової культури була ліквідація неписьменності. Адже три чверті дорослого населення царської Росії не вмilo читати й писати. Лише за чотири роки до революції В. І. Ленін з гіркотою відзначав: «Такої дикої країни, в якій маси народу настільки були б *пограбовані* в розумінні освіти, світла і знання, — такої країни в Європі не лишилося ні одної, крім Росії. І ця здичавілість народних мас, особливо селян, не випадкова, а *неминуча* при гніті поміщиків...»⁷.

Ленінське гасло «Вчитися, вчитися і вчитися!» було підхоплено мільйонами робітників і селян молодой Країни Рад. Оволодіння грамотою, засвоєння основ культури стало найважливішим засобом формування у трудящих марксистсько-ленінського світогляду, утвердження нової соціалістичної ідеології в усіх сферах духовного життя суспільства, підготовки своїх, радянських висококваліфікованих кадрів, створення соціалістичної культури, яка являє собою новий крок уперед у духовному розвитку всього людства.

Оцінюючи значення культурної революції, товариш Л. І. Брежнєв у доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства» говорив: «...Закономірним продовженням політичної революції в нашій країні стала революція культурна. За час життя одного покоління Радянська країна повністю і назавжди звільнилася від тяжкого ярма неписьменності. Трудящі стали активними учасниками культурного життя, творцями духовних цінностей. З глибин народу вийшла нова, соціалістична інтелігенція, яка прославила Батьківщину видатними досягненнями науки і техніки, літератури і мистецтва»⁸.

Соціалістичний спосіб життя дає радянській людині всі можливості для дедалі повнішого розвитку своїх духовних запитів. Це забезпечує таку гармонію інтересів і потреб особи та суспільства, яка становить суть справжньої свободи в умовах соціалізму і комунізму. Ці загальні риси розвитку радянського суспільства повною мірою притаманні й Українській РСР, де за роки Радянської влади докорінним чи-

⁵ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 5.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 321.

⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 23, стор. 123.

⁸ Л. І. Брежнєв. Великий Жовтень і прогрес людства, стор. 7.

ном змінився зміст і характер праці, небувалого розквіту досягли наука і культура.

Успіхи трудящих республіки стали можливими лише завдяки тому, що в усіх своїх справах і зверненнях український народ завжди спирався на постійну підтримку і щедрю допомогу всієї братньої сім'ї народів Радянського Союзу, насамперед великого російського народу, такого близького йому, як зазначав В. І. Ленін, «...і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»⁹. Саме завдяки цій допомозі, завдяки керівництву Комуністичної партії, титанічній діяльності В. І. Леніна Україна 60 років тому, у грудні 1917 р., була проголошена Радянською республікою. І пізніше, на всіх етапах соціалістичного і комуністичного будівництва, в роки грізних воєнних випробувань, братня допомога великого російського народу, викувана Комуністичною партією ленінська дружба народів нашої країни були для трудящих України джерелом сили і натхнення, запорукою соціально-економічного і духовного розквіту республіки.

Робітничий клас, колгоспне селянство, інтелігенція Радянської України завжди пам'ятають і свято виконують великий ленінський заповіт: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»¹⁰. Завдяки вірності цьому заповітові український народ зміг стати господарем своєї долі.

Рівна серед рівних у непорушній сім'ї республік-сестер, Радянська Україна возз'єднала свої споконвічні землі в єдиній Українській Радянській державі, завдяки безкорисливій допомозі російського та інших народів нашої країни в короткий строк відбудувала зруйноване війною народне господарство, досягла небачених успіхів у господарському і культурному розвитку. Нині її могутня індустрія у складі єдиного народногосподарського комплексу дає продукції у гри з лишком рази більше, ніж давав весь Радянський Союз у довоєнному 1940 р. Як відзначалось у доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького, «за роки Радянської влади на Україні створено могутній науковий і культурний потенціал»¹¹.

КПРС і Радянська держава постійно дбають про зміцнення матеріальної бази соціалістичної культури. 20 млрд. крб. виділено в десятій п'ятирічці на соціально-культурні потреби суспільства.

Величезний крок уперед зроблено у галузі освіти, заслуги якої незаперечні. Якщо до Великої Жовтневої соціалістичної революції майже три чверті населення України було неписьменним, то нині УРСР — край суцільної письменності. В республіці, як і по всій країні, в основному виконано закон про середній всеобуч. На Україні працює 22,9 тис. шкіл, у тому числі середніх — 8,1 тис., восьмирічних — 9,8 тис., початкових — 4,7 тис., у них навчається 6,8 млн. учнів. У 1030 профтехучилищах навчається 560 тис. учнів, у 724 середніх спеціальних навчальних закладах — 805,6 тис. учнів, у 143 вузах — 843,4 тис. студентів. У дошкільних дитячих закладах виховується 2 млн. дітей. Загалом різними формами навчання охоплено близько 17 млн. чол., або третина всього населення республіки. Радянська система народної освіти дає учням міцні знання, комуністичний гарт, прищеплює їм любов до праці.

Вузи і технікуми України готують кваліфіковані кадри для найрізноманітніших галузей економіки і культури. Нині кожний п'ятий пра-

⁹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

¹¹ «Радянська Україна», 6 листопада 1977 р.

цівник, зайнятий у народному господарстві республіки,— випускник вузу або технікуму. Значення цього важко переоцінити, особливо якщо взяти до уваги той факт, що, починаючи будівництво соціалізму, наша країна відчувала надзвичайно гостру потребу у спеціалістах.

До 1980 р. кількість вступників у вузи республіки передбачається збільшити до 174,3 тис. чол. (165,8 тис. — в 1975 р.). Протягом десятої п'ятирічки в народне господарство УРСР буде направлено 665,5 тис. молодих спеціалістів.

Провідна роль у підготовці висококваліфікованих робітничих кадрів належить професійно-технічним училищам. У 1976—1980 рр. у профтехучилищах республіки оволодіють різними робітничими спеціальностями більш як 1,7 млн. юнаків і дівчат, дві третини з них здобудуть водночас і середню освіту.

Для підготовки спеціалістів у галузі культури і мистецтва в Українській РСР є 33 музичні, 26 культосвітніх, 6 художніх, хореографічне, 2 театральні училища, а також училище естрадно-циркового мистецтва. У середній спеціальній художній та чотирьох музичних школах-інтернатах навчаються найбільш обдаровані діти.

Спеціалістів вищої кваліфікації для закладів культури і мистецтва готують 9 вузів УРСР: Київська, Львівська та Одеська консерваторії, Донецький музично-педагогічний інститут, Харківський інститут мистецтв, інститут театального мистецтва і художній інститут у Києві, Харківський і Київський інститути культури. За роки десятої п'ятирічки ці навчальні заклади підготують 15 тис. молодих спеціалістів.

Створення найсприятливіших умов для гармонійного розвитку людей праці було і залишається одним з головних завдань Комуністичної партії і Радянської держави. Піклуванням про це пройняті рішення XXV з'їзду КПРС, в яких передбачено «забезпечити дальше підвищення ролі соціалістичної культури і мистецтва в ідейно-політичному, моральному й естетичному вихованні радянських людей, формуванні їх духовних запитів»¹².

Широкого розмаху набула в Радянському Союзі книговидавнича справа. Значний вклад у її розвиток вносять 26 видавництв Української РСР. Спеціалізоване видавництво політичної і соціально-економічної літератури (Політвидав України) у своїх виданнях пропагує ідейно-теоретичну спадщину класиків марксизму-ленінізму, висвітлює питання внутрішньої і зовнішньої політики КПРС і Радянської держави, видає літературу, що сприяє формуванню в радянських людей марксистсько-ленінського світогляду, комуністичної моралі. У видавництві «Наукова думка» виходять книги з усіх галузей суспільних і природничо-технічних наук. Підручники та посібники для вищих і середніх спеціальних навчальних закладів випускає видавниче об'єднання «Вища школа», а для вчителів і учнів — видавництво «Радянська школа». Літературу для фахівців різних галузей народного господарства випускають спеціалізовані видавництва «Техніка», «Будівельник», «Урожай», «Українська Радянська Енциклопедія».

Цілий ряд видавництв республіки знайомлять читачів з творами письменників-класиків і сучасних авторів, пропагують переклади з літератур народів СРСР та зарубіжних країн, випускають образотворчу продукцію, літературу для дітей та юнацтва, книги з питань естетики, театру, кіно, музики («Дніпро», «Радянський письменник», «Молодь», «Веселка», «Мистецтво», «Музична Україна»).

7 республіканських багатопрофільних видавництв працюють в обласних центрах Радянської України («Таврія» у Сімферополі, «Дон-

¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 249.

бас» у Донецьку, «Каменярь» у Львові, «Маяк» в Одесі, «Прапор» у Харкові, «Карпати» в Ужгороді, «Промінь» у Дніпропетровську).

Поліграфічна промисловість Української РСР має розгалужену мережу підприємств, що складається майже з 540 обласних, міських і районних друкарень та 24 найбільших фабрик і заводів, зосереджених у республіканських виробничих об'єднаннях «Поліграфкнига», «Поліграфіст», «Зоря».

За роки Радянської влади Українська РСР стала в ряд найбільших видавничих держав світу. Для порівняння наведемо такі дані. За 120 дореволюційних років (з 1798 р., коли з'явилася «Енеїда» І. П. Котляревського, і до 1916 р.) на Україні вийшло близько 10 тис. назв книг. Українською мовою з'являлося не більше 10—15 назв на рік. У 1913 р. загальний тираж усіх книжкових видань становив 11,5 млн. примірників. Великий Жовтень докорінно змінив книговидавничу справу на Україні. З 1918 по 1976 р. у республіці вийшло близько 315 тис. книжкових видань загальним тиражем понад 4,5 млрд. примірників, у тому числі українською мовою — майже 3,4 млрд. примірників.

Особливе значення надається публікації ленінських праць — невичерпному джерелу знань про закони суспільного розвитку, про шляхи будівництва комунізму. У 1976 р. було завершено видання 55-томного Повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою, яке стало визначною подією у політичному і культурному житті українського народу, важливим внеском у загальносоюзну Ленініану. Загалом на початок 1977 р. праці В. І. Леніна видавалися на Україні майже 1500 разів тиражем більш як 36 млн. примірників. У 1977 р., до 60-річчя Великого Жовтня, у республіці було здійснено двотомне видання «В. І. Ленін про Україну».

В УРСР, як і в інших республіках Радянського Союзу, постійно здійснюються видання творів вірного ленінця, невтомного борця за мир, за побудову комунізму Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва. Українською мовою видано п'ятитомник його промов і статей «Ленінським курсом».

В Українській РСР видано цілий ряд фундаментальних праць з різних галузей суспільних наук. Серед них увагу привертають «Нариси історії Комуністичної партії України» (четверте видання), 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР» (нещодавно 5 її томів перевидано російською мовою), багатотомна «Історія Української РСР» (вийшло три томи), тритомна «Громадянська війна на Україні», тритомна «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.», двотомна «Історія робітничого класу Української РСР», двотомна «Історія селянства Української РСР», ряд капітальних видань з економіки, філософії, права, археології, літературознавства, мовознавства і мистецтвознавства. Ведеться робота над другим виданням «Української Радянської Енциклопедії».

Видавництва УРСР прагнуть задовольнити величезний попит читачів на класичні твори письменників минулого й сучасності. Зокрема, протягом 1918—1976 рр. твори Т. Г. Шевченка вийшли на Україні 394 виданнями загальним тиражем 15,7 млн. прим., І. Я. Франка — 549 виданнями (16,1 млн. прим.), М. М. Коцюбинського — 343 виданнями (12,4 млн. прим.), Лесі Українки — 174 виданнями (9,1 млн. прим.), Марка Вовчка і Панаса Мирного — 126 виданнями (більш як по 5 млн. прим.). За цей же час твори О. С. Пушкіна виходили у республіці 138, Л. М. Толстого — 167, а Максима Горького — 313 разів. Велика робота проводиться в республіці і в справі ознайомлення українського читача з кращими надбаннями зарубіжних літератур. З 1918 по

1975 рік твори зарубіжних авторів з 62 країн світу у перекладі на російську та українську мови видавалися в Українській РСР 3675 разів загальним тиражем 115 383 тис. примірників. Нині видавництва Української РСР щороку випускають 9—10 тис. назв книг і брошур загальним тиражем більше як 150 млн. примірників.

На Україні, як і в інших республіках Радянського Союзу, великого розвитку набула бібліотечна справа. Книжковий фонд 27 тис. масових бібліотек УРСР становить 325 млн. примірників. Тільки в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР зібрано більш як 10 млн. книг, журналів та інших вітчизняних і зарубіжних видань. Послугами бібліотек республіки користуються 38 млн. чол.

Протягом 1971—1975 рр. на Україні було введено в дію 1532 бібліотеки. Передбачено збудувати нове 27-поверхове приміщення Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, будинок Книжкової палати УРСР у Києві, книгосховища на 4 млн. томів при Державній бібліотеці ім. КПРС у Києві і Державній бібліотеці ім. В. Г. Короленка в Харкові та на 1 млн. книг — при Одеській республіканській бібліотеці. Нові приміщення для бібліотек будуть збудовані також у Дніпропетровську, Житомирі, Полтаві, Ровно, Луцьку, Запоріжжі та в інших містах.

В Українській РСР велику роботу по комуністичному вихованню трудящих проводять близько 15 тис. музеїв, зокрема 155 державних, і музейних кімнат. Лише протягом минулої п'ятирічки відкрито 36 нових державних музеїв та 426 музеїв на громадських засадах. Серед них такі значні центри культурно-освітньої роботи, як Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. і Державний музей книги та книгодрукування у Києві, Львівський музей історії релігії та атеїзму, панорами «Битва за Дніпро» в Дніпропетровську і Переяслав-Хмельницькому, Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва в Києві, перша черга Музею народної архітектури і побуту в Києві. Будівництво нових та розширення експозиційної площі діючих музеїв триває і в нинішній п'ятирічці. За новими адресами розмістяться музеї у Тернополі, Переяслав-Хмельницькому, Одесі, Черкасах. У Києві розпочато будівництво нового приміщення Київського філіалу Центрального музею В. І. Леніна, зводяться нові споруди Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Завершується реконструкція і добудова нового приміщення літературно-меморіального музею М. М. Коцюбинського у Чернігові. Перших відвідувачів приймуть невдовзі музей Миколи Островського в Шепетівці, історико-культурний заповідник на острові Хортиця, стануть до ладу друга черга Державного музею народної архітектури і побуту в Києві та Буковинський музей народної архітектури.

Важлива роль у піднесенні політичного, загальноосвітнього і культурного рівня трудящих, їх патріотичного та інтернаціонального виховання належить пам'ятникам історії та культури, яких в УРСР налічується 48 тис. У республіці багато зроблено для здійснення ленінського плану монументальної пропаганди — важливої складової частини культурної революції. Увічнення героїчного минулого і сьогодення, дбайливе ставлення до художніх цінностей, створюваних народом, і нині постійно в полі зору КПРС і Радянської держави. Це знайшло свій вияв і в новій Конституції СРСР. «Турбота про збереження історичних пам'яток та інших культурних цінностей, — зазначається в ній, — обов'язок громадян СРСР»¹³.

¹³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 25.

Особливою любов'ю і пошаною користуються в найширших масах трудящих соціалістичної України пам'ятники і монументи засновників Комуністичної партії і Радянської держави, вождю людей праці всього світу В. І. Леніну.

Напередодні 60-річчя Радянської влади, 22 жовтня 1977 р., на честь Великої Жовтневої соціалістичної революції в столиці республіки — місті-герої Києві відкрито величний монумент. У центрі двадцятиметрової скульптурної композиції — виконана в рожевому граніті, осяяна знаменом постать В. І. Леніна. Поруч відлиті в бронзі постаті робітника, жінки-трудівниці, матроса, солдата — тих, хто вписав героїчні сторінки в літопис революції, хто на заклик партії самовіддано захищав її завоювання. Монумент на честь встановлення Радянської влади на Україні відкрито в Харкові.

Назавжди увійшов в історію ратний і трудовий подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні. На Україні його увічнюють більш як 27 тис. монументів та інших пам'ятних знаків. Зокрема, в Києві, над колишнім Бабиним Яром, трагедія якого, як і трагедія Хатині і Славуті, Лідіце і Саласпілса, Освенціма і Дахау, відома всьому світові, влітку 1976 р. відкрито монумент у пам'ять про радянських громадян і військовополонених Радянської Армії, що загинули від рук фашистських загарбників у 1941—1943 рр. Монументальні пам'ятники радянським воїнам-визволителям відкрито останнім часом у Черкасах, Луцьку, Харкові, Львові та інших містах.

У багатьох містах і селах України височать пам'ятники і обеліски на честь інтернаціонального єднання трудящих. Одним з них є Монумент дружби трьох братніх народів — російського, білоруського та українського, споруджений у 1975 р. в с. Сеньківці на Чернігівщині, там, де сходяться землі трьох братніх республік.

Великою подією в житті всієї Радянської країни стало відкриття 8 травня 1976 р. бронзового бюста, спорудженого на відзнаку видатних бойових і трудових заслуг двічі Героя Радянського Союзу, Героя Соціалістичної Праці, Маршала Радянського Союзу, Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Леоніда Ілліча Брежнєва на його батьківщині — у місті Дніпродзержинську на Дніпропетровщині.

Значну роботу по охороні, збереженню та використанню культурної спадщини в справі комуністичного виховання трудящих здійснює в республіці Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури, яке на сьогодні налічує більш як 11 млн. членів.

Велику ідейно-виховну роль відіграють у радянському суспільстві література і мистецтво, засновані на принципах народності та ідейності і пройняті життєстверджуючими комуністичними ідеями. Загальне визнання у всьому світі здобуло за 60 пожовтневих літ красне письменство Радянської України. Ще в бурхливі роки революції і громадянської війни, як і в наступний період, молоді сили української радянської літератури, утверджуючись на позиціях соціалістичного реалізму, натхненно оспівували Великий Жовтень, перші соціалістичні перетворення в країні, допомагали своєю творчістю формувати в масах нову, соціалістичну свідомість, будувати нове радянське життя. Поети П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, В. М. Сосюра, М. П. Бажан, прозаїки А. В. Головко, Остап Вишня, О. П. Довженко, П. Й. Панч, Ю. І. Яновський, Ю. К. Смолич, Іван Ле, драматурги О. Є. Корнійчук, І. А. Кочерга, І. К. Микитенко, російський поет, який жив і працював на Україні, М. М. Ушаков, продовжуючи революційно-демократичні традиції своїх попередників, збагачені досвідом будівництва соціалізму в СРСР, разом з письменниками Російської Федерації та інших братніх республік

торували нові шляхи в літературі. Для них, як і для всієї творчої інтелігенції Країни Рад, дороговказом стало ленінське визначення ролі мистецтва: «Мистецтво належить народові, воно повинно сягати своїм найглибшим корінням у саму товщу широких трудящих мас. Воно має бути зрозумілим для цих мас, і вони повинні любити його. Воно повинно об'єднувати почуття, думку і волю цих мас, піднімати їх. Воно повинно пробуджувати в них митців і розвивати їх»¹⁴.

Великий загін українських радянських письменників брав активну участь у Великій Вітчизняній війні, яка стала не тільки найсерйознішим випробуванням для радянських людей, а й однією з невичерпних тем нашої літератури.

Цю тему плідно розробляли і розробляють П. М. Воронько, О. Т. Гончар, Л. Д. Дмитерко, Ю. О. Збанацький, В. П. Козаченко, А. С. Малишко, М. Л. Нагнибіда, В. М. Собко, М. П. Стельмах та інші. У своїх художньо довершених творах вони відтворили героїзм і самовідданість радянського народу, його високі моральні якості, незламну силу пролетарського інтернаціоналізму.

Середнє та молодше покоління українських радянських літераторів, чия творчість набувала і набирає сили на будовах комунізму, представлені іменами П. А. Загребельного, Б. І. Олійника, М. Я. Зарудного, О. Ф. Коломійця, Д. В. Павличка, І. Ф. Драча, В. О. Коротича та ін.

Народ любить своїх письменників, віддає їм належну шану. Високого звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні корифеї української радянської літератури П. Г. Тичина, О. Є. Корнійчук, Ю. К. Смолич, М. П. Бажан. Ленінською премією відзначені твори О. П. Довженка, М. Т. Рильського, Героя Соціалістичної Праці М. П. Стельмаха, О. Т. Гончара.

Багато українських радянських письменників є лауреатами Державної премії СРСР, Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка, літературних премій «Чуття єдиної родини», імені Лесі Українки, Максима Рильського, Ярослава Галана, Миколи Островського, Павла Усенка.

Письменники-комуністи перебувають в авангарді ідейної боротьби, що точиться на міжнародній арені між двома протилежними суспільними системами. Вони активно виступають проти сил міжнародної реакції і фашизму, зокрема проти людиноненависницької ідеології українського буржуазного націоналізму, за утвердження нової, соціалістичної моралі, за припинення гонки озброєнь, за розрядку міжнародної напруженості. «Джерелом натхнення для наших майстрів мистецтва, письменників, поетів, — говорив на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — є й така важлива, благородна тема, як боротьба за мир, за визволення народів, інтернаціональна солідарність трудящих у цій боротьбі»¹⁵.

Нині благотворне значення літератури в житті радянського суспільства дістало законодавче закріплення у новій Конституції Радянського Союзу. Громадянам СРСР, зазначається в Основному Законі нашої країни, відповідно до цілей комуністичного будівництва гарантується свобода художньої творчості, яка забезпечується широким розвитком літератури і мистецтва¹⁶.

З успіхами радянської літератури значною мірою пов'язаний розвиток у республіці кіно, театрального та музичного мистецтва. В УРСР

¹⁴ Спогади про В. І. Леніна. В 5-ти томах, т. 5, К., 1972, стор. 16.

¹⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 89.

¹⁶ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, стор. 21.

функціонують 77 державних професійних театрів, 25 філармоній, республіканське гастрольно-концертне об'єднання «Укрконцерт».

Характерною рисою сучасного українського театру є його інтернаціональний репертуар — 70% усіх спектаклів здійснюється за творами радянської багатонаціональної драматургії. «Загибель ескадри» і «Платон Кречет» О. Є. Корнійчука, «Ярослав Мудрий» І. А. Кочерги, «Сестри Річинські» І. Вільде, «Голубі олені» О. Ф. Коломійця, «Шляхи, які ми обираємо» М. Я. Зарудного ідуть поруч з п'єсами драматургів та інсценівками за творами письменників братніх республік — Ч. Айтматова, В. В. Вишневського, І. Друце, Н. Думбадзе, Р. і М. Ібрагімбекових, Б. А. Лавреньова, В. Т. Лациса, Л. М. Леонова, Г. Мусрепова, М. Ф. Погодіна, К. М. Симонова, К. А. Треньова. Плідно працюють, збагачуючи радянську театральну культуру і примножуючи традиції П. К. Саксаганського, М. К. Заньковецької, Г. П. Юри, М. М. Крушельницького, Л. С. Курбаса, А. М. Бучми, І. О. Мар'яненка, Ю. В. Шумського, О. І. Сердюка, М. Ф. Романова та інших, відомі майстри сцени — Н. М. Ужвій, Б. В. Романицький, В. М. Дальський, Є. П. Пономаренко, В. М. Добровольський, О. Я. Кусенко, А. Є. Гашинський та ін.

За роки Радянської влади на Україні небувало розквітло оперне та музичне мистецтво. Композитори республіки створили опери та балети, що стали надбанням музичної культури усього Радянського Союзу. Серед них такі відомі твори, як «Богдан Хмельницький» і «Назар Стодоля» К. Ф. Данькевича, «Милана», «Арсенал», «Тарас Шевченко», «Ярослав Мудрий» Г. І. Майбороди, «Молода гвардія» та «Украдене щастя» Ю. С. Мейтуса, «Золотий обруч» Б. М. Лятошинського, «Лісова пісня» В. Д. Кирейка, «Загибель ескадри» В. С. Губаренка та ін. За створення третьої «Київської» симфонії — монументального симфонічного полотна, що розкриває узагальнений образ героїчного Києва, — А. Я. Штогаренко був удостоєний Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка. У 1977 р. лауреатом цієї ж премії став і харківський композитор Є. Станкович за симфонію № 3 «Я стверджуюсь» на слова П. Г. Тичини.

Значних успіхів досягли українські радянські композитори у жанрі ораторії, кантати, хорової музики і пісенної творчості. Славні традиції класиків української музики М. В. Лисенка і М. Д. Леонтовича дістали гідне продовження у натхненних творах Л. М. Ревуцького, С. П. Людкевича, П. О. Козицького, В. С. Косенка, М. Ф. Колесси, А. Я. Штогаренка, П. Д. Гайдамаки, Є. Т. Козака, Г. Л. Жуковського, А. Д. Філіпенка та багатьох інших талановитих композиторів Радянської України. Великою любов'ю в республіці і далеко за її межами користуються пісні П. І. Майбороди, О. І. Білаша, А. Й. Кос-Анатольського, К. Я. Домінчена, І. Н. Шамо, С. С. Сабодаша та інших.

Співаки України, як і українська пісня, споконвіку славилися в усьому світі. Справжніми зразками високої виконавської майстерності прославили нашу республіку такі відомі майстри музичної культури, як І. С. Паторжинський, М. І. Литвиненко-Вольгемут, О. А. Петрусенко, З. М. Гайдай, Є. І. Чавдар, Л. А. Руденко, Д. М. Гнатюк, Є. М. Мірошниченко, А. Ю. Мокренко, Д. Г. Петриненко, А. Б. Солов'яненко, диригент С. В. Турчак та ін.

Широке визнання дістали майстри українського радянського балету. За майстерне втілення балету «Чіполліно», постановку якого здійснив Державний академічний театр опери і балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка, ряд виконавців удостоєно Державної премії СРСР 1976 р.

Рік у рік зростає кількість шанувальників театру. У 1976 р. театри республіки відвідали 18,8 млн. глядачів. У дев'ятій п'ятирічці на Украї-

ні було відкрито 10 нових театрів, у тому числі Дніпропетровський театр опери і балету. Збудовано нові приміщення Волинського музично-драматичного театру, а також театру в Сімферополі. У десятій п'ятиріччі передбачено будівництво оперного театру майже на 2 тис. місць у центрі індустріального Харкова. Справлять новосілля колективи музично-драматичних театрів в Івано-Франківську, Ужгороді, Хмельницькому, Сумах. До послуг любителів оперети відкриється новий будинок Одеського театру музичної комедії.

Образотворче мистецтво — живопис, скульптура, графіка, декоративне мистецтво — з найдавніших часів відтворювало життя українського народу, втілювало його почуття, мрії, духовні ідеали. Творчість Т. Г. Шевченка, М. К. Пимоненка, С. І. Світославського, О. О. Мурашка, І. І. Труша та багатьох інших дореволюційних митців сприяла поширенню передових ідей, відбивала складні соціальні процеси, кликала трудящих до боротьби з експлуататорами.

Про велику любов народу до образотворчого мистецтва свідчать нескінченні потоки відвідувачів у музеях та на різноманітних художніх виставках Радянської України.

Українське радянське образотворче мистецтво на всіх етапах історії нашої країни послідовно передає багатство духовного життя визволеного від експлуатації народу — повновладного господаря своєї долі, натхненного будівника соціалізму і комунізму.

Великий Жовтень викликав до життя небачену патетику почуттів, наповнив новим життєвим змістом пластичні форми. У скарбницю соціалістичного реалізму ввійшли такі твори образотворчого мистецтва Радянської України, як «Переможці Врангеля» Ф. Г. Кричевського, «Кадри Дніпробуду» К. Д. Трохименка, «Інваліди» А. Г. Петрицького, «Чорноморці» В. Г. Пузиркова, «Повернення» В. М. Костецького, «Хліб» Т. Н. Яблонської, «На місці минулих боїв» В. Ф. Задорожного, «Медсестри» М. М. Божія та багато інших. Не лише в нашій республіці, а й за її межами дістала визнання творчість таких видатних майстрів, як Й. Й. Бокшай, С. О. Григор'єв, М. П. Глушенко, М. Г. Деревус, І. С. Іжакевич, В. І. Касіян, Г. І. Нарбут, С. Ф. Шишко, О. О. Шовкуненко та інших.

Особливо помітний вклад художників України у розробку історичних та історико-революційних тем. Святкування 60-річчя Великого Жовтня викликало у них нову хвилю творчого натхнення.

Не можна уявити нині обличчя багатьох міст і сіл Радянської України без творів, виконаних монументалістами республіки. Пам'ятники і скульптури А. Ю. Білостоцького, В. З. Бородая, М. К. Вронського, В. І. Зноби, Г. Н. Кальченко, О. О. Ковальова, Д. П. Кривача, М. Г. Лисенка та багатьох інших митців дістали високу оцінку громадськості.

Могутнім засобом комуністичного виховання трудящих у Радянському Союзі є кіно. Слова В. І. Леніна про те, що з усіх мистецтв воно є найважливішим, знову і знову переконливо підтверджує життя. Твори кінематографістів республіки завоювали велику популярність в усьому світі. Біля колиски українського радянського кінематографа стояли такі ушавлені митці, як А. М. Бучма, О. П. Довженко, І. А. Савченко, Ю. В. Шумський, Н. М. Ужвій.

З перших днів свого існування кіномистецтво Радянської України взяло курс на високу ідейність, художню досконалість творів, на те, щоб ідейно-художні цінності радянського народу робити надбанням усього людства.

Своєю творчістю розкривають велич соціалістичного сьогодення, духовне багатство радянських людей талановиті майстри екрану Л. Ф. Би-

ков, Б. М. Брондуков, М. Г. Гринько, Г. Р. Кохан, Т. В. Левчук, А. В. Лефтій, М. П. Машенко, М. В. Олялін, Л. М. Осика, А. М. Роговцева, К. П. Степанков та інші.

В Українській РСР — 4 кіностудії: Київська і Одеська художніх фільмів, «Київнаукфільм» та Українська студія хронікально-документальних фільмів. Щороку вони випускають десятки повнометражних художніх, хронікально-документальних, науково-популярних, короткометражних, навчальних та інших стрічок.

Помітним досягненням українських кінематографістів останнім часом стали кіноґрилогія «Дума про Ковпака» Т. В. Левчука, в якій показано одну з яскравих сторінок партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, а також фільми «В бій ідуть тільки «старики», «Ати-бати йшли солдати», за які режисер і виконавець головних ролей Л. Ф. Биков удостоєний у 1977 р. Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка. Значним внеском у розвиток радянського телевізійного кіно стали шестисерійний фільм «Як гартувалася сталь» (режисер М. П. Машенко) і десятисерійна стрічка «Народжена революцією» (режисер Г. Р. Кохан).

На Україні працює майже 28 тис. кіноустановок, функціонують тисячі кінолекторіїв та кіноклубів, які активно пропагують політику Комуністичної партії, ідеї соціалістичної естетики та моралі. Не обмежуючи цієї важливої роботи демонструванням фільмів, вони влаштовують зустрічі глядачів з провідними акторами і режисерами, новаторами й передовиками виробництва, діячами літератури та мистецтва.

Святкування 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, прийняття нової Конституції, успішне втілення в життя грандіозних накреслень XXV з'їзду КПРС викликали у діячів літератури і мистецтва України новий приплив творчої енергії. У цьому особливо наочно виявляється органічний зв'язок мистецтва соціалістичного реалізму з ідеями партії, з життям широких мас трудящих, з будівництвом комунізму. Учасники об'єднаного пленуму правління творчих спілок і товариств України у своєму листі до Центрального Комітету КПРС, Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва завірили партію і уряд, що представники художньої інтелігенції й далі спрямовуватимуть всі свої зусилля на озброєння діячів культури, творчої молоді марксистсько-ленінською теорією, виховання у них уміння з класових позицій вести активну, наступальну боротьбу проти буржуазної ідеології і моралі¹⁷.

Самобутньою сторінкою в розвитку народної творчості, важливим засобом прилучення широких мас трудящих до світу прекрасного стала художня самодіяльність. Її масовий розвиток у нашій країні — ще одне переконливе свідчення того, що «соціалізм створює всі передумови для всебічного розвитку особи, найбільш повного виявлення її здібностей і талантів»¹⁸.

Яскраво розквітла художня самодіяльність Радянської України. Нині в республіці працює більш як 250 тис. самодіяльних колективів, що об'єднують понад 4 млн. учасників. Багато колективів народної творчості за рівнем виконавської майстерності наближається до професійних. Щороку учасники художньої самодіяльності Радянської України дають для трудящих понад 500 тис. концертів. Масова участь трудящих у самодіяльній художній творчості — яскраве свідчення культурного зростання радянських людей, втілення в життя ленінського плану культурної революції.

¹⁷ «Літературна Україна», 1 листопада 1977 р.

¹⁸ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України, К., 1976, стор. 49.

Успішно розвиваються в республіці самодіяльні образотворче та декоративно-прикладне мистецтво. Понад 30 тис. майстрів народної творчості працюють у художніх промислах, майже 54 тис. умільців об'єднуються в студіях і гуртках, створених при клубах і будинках культури. Далеко за межами республіки відомі майстри декоративного прикладного мистецтва Косова, Опішні, Решетилівки, Петриківки. Твори Пелагеї Глущенко, Глиkerії Цибульової, Карпанюків, Шкрібляків, Дмитра Головка — це шедеври народного мистецтва.

Своє друге народження пережили художній розпис, кераміка, різьба, обробка металу, інкрустація, вишивка, ткацтво та інші види творчості, відомі в народі з давніх-давен.

Дедалі розширюється на Україні мережа будинків культури. Тільки протягом дев'ятої п'ятирічки у селах і районних центрах УРСР їх було збудовано більш як 1500. Культосвітні заклади споруджуються нині з урахуванням зрослих духовних запитів сільських трудівників. Розвиткові художньої творчості сприяють різні фестивалі, огляди, конкурси, декади самодіяльного мистецтва. Значними подіями в культурному житті України є республіканські фестивалі та огляди художньої самодіяльності, присвячені річницям з дня народження вождя трудящих усього людства В. І. Леніна, ювілеям Великого Жовтня, утворення СРСР, проголошення Радянської влади на Україні. У справжнє свято народних самодіяльних талантів, у їх творчий звіт перед партією і народом вилилися підготовка і проведення фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Під час підготовки до цих знаменних дат виникають тисячі нових самодіяльних колективів, лави аматорів мистецтва поповнюються учасниками, серед яких чимало ушлявлених виробничників, новаторів і раціоналізаторів. Це свідчить про глибоку заінтересованість радянських людей у неухильному підвищенні свого культурного рівня.

Шістдесятирічний шлях, пройдений нашою республікою разом з усією країною після Великого Жовтня, переконливо довів, що тільки соціалізм сприяє зародженню у людини потреби в творчій праці на благо всього суспільства, створює реальні умови для активної участі широких мас трудящих в управлінні справами держави, для постійного розширення кругозору, підвищення освітнього рівня, культури, фізичного гарту.

Соціалістична змістом, національна формою українська культура розвивається в єдиному руслі багатонаціональної радянської культури, примножуючи свої прогресивні традиції. Щедро черпаючи все краще з духовного багатства інших народів Радянського Союзу, насамперед великого російського народу, вона дедалі виразніше набуває інтернаціоналістських рис.

Взаємозбагаченню національних культур народів нашої країни сприяють традиційні дні літератури і мистецтва братніх республік на Україні, а також дні української літератури і мистецтва в інших республіках. Дух інтернаціоналізму, дух ленінської дружби народів є душею літератури і мистецтва України. Митці нашої республіки безмежно пишаються споконвічною і нерозривною дружбою з великою російською літературою і мистецтвом, завжди були і будуть з нею в єдиному строю.

На справжнє свято радянської культури перетворилися щорічні фестивалі «Київська весна» і «Кримські зорі». Традиційним став обмін гастролями театральних колективів республік Радянського Союзу. До 60-річчя Великого Жовтня газета «Літературна Україна» — орган Спілки письменників України — організувала на своїх шпальтах фестиваль радянських літератур.

У процесі революційного творення, в буднях соціалістичного будівництва на безсмертних ідеях марксизму-ленінізму сформувалася і загартувалася радянська людина, яка поєднала в собі ідейну переконаність, почуття колективізму і товариської взаємодопомоги, величезну життєву енергію і постійний, нестримний потяг до знань, до оволодіння найвищими досягненнями світової культури. Підкреслюючи, що рівень свідомості, духовної культури радянських людей відіграє і відіграватиме у майбутньому ще більшу роль для всіх сфер життя соціалістичного суспільства, товариш Л. І. Брежнев говорив: «Виховувати в людині спрямованість до високих суспільних цілей, ідейну переконаність, справді творче ставлення до праці — це одне з найбільш першорядних завдань. Тут проходить дуже важливий фронт боротьби за комунізм, і від наших перемог на цьому фронті дедалі більше залежатиме і хід економічного будівництва, і соціально-політичний розвиток країни»¹⁹.

Неухильне зростання культурного рівня трудящих — важлива риса радянського способу життя, суть якого виражена в головному лозунгу партії — «Все в ім'я людини, для блага людини». Про це, зокрема, переконливо свідчать ті величезні зміни, що відбулися в духовному житті трудящих Української РСР за 60 років Радянської влади, зміни, які стали можливими завдяки видатним досягненням соціалістичного ладу, морально-політичній єдності радянських людей, непорушній дружбі і братерству всіх націй і народностей, взаємодії і співробітництву всіх класів і соціальних груп нашої країни. «Історичний досвід, — зазначається у постанові ЦК Компартії України «Про 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні», — переконливо показав, що запорукою всіх успіхів українського народу є випробуване керівництво ленінської Комуністичної партії»²⁰. Саме партія, використавши величезні переваги соціалізму, мобілізувала зусилля мільйонів радянських людей, забезпечила неухильний розквіт радянської культури, завоювання нею передових рубежів.

Великий радянський народ торує шлях до щасливого життя для трудящих усієї планети. Побудувавши розвинутий соціалізм, наша країна впевнено йде до комунізму. І важливим складовим елементом у побудові комуністичного суспільства є культурне будівництво. Культура комунізму, говориться в Програмі КПРС, вбираючи в себе й розвиваючи все краще, що створено світовою культурою, стане новим, вищим щаблем у культурному розвитку людства. Вона втілить у собі всю різноманітність і багатство духовного життя суспільства, високу ідейність та гуманізм нового світу²¹.

П. Т. Тронько

РАСЦВЕТ УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме

В статье заместителя Председателя Совета Министров УССР П. Т. Тронько показаны величественные успехи в развитии украинской советской социалистической культуры — составной части многонациональной советской культуры, достигнутые за 60 лет Советской власти в результате претворения в жизнь ленинской национальной политики КПСС и культурной революции в СССР.

¹⁹ Л. І. Брежнев. Великий Жовтень і прогрес людства, стор. 14—15.

²⁰ «Радянська Україна», 27 листопада 1977 р.

²¹ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 113.

ТОРЖЕСТВО ІДЕЙ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» зазначається: «Шістдесятиріччя Жовтня є важливою віхою в житті радянського народу, в розвитку всього світового визвольного руху. Наша країна, все прогресивне людство зустрічають цю знаменну дату під знаком нових перемог соціалізму, вчення Маркса, Енгельса, Леніна, ідей пролетарського інтернаціоналізму, які яскраво демонструють свою велику революційно-перетворюючу силу»¹.

В буремні дні жовтня 1917 року героїчний робітничий клас Росії в союзі з трудящим селянством під керівництвом очолюваної В. І. Леніним партії більшовиків піднявся на штурм старого світу, повалив буржуазно-поміщицький лад і вивів нашу країну на світлий шлях будівництва нового життя. Вперше в історії людства було знищено експлуатацію людини людиною і покладено початок перебудові суспільства на соціалістичних засадах. «При всій своєрідності російських умов,— говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев,— Жовтнева революція виразила основні, головні тенденції цілої історичної епохи — епохи переходу від капіталізму до соціалізму...»² Досвід Великого Жовтня став невичерпною скарбницею теорії і практики революційного руху в усьому світі, а створена в результаті її перемоги перша в світі соціалістична держава — надійним оплотом народів у боротьбі за мир і соціальний прогрес.

Перемога Жовтня ознаменувала історичний поворот у долі нашої країни. Вона розбила кайдани соціального і національного гніту, створила умови для братерської дружби і співробітництва між народами. Український народ, як і інші народи, слідом за російським народом вступив на шлях боротьби за Радянську владу, вперше за свою багатовікову історію створив свою суверенну державу — Українську Радянську Соціалістичну Республіку, що є невід'ємною і складовою частиною великого Радянського Союзу.

Трудящі нашої країни під керівництвом Комуністичної партії уже в довоєнні роки домоглися видатних перемог у господарському і культурному будівництві. Було успішно втілено в життя ленінський план будівництва соціалізму. «Соціалістична індустріалізація і колективізація сільського господарства, культурна революція, справедливе розв'язання національного питання,— говориться в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— перетворили в іс-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, стор. 3.

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 74.

торично найкоротший строк нашу Батьківщину в могутню соціалістичну державу»³.

Під впливом ідей Жовтневої революції розгорнувся могутній революційний рух на західноукраїнських землях, спрямований на возз'єднання їх з Радянською Україною. Але міжнародний імперіалізм доклав багато зусиль, щоб перешкодити цьому справедливому прагненню українського народу. З допомогою Антанти буржуазно-поміщицька Польща в 1918 р. окупувала Східну Галичину і Західну Волинь, боярська Румунія — Північну Буковину, а буржуазна Чехословаччина — Закарпатську Україну. Західноукраїнські землі ще на два десятиріччя залишилися поза межами Радянської України. Український народ, усі народи Радянського Союзу рішуче виступали проти окупації західноукраїнських земель і послідовно вели боротьбу за возз'єднання їх в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії, утворення Української Радянської держави, величні досягнення соціалістичного будівництва справили благотворний вплив на розгортання революційної боротьби на західноукраїнських землях. Визвольний похід Червоної Армії на Західну Україну, існування Радянської влади в Галичині в 1920 р. залишили глибокий слід у свідомості трудящих, які на яскравих прикладах життя народів СРСР під зорею Жовтня переконалися, в чому суть Радянської влади, під керівництвом комуністичних організацій боролися за соціальне і національне визволення, за возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі.

На окупованих Польщею західноукраїнських землях боротьбу трудящих за соціальне і національне визволення очолила Комуністична партія Західної України, яка входила до складу Компартії Польщі. Активну революційну діяльність вели також Буковинська крайова організація Компартії Румунії і Закарпатська крайова організація Компартії Чехословаччини. У цій справедливій боротьбі трудящі західноукраїнських земель спиралися на підтримку польських, румунських, чеських і словацьких трудящих. Їх солідарність і дружба ґартувалися у спільних виступах проти реакційних урядів, націоналістичних буржуазних партій, скріплювалися кров'ю на барикадах революційних боїв.

Уже виступи на Західній Україні в 1923 році показали велику революційну силу мас, благотворний вплив комуністичних ідей — ідей інтернаціональної солідарності трудящих. У боротьбу все активніше включалися селянські маси. Підтвердженням цього була, зокрема, розстріляна поліцією першотравнева демонстрація в Заболотіві на Прикарпатті 1924 р., яка проходила під лозунгами «Хай живе селянсько-робітнича єдність!», «Хай живе об'єднана Українська Радянська Республіка!»⁴

Період економічної кризи в капіталістичному світі у 1929—1933 рр., що характеризувався дальшим загостренням соціально-економічних суперечностей, став новим етапом дальшого піднесення революційного руху на західноукраїнських землях. Робітничий клас перейшов до великих страйкових боїв, у яких брали участь тисячі трудящих. Набули поширення страйки, під час яких робітники займали підприємства, утримуючи їх в своїх руках до переможного кінця. Селяни і сільськогосподарські робітники від страйків і демонстрацій переходили до підпалів поміщицьких маєтків. Для придушення селянського руху уряд посилав поліцію, війська, загони фашистських молодчиків. Лише в 1930 р. під час «пацифікації» («умиротворення») західноукраїнських сіл було пограбовано

³ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 6.

⁴ М. Герасименко, Б. Дудикевич. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.), К., 1955, стор. 38—40, 68.

но і спалено близько 800 населених пунктів. Найяскравішим проявом боротьби західноукраїнського селянства на цьому етапі були Ліське повстання в червні — липні 1932 р. і партизанські виступи на Волині, активно підтримані робітниками Львова, Дрогобича, Борислава⁵.

Боротьба трудящих західноукраїнських земель все більше набирала політичного характеру, більш рішучими були виступи проти фашизму і паліїв війни, за возз'єднання з Радянською Україною. Великим спалахом революційного руху на західноукраїнських землях, який розгорнувся під прапором антифашистського народного фронту, були квітневі події 1936 р. у Львові. Похорон убитого поліцією під час виступу львівських безробітних В. Козака, що відбувся 16 квітня 1936 р., перетворився в масову антифашистську демонстрацію, в якій взяло участь близько 50 тис. трудящих. Незважаючи на відкритий поліцією вогонь, демонстранти пройшли через усе місто і влаштували мітинг біля свіжої могили вбитого товариша. Місто охопив загальний страйк, який став грізною пересторогою фашистському режимові. Львівські події показали велику згуртованість і політичну зрілість робітничого класу Західної України⁶.

Багато героїчних сторінок в історію боротьби за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Радянською Україною вписали трудящі Північної Буковини і Закарпатської України. Про це свідчили, зокрема, масові страйки робітників Чернівців, Ужгорода, Виноградова, виступи селян і карпатських лісорубів, розстріл жандармерією робітників і селян Свалявської округи, які брали участь у демонстрації в 1924 р., кривава розправа над страйкуючими робітниками Хуста в 1931 р. та ін.

Револьюційна боротьба трудящих Західної України вливалася стрімким потоком у широке русло міжнародного революційного руху. Вона розхитувала окупаційні режими на західноукраїнських землях, наближала день визволення і возз'єднання єдинокровних братів і сестер.

У 1939 р. віроломний напад фашистської Німеччини на Польщу показав повну нездатність буржуазних правлячих кіл протистояти агресорові, а сили польських патріотів були надто малі, щоб врятувати країну від загарбання. Над Західною Україною, а також Західною Білорусією виникла реальна загроза загарбання їх гітлерівською Німеччиною. В цих тяжких умовах радянський народ подав братню руку допомоги трудящим західних українських і білоруських земель. Населення Західної України з величезною радістю зустрічало своїх визволителів — воїнів Червоної Армії.

Спираючись на досвід Великого Жовтня, на возз'єднаних землях повсюдно створювались органи народної влади. Народні Збори Західної України, які відбулися 22 жовтня 1939 р., одностайно проголосили встановлення Радянської влади, націоналізацію банків, фабрик і заводів, конфіскацію великих землеволодінь і передачу землі селянам. В «Декларації про входження Західної України до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» делегати Народних Зборів ухвалили: «Просити Верховну Раду Союзу РСР прийняти Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, включити Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і тим возз'єднати український народ в єдиній державі, покласти край віковому розз'єднанню українського народу»⁷.

⁵ І. К. Васюта. Селянський рух на Західній Україні в 1919—1939 рр., Львів, 1971, стор. 140—146.

⁶ Б. Дудикевич. Під прапором Народного фронту, Львів, 1956, стор. 68—82.

⁷ «Вільна Україна», 28 жовтня 1939 р.

Позачергова сесія Верховної Ради СРСР, що відбулася 1 листопада 1939 р., прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР із возз'єднанням її з Українською РСР, а позачергова III сесія Верховної Ради Української РСР 14 листопада 1939 р. схвалила закон про прийняття Західної України до складу Української РСР.

Прийняті історичні акти законодавчо закріпили возз'єднання Західної України з Радянською Україною, вони були реальним втіленням у життя ідей Великого Жовтня, величезною перемогою ленінської національної політики Комуністичної партії. Трудящі Західної України, ставши громадянами Радянського Союзу, одержали всі права і свободи, гарантовані Конституцією Радянської країни.

У червні 1940 р. в житті українського народу сталася ще одна історична подія — з-під гніту боярської Румунії було визволено Північну Буковину. 2 серпня 1940 р. VII сесія Верховної Ради СРСР задовольнила прохання повноважної делегації населення цих земель і прийняла закон про прийняття Північної Буковини до складу Радянського Союзу і возз'єднання її з Українською РСР.

З возз'єднанням Західної України і Північної Буковини з Радянською Україною трудящі цих земель активно включилися в соціалістичне будівництво. Перед робітниками, селянами, трудовою інтелігенцією вперше відкрився шлях до творчої праці, вільної від експлуатації людиною людиною. Розширювались діючі і будувалися нові фабрики та заводи, в селах організовувалися перші колективні господарства. Відкривались нові школи, технікуми і вузи. Почали працювати українські театри. По-справжньому розкрився й розцвів талант письменників і поетів, художників і композиторів.

Усі народи нашої неосянжної країни подавали повсякденну і велику допомогу трудящим молодих областей УРСР і вони, успішно долаючи успадковану від колоніального минулого величезну економічну і культурну відсталість краю, за короткий час зробили значний крок вперед на всіх ділянках творення нового, соціалістичного життя.

Але цей могутній поступ вперед був перерваний віроломним нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. Три роки фашистської окупації — це три роки кривавого терору і знущань, грабежу й руйнувань, масового винищення мирного населення. Але вони були також роками героїчної боротьби трудящих проти фашистських загарбників.

В тилу ворога активно діяли підпільні організації і групи. По території західних областей України пролягли героїчні шляхи партизанських з'єднань С. А. Ковпака, М. І. Наумова, М. І. Шукаєва. Багато подвигів здійснили партизани-розвідники загону Д. М. Медведєва, серед яких був легендарний розвідник М. І. Кузнецов.

У жовтні 1944 року вся територія Радянської України була очищена від ненависного ворога. Після визволення Закарпаття Червоною Армією тут стали виникати народні комітети, які під керівництвом Комуністичної партії виконували функції органів диктатури пролетаріату. Перший з'їзд народних комітетів, що відбувся 26 листопада 1944 р. в Мукачеві, прийняв історичний Маніфест, який проголошував возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. А 29 червня 1945 р. між СРСР і Чехословаччиною було підписано договір, згідно з яким Закарпатська Україна за бажанням її населення возз'єднувалася з Радянською Україною⁸. Цим завершилося возз'єднання всіх українських земель в єдиний Українській Радянській соціалістичній державі.

⁸ Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород. 1973, стор. 162—176.

Трудащі західних областей України разом з усім українським народом при допомозі народів СРСР, в першу чергу російського, стали заліковувати рани війни, приступили до завершення побудови соціалістичного суспільства. Протягом трьох з лишнім десятиріч після переможного завершення війни докорінно змінилося обличчя західних областей УРСР. У процесі соціалістичного поступу тут розвинулася сучасна соціалістична індустрія, перебудовано на високій технічній основі сільське господарство, здійснено справжню культурну революцію.

Найпершим завданням, яке ставила Комуністична партія в західних областях, було створення потужної індустрії — матеріально-технічної основи всіх соціалістичних перетворень. ЦК КПРС і Радянський уряд уже в час війни і в перші післявоєнні роки прийняли ряд постанов про соціалістичну індустріалізацію цих областей. Велика увага приділялася перетворенню Львова у крупний індустріальний центр. Широку програму індустріального розвитку міста було накреслено в постановах Державного Комітету Оборони від 13 грудня 1944 р. і Ради Народних Комісарів СРСР від 13 квітня 1945 р.⁹ і розвинуто пізніше в прийнятому Верховною Радою СРСР у березні 1946 р. Законі про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр. Тут спеціально підкреслювалося завдання — «перетворити місто Львів у великий індустріальний центр України»¹⁰.

Поступово у Львові виростали корпуси машинобудівних та приладобудівних заводів, підприємств легкої, скляної, харчової та інших галузей промисловості. Одночасно вирішувалося великої ваги соціально-політичне завдання: у Львові формувалося ядро нового робітничого класу, яке концентрувалося на нових великих фабриках і заводах. Уже наприкінці четвертої п'ятирічки промисловість Львова давала у 8,5 раза більше продукції, ніж напередодні Великої Вітчизняної війни¹¹.

Кожна нова п'ятирічка приносила видатні досягнення в становленні і розвитку соціалістичної індустрії в цих наймолодших областях республіки. Швидко будувалися в західних областях УРСР нові заводи і фабрики, реконструювалися і розширювалися діючі, а їх продукція діставала високу оцінку не лише в нашій країні, а й за рубежом.

Разом з тим, слід відзначити таку характерну рису економічного розвитку західних областей УРСР: якщо четвертий п'ятирічний план висував завдання формування Львова як великого центра машинобудування, то п'ята п'ятирічка ввійшла в історію як період закладення потужної паливно-енергетичної бази цих областей, а шоста — стала початком створення тут основ великої хімії. В 1950 році вдарив перший фонтан на Долинському нафтовому родовищі. Незабаром були освоєні потужні газові родовища. З 1954 року почали вступати в дію перші шахти Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну, а з 1955 року — турбоагрегати Добротвірської ДРЕС. Введення в дію в 1958 році найбільшого в СРСР Роздольського сірчаного комбінату поклало початок створенню тут цілого ряду крупних хімічних об'єктів, перетворенню Прикарпаття в центр хімічної індустрії. Широко розгорнулося будівництво нових заводів і фабрик в усіх західних областях республіки. Виростали нові міста і робітничі селища¹².

⁹ Радянський Львів, 1939—1955. Документи й матеріали, Львів, 1956, стор. 246—258, 263—271.

¹⁰ Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр., К., 1946, стор. 53.

¹¹ Нариси історії Львова, Львів, 1956, стор. 322.

¹² Г. І. Ковальчак. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади (1939—1958 рр.), К., 1965, стор. 17—92, 97—98, 107.

Для створення могутньої соціалістичної індустрії в західних областях України Радянська держава виділяла величезні кошти, надавала допомогу висококваліфікованими кадрами спеціалістів.

Індустріальні флагмани західних областей допомагала будувати вся країна. Так, Львівський завод автотранспорту був обладнаний верстатами з Свердловська, а телеграфної апаратури — повністю перевезений з Саратова. Обладнання для Львівськмашу доставлено з Уралу, для інструментального і електролампового заводів — з Москви і Ленінграда. На нафтових промислах були встановлені бурильні установки з Нижнього Тагіла, фонтанна техніка — з Грозного і т. д. Для роботи в західних областях було направлено тисячі інженерів, техніків, висококваліфікованих робітників. З робітниками Львова, Чернівців, Борислава ділилися своїм досвідом і вмінням московські й ленінградські машинобудівники, текстильники Іванова, нафтовики Азербайджану.

Нині в західних областях республіки виробляється майже в 50 разів більше промислової продукції, ніж у 1937 р. За 5—6 днів її виробляється нині стільки, як на той час протягом року. Розвиваючись відповідно до загальних напрямів технічного прогресу і загальносоюзного територіального поділу праці, промисловість перетворилася в провідну галузь народного господарства. Вже наприкінці 50-х років вона стала давати більше валової продукції, ніж сільське господарство. Нині воно перевищує сільське господарство за випуском продукції в два рази.

Вирішальне значення в забезпеченні успішного виконання програми соціалістичної індустріалізації західних областей України мало те, що вона здійснювалася в умовах перемоги соціалізму в СРСР, коли в країні утвердилися соціалістичні виробничі відносини. Створення тут потужної індустрії органічно вливалось в єдиний процес розвитку матеріально-технічної бази соціалізму в країні, розвитку й удосконалення єдиного народногосподарського комплексу СРСР. Нова соціалістична індустрія західних областей УРСР стала органічною складовою частиною народногосподарського комплексу республіки і країни. Використовуючи планомірний територіальний розподіл праці між економічними районами з одного боку і місцеві економічні і природні ресурси, — з другого, вона забезпечувала найбільшу ефективність суспільної праці.

Сучасна соціалістична індустрія західних областей України — це понад два десятки великих машинобудівних і приладобудівних заводів Львова та інших міст, на кожному з яких працює від одної до 15 тис. робітників. Їх продукція відома в усіх радянських республіках, а також більш як у 60 країнах світу¹³. Це — львівські автотранспортувачі і автобуси, дрогобицькі автокрани, тернопільські бурякокомбайни, чернівецькі лічильні машини. Львів — один з провідних у країні центрів радіоелектронної промисловості. Далеко за межами України відома продукція Львівського об'єднання «Кінескоп», телевізійної, телеграфної апаратури та ін. Усій країні відомі Львівсько-Волинський вугільний басейн, хімічні гіганти — Роздольський і Новояворівський сірчаний комбінати, Сокальський завод хімічного волокна, Калуський «Хлорвініл», Стебницький калійний комбінат, потужні Бурштинська і Добровірівська електростанції. В Ровно розпочато будівництво другої на Україні (після Чорнобильської) атомної електростанції. В західних областях УРСР працюють десятки великих підприємств інших галузей — серед них Жидачівський картонно-паперовий комбінат, взуттєве об'єднання «Прогрес», трикотажні і мебльові фабрики, цукрові заводи і т. д. Їх продукція користується широким попитом.

¹³ Г. І. Ковальчак. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва, К., 1973, стор. 28, 30.

Розвиваючись в умовах поглиблення спеціалізації виробництва, промисловість західних областей республіки тісно переплетена з промисловістю всієї країни, систематично розширює кооперування з багатьма підприємствами всіх радянських республік. Наприклад, з Москви, Ленінграда та багатьох інших індустріальних центрів країни сюди надходять верстати, електротехнічне устаткування, комплекти деталей для різних машин, з Кемерово і Новосибірська — гірничо-технічне устаткування, з Якутська — алмази, з Уралу — чорні метали, окремі сорти сталі і т. д. Нині не можна уявити нафтових промислів Прикарпаття без потужних турбобурів, які надсилає «Уралмаш». Тісна дружба єднає колективи західноукраїнських підприємств з трудящими республік Середньої Азії і Казахстану. З Алма-Ати, Ташкента, Душанбе та інших міст сюди надходить бавовна і прядиво, кольорові метали. Праця трудящих багатьох республік вкладена і в будівництво львівських автобусів. Наприклад, мотори львів'яни одержують з Москви, шини — з Ярославля, електрообладнання — з Риги і Калуги і т. д.

Промисловість західних областей України все ширше включається в процес соціалістичної економічної інтеграції країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги. Ще на початку 60-х років Добротвірська, а згодом і Бурштинська електростанції були включені до міжнародної енергосистеми європейських соціалістичних країн — членів РЕВ «Мир». З Прикарпаття в братню Польщу, а останнім часом і в Чехословаччину пролягли газопроводи. В дев'ятій п'ятирічці значного розвитку набула безпосередня виробнича кооперація західноукраїнських та угорських хімічних підприємств. До Калуша з Угорщини прокладено етиленопровід, по якому угорський етилен, одержаний з радянської нафти, поступає на калуське виробниче об'єднання «Вінілхлорид» для дальшої переробки¹⁴. Продукти переробки його надсилаються також в Угорщину та інші європейські країни — члени РЕВ. В Нововолинську вводяться в дію цехи збудованого цими країнами заводу технологічного устаткування для електротехнічної промисловості. Через територію західних областей України пролягає траса міжнародного нафтопроводу «Дружба», а незабаром спільними силами СРСР, ПНР, НРБ і ЧССР буде прокладено трасу газопроводу, по якому європейські країни соціалістичної співдружності одержуватимуть радянський газ із Оренбурзького родовища.

Важливим соціально-політичним досягненням Комуністичної партії в західних областях України є те, що тут виріс мільйонний загін робітничого класу, серед якого тисячі новаторів виробництва. Понад 50 з них носить почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

Трудящі західних областей республіки зосереджують велику увагу на питаннях підвищення ефективності виробництва і якості продукції. Вони виступили піонерами запровадження нових методів праці у ряді галузей промисловості. В серпні 1975 р. ЦК КПРС розглянув питання «Про досвід роботи партійних організацій і колективів передових підприємств промисловості Львівської області по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю продукції»¹⁵. Схваливши досвід львівських підприємств по розробці і впровадженню комплексної системи управління якістю продукції, ЦК КПРС рекомендував усім міністерствам і відомствам організувати вивчення досвіду роботи партійних організацій і колективів передових підприємств Львівської області по плануванню і забезпеченню безпосереднього росту якості продукції і вжити заходів для широкого впровадження в практику.

¹⁴ «Прикарпатська правда», 4, 5 березня 1975 р.

¹⁵ «Правда», 15 серпня 1975 р.

Великі перспективи перед промисловістю західних областей України розкриваються в десятій п'ятирічці. В затверджених XXV з'їздом КПРС «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки» поставлено завдання й надалі «випереджаючими темпами розвивати промисловість у західних областях республіки»¹⁶. Протягом п'ятирічки промисловість західних областей України збільшить випуск продукції в півтора рази. Це дозволить ще більше наблизити їх за рівнем індустріального розвитку до східних районів республіки.

Великий Жовтень приніс нове, щасливе життя селянству. За роки соціалістичного будівництва докорінно змінилося західноукраїнське село, яке здійснило стрибок від карликових, напівнатуральних господарств, що базувалися на невеликих клаптиках землі, до великих соціалістичних сільськогосподарських підприємств — колгоспів і радгоспів, від застосування примітивних землеробських знарядь до сучасної потужної техніки.

Передача поміщицької і церковної землі селянам, заходи Комуністичної партії і Радянської держави по наданню допомоги селу зміцнили становище трудового селянства західних областей України. Під керівництвом Комуністичної партії в західних областях у 1950 р. було завершено колективізацію дрібних селянських господарств. XVII з'їзд КП(б)У назвав її «великою перемогою партійної організації республіки»¹⁷.

Перемога колгоспного ладу відкрила перед західноукраїнським селом широкі можливості бурхливого розвитку сільськогосподарського виробництва, світлий шлях до заможного і культурного життя, неухильного піднесення добробуту. І хоч на цьому шляху доводилось долати значні труднощі, західноукраїнське селянство добилося видатних успіхів. Комуністична партія і Радянський уряд проявляли постійну турботу про молоді колгоспи західних областей України, зокрема, про забезпечення молодих колгоспів необхідною технікою, мінеральними добривами, кваліфікованими кадрами. Розгорнулася масова підготовка колгоспних кадрів на місцях. Якщо на початку 1951 р. всього близько 30 голів колгоспів мали вищу, а 300 — середню освіту, то на початку 1959 р. вищу освіту мало 14 проц., а середню спеціальну — більше половини. В колгоспах працювало понад 3 тис. агрономів, зоотехніків, ветлікарів і ветфельдшерів з вищою і середньою спеціальною освітою¹⁸. Сільське господарство західних областей України вже в першому десятиріччі розвитку по соціалістичному шляху досягло і перевищило довоєнний рівень виробництва, а по багатьох показниках залишило його далеко позаду.

Особливо великі зміни у сільському господарстві західних областей, як і всієї країни, відбулися після історичного березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, рішення якого стали основою аграрної політики партії на сучасному етапі. Розроблена Пленумом програма дальшого розвитку сільського господарства передбачала систематичне розширення виробництва сільськогосподарських машин і мінеральних добрив, збільшення капіталовкладень в сільське господарство, цілу систему економічних і організаційних заходів для підвищення ефективності виробництва, здійснення прогресивних змін в усьому багатогранному житті села.

За чверть століття після перемоги колгоспного ладу сільське господарство західних областей України здійснило могутній стрибок. Вало-

¹⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 256.

¹⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. Т. 2, К., 1977, стор. 413.

¹⁸ Соціальні перетворення у радянському селі. На прикладі сіл західних областей Української РСР, К., 1976, стор. 75—76.

ва продукція його тепер майже втричі перевищує довоєнний рівень. Нині в середньому з гектара колгоспники збирають по 26—27 центнерів зернових. Основними факторами зростання сільськогосподарського виробництва в умовах колгоспного ладу стало підвищення продуктивності праці.

Про високий рівень сучасного сільського господарства західних областей України говорить хоча б той факт, що нині тут налічується 1722 колгоспи і 198 радгоспів. На їх ланах працює понад 60 тис. тракторів і понад 10 тис. зернових комбайнів та багато іншої техніки. Важливою рисою сучасного західноукраїнського села стала суцільна електрифікація. Електрика міцно ввійшла в сільськогосподарське виробництво і побут колгоспників. У сільськогосподарському виробництві використовується нині близько 300 тис. електродвигунів загальною потужністю понад 1,4 млн. квт.¹⁹ Сучасний колгосп — це велике, оснащене найновішою технікою господарство. В середньому в ньому є 1,8 тис. га орної землі, понад 30 тракторів, 6 зернових, по 2—3 бурякозбиральних і силосозбиральних комбайнів, близько 20 вантажних автомашин і 100 електродвигунів. В середньому в кожному з них працює понад 500 колгоспників.

Зростання технічної оснащеності колгоспів внесло корінні зміни у характер праці сільських трудівників. З'явилась численна категорія людей, зайнятих механізованою працею, — механізаторів, значний загін дипломованих спеціалістів, який перевищує 25 тис. чол. Вищу і середню спеціальну освіту мають майже всі голови колгоспів і понад дві третини їх заступників. В середньому з кожних 5—7 чол. працездатного віку, постійно зайнятих у сільському господарстві, один займається фізичною механізованою або розумовою працею²⁰.

Колгоспний лад забезпечив високий рівень життя трудівникам села. «Добре відомо, — говорив товариш Л. І. Брежнєв, — що розв'язання господарських завдань для нашого суспільства — не самоціль, а засіб. Створити трудящій людині найсприятливіші умови для роботи, навчання, відпочинку, для розвитку і найкращого застосування своїх здібностей — ось головна мета і головний смисл політики, яку послідовно проводить у життя наша партія»²¹. Доходи населення західних областей України збільшилися за роки Радянської влади у кілька разів і створили основу для корінних перетворень в усіх галузях їх життя.

В умовах соціалізму трудящі західних областей України зажили можливим життям. Вони давно не знають безробіття, забезпечені на старість пенсіями, а на випадок хвороби — безплатною медичною допомогою. Їх діти безплатно вчаться у школах і вищих навчальних закладах. Комуністична партія систематично проводить політику зниження цін і підвищення доходів трудящих. У десятій п'ятирічці середня заробітна плата робітників і службовців збільшиться на 16—18 процентів і досягне 170 крб. на місяць, а доходи колгоспників від громадського господарства колгоспів підвищаться на 24—27 процентів. На 28—30 процентів збільшаться виплати і пільги населенню за рахунок суспільних фондів споживання²².

Великий Жовтень відкрив шлях широким масам людей до найкращих досягнень культури. Соціалістичне будівництво в західних областях

¹⁹ Народне господарство Української РСР у 1975 році. Статистичний щорічник, К., 1976, стор. 172—173, 259, 265.

²⁰ Соціальні перетворення у радянському селі. На прикладі західних областей Української РСР, стор. 105—106.

²¹ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, стор. 548.

²² Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 243.

України супроводжувалося революційними перетвореннями в галузі культури. Будівництво соціалізму, як відомо, передбачає створення не тільки нової матеріально-технічної бази і формування нових суспільних відносин, а й виховання нової людини, активного будівника комунізму.

Історичною заслугою Комуністичної партії є те, що вона добилася вітлення в життя безсмертних ленінських ідей про культурну революцію. Велике значення для прискорення цього процесу в західних областях України мало використання досвіду культурної революції в СРСР, братерська допомога всіх народів нашої країни. Культурне будівництво в західних областях України розвивалося в багатьох напрямках: охоплення всього дорослого населення письменністю, здійснення обов'язкового навчання дітей шкільного віку, підготовка кадрів для народного господарства через середні спеціальні і вищі навчальні заклади, організація культосвітніх і мистецьких установ, кіно, радіо і телебачення, книги, преса, розвиток літератури тощо.

Вже в перші роки Радянської влади не тільки було охоплено всіх дітей шкільного віку навчанням, а й ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Уся молодь, як правило, одержує середню загальну або фахову освіту через денне, вечірнє чи заочне навчання. В західних областях діє нині 24 вищі навчальні заклади, в яких навчається майже 140 тис. студентів²³. Великим науковим і культурним центром став Львів — одне з 5 найбільших вузівських міст республіки. До возз'єднання з Радянською Україною тут було лише 4 вищих навчальних заклади, в яких налічувалося менше 10 тис. студентів, головним чином дітей буржуазії та поміщиків, причому українській молоді доступ до них був дуже обмежений. Нині в 10 вузах міста навчається 61 тис. студентів. В одному лише Львівському ордену Леніна політехнічному інституті їх 24 тис., а в ордену Леніна державному університеті ім. І. Франка — більше 12 тисяч²⁴.

Бурхливо розвивається наука. У Львові створено Західний науковий центр Академії наук Української РСР. В західних областях діє нині 20 академічних установ і підрозділів і більше 30 галузевих науково-дослідних інститутів. У вузах і науково-дослідних установах західних областей України працює 12 академіків і членів-кореспондентів Академії наук УРСР.

За роки Радянської влади з числа дітей західноукраїнських трудящих вирости відомі вчені — академік Я. С. Підстригач, О. С. Парасюк, члени-кореспонденти АН УРСР В. В. Панасюк, І. Р. Юхновський та ряд інших.

Величезну культурно-освітню роботу серед населення проводять музеї. Найбільшою популярністю серед них користується створений у 1950 р. у Львові філіал Центрального музею В. І. Леніна. Сотні музеїв працюють на громадських засадах, допомагають виховувати трудящих на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу.

Успішно розвивається мистецьке життя. В містах західних областей, де до возз'єднання не було жодного професіонального українського державного театру, нині діє 16 театрів. Гордістю трудящих є львівські ордену Леніна академічний театр опери і балету ім. І. Франка та ордену Трудового Червоного Прапора академічний драматичний театр ім. М. Заньковецької.

²³ Народне господарство Української РСР в 1975 році. Статистичний щорічник. К., 1976, стор. 467—468.

²⁴ За даними Львівського облстатуправління.

Нині більшість промислових підприємств і будов, колгоспів і радгоспів мають власні будинки культури, бібліотеки. В усіх селах працюють кіноустановки.

Важливу роль у культурному житті відіграють преса і книгодрукування. Нині в західних областях України видається понад 200 обласних, міських і районних газет загальним тиражем близько 2,5 млн. примірників²⁵. Велику видавничу роботу здійснюють львівське видавництво «Каменярь» і ужгородське «Карпати».

Міцно ввійшло в побут трудящих західних областей УРСР радіо і телебачення. Давно завершено суцільну радіофікацію, оснащене сучасною технікою місцеве радіомовлення. У Львові, Чернівцях, Ужгороді діють телестудії. Телевізори стали нині звичним предметом культурного вжитку не тільки міських, а й сільських жителів.

З творчим натхненням працюють відділення Спілок письменників, художників, композиторів. У повоєнні роки розкрився багатогранний талант публіциста і громадського діяча Ярослава Галана, письменника П. Козланюка, публіциста Ю. Мельничука, письменниці І. Вільде, поета Р. Братуна. До вершин майстерності піднялись у своїй творчості композитори С. Людкевич, А. Кос-Анатольський, Є. Козак. Не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами відоме ім'я уродженця Буковини народного артиста СРСР Д. Гнатюка. Розквітли таланти художників В. Касіяна, А. Манастирського, О. Кульчицької, Й. Бокшая, скульптора Я. Чайки та інших.

Величезним досягненням соціалістичного будівництва в західних областях України є те, що в його процесі сформувалися нові люди — активні будівники світлого майбутнього. Сучасного західноукраїнського робітника і колгоспника характеризують висока громадсько-політична свідомість, комуністичне ставлення до праці і соціалістичної власності. Їх невід'ємними рисами стали марксистсько-ленінська ідеологія, радянський патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм. Будучи повновладними господарями своєї країни, вони, як і весь радянський народ, живуть активним громадсько-політичним життям, наполегливо ведуть боротьбу за торжество комуністичних ідеалів.

Розквіт економіки культурного життя в західних областях України — переконливе свідчення життєдайної сили соціалістичного суспільного ладу, живе втілення ленінських ідей перемоги соціалізму. Великий Жовтень вказав трудящим західних областей України шлях до соціального і національного визволення. Соціалізм, за який вони боролися і який успішно побудували, вплив їх на шлях економічного, соціального і культурного прогресу.

В. П. Чугаєв, Г. І. Ковальчак

ТОРЖЕСТВО ИДЕЙ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УКРАИНЫ

Резюме

В статье на конкретных примерах развития западных областей Украины показано торжество идей Великой Октябрьской социалистической революции, успехи, достигнутые трудящимися этих областей за годы Советской власти под руководством Коммунистической партии при помощи всех народов СССР.

²⁵ Рясні плоди дружби, Львів, 1974, стор. 263.

XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

БОЙОВИЙ ЗАГІН КПРС

Героїчний радянський народ, трудящі країн соціалістичної співдружності, міжнародний комуністичний і робітничий рух, усе прогресивне людство урочисто відзначили шістдесятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції. За шість десятиріч в СРСР побудоване розвинуте соціалістичне суспільство. «Це, — говориться у новій Конституції СРСР, — суспільство, в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука і культура, в якому постійно зростає добробут народу, складаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особи.

Це — суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх класів і соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей, їх братерського співробітництва склалася нова історична спільність людей — радянський народ.

Це — суспільство високої організованості, ідейності і свідомості трудящих — патріотів і інтернаціоналістів.

Це — суспільство, законом життя якого є турбота всіх про благо кожного і турбота кожного про благо всіх.

Це — суспільство справжньої демократії, політична система якого забезпечує ефективне управління всіма суспільними справами, дедалі активнішу участь трудящих у державному житті, поєднання реальних прав і свобод громадян з їх обов'язками і відповідальністю перед суспільством»¹.

Побудова розвинутого соціалістичного суспільства — результат найглибших соціально-економічних перетворень, здійснених радянським народом під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу.

Створена великим Леніним, вихована на ідеях марксизму-ленінізму, загартована у вогні класових битв і в процесі будівничої творчості, КПРС пройшла величний і славний історичний шлях, рівного якому не знала жодна політична партія у світі. З невеликої когорти пролетарських революціонерів, які піднесли героїчний прапор боротьби проти царського деспотизму і капіталістичного рабства, ленінська партія стала керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій. До 60-річчя Жовтня наша 16-ти мільйонна партія прийшла як бойовий союз одностудців-комуністів, тісно згуртованих навколо свого ленінського Центрального Комітету.

Одним із бойових загонів КПРС є Комуністична партія України. Вона створена під керівництвом В. І. Леніна як складова частина єдиної

¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 4.

партії більшовиків-комуністів, як бойовий авангард трудящих Радянської України.

Компартія України утворена на першому з'їзді КП(б)У в липні 1918 року в результаті об'єднання більшовицьких організацій, які виникли на Україні на початку XX сторіччя як організації єдиної інтернаціоналістської партії робітничого класу Росії — партії нового типу.

У рядах ленінської партії більшовицькі організації України пройшли велику школу класової боротьби проти капіталістичного рабства, за соціальне і національне визволення трудящих, загартувались у горнілі трьох революцій. Комуністи України вписали багато яскравих сторінок у літопис боротьби усієї партії проти царизму і капіталізму, за перемогу соціалістичної революції, встановлення і зміцнення диктатури пролетаріату, за побудову розвинутого соціалістичного суспільства. Нині вони беруть активну участь у виконанні величних завдань комуністичного будівництва. «Комуністична партія України, — відзначив на зборах партійно-господарського активу Української РСР у Києві 26 липня 1973 р. Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, — це дуже сильна організація, здатна розв'язувати найскладніші завдання. Вона, як і партійні організації інших наших республік, користується повним довір'ям з боку ЦК КПРС і у свою чергу безмежно віддана спільній справі нашої ленінської партії, її Центральному Комітетові»².

Висвітленню багаторічного досвіду Компартії України присвячене четверте видання «Очерков истории Коммунистической партии Украины», підготовлене Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС і видане Політвидавом України³.

У книзі у відповідності із загальнопартійною періодизацією історії Комуністичної партії Радянського Союзу дається систематизований виклад історії Комуністичної партії України як одного з бойових загонів КПРС від початку робітничого руху і поширення марксизму в Росії до XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України.

При підготовці четвертого видання «Очерков истории Коммунистической партии Украины» «...головна увага, виходячи з ленінської методології, — як зазначається в статті члена Політбюро ЦК КПРС, Першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького, — була зосереджена на дальшому підвищенні їх ідейно-теоретичного і наукового рівня, більш повному відображенні документів КПРС і міжнародного комуністичного руху, теоретичних висновків і положень, сформульованих в документах XXIV і XXV з'їздів партії, Пленумів ЦК КПРС, у доповідях і виступах товариша Л. І. Брежнева»⁴. У науковий обіг введено нові архівні матеріали, використано найновіші досягнення історико-партійної науки, в яких досліджуються різні аспекти багатогранної діяльності КПРС, в тому числі Компартії України. Авторський колектив врахував рекомендації партійних органів, вчених-суспільствознавців, ветеранів партії, активних учасників соціалістичної

² Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 196.

³ Очерки Коммунистической партии Украины, К., 1977, 814 с. Очерки подготовлены авторским коллективом в составе: В. И. Юрчук, чл.-кор. АН УССР (руководитель); Ю. В. Бабко, д-р истор. наук; П. Л. Варгатюк, д-р истор. наук; И. И. Коломийченко, д-р истор. наук; Ю. Ю. Кондуфор, д-р истор. наук; И. Ф. Курас, канд. истор. наук; В. Н. Мазур, д-р экон. наук; Н. М. Матвейчук, д-р истор. наук; В. М. Орлов, д-р истор. наук; П. И. Павлюк, канд. истор. наук; А. И. Смолинчук, д-р истор. наук; В. Ф. Шевченко, канд. истор. наук; П. М. Шморгун, д-р истор. наук; И. Т. Щербина, д-р истор. наук.

⁴ В. В. Щербицкий. Интернациональное единство и дружба народов СССР — воплощение идей Великого Октября. — «Вопросы истории КПСС», 1977, № 11, стор. 17.

революції та соціалістичного будівництва на Україні. Ряд дискусійних питань історії Компартії України обговорювалося на нарадах широкого кола вчених-суспільствознавців, в періодичній пресі. Все це дало можливість зробити ряд важливих уточнень.

У першому розділі, наприклад, значно ширше розкривається питання про зміни у економічному і суспільному житті України в другій половині XIX століття. На конкретних прикладах показано, що пролетаріат України формувався з самого початку як сила інтернаціональна, був складовою частиною всеросійського пролетаріату (стор. 15) *. В цьому автори правильно вбачають передумови єдності дій робітників різних національностей у боротьбі проти експлуататорів.

Нові і маловідомі матеріали використані при висвітленні питань про поширення марксизму, виникнення і діяльність марксистських гуртків на Україні. Так, вже у 70-х роках твори К. Маркса і Ф. Енгельса поширювалися у Києві, Одесі, Херсоні, Кам'янець-Подільському та багатьох інших містах України. Значне поширення марксизму на Україні пов'язано з виникненням і діяльністю у 80—90-х роках марксистських гуртків (стор. 26—28). Тут висвітлена видатна роль В. І. Леніна у суспільному і революційному русі на Україні. Відзначається велике значення ленінських праць «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Розвиток капіталізму в Росії» для виховання соціал-демократів, які діяли на Україні, у їх боротьбі з народництвом. Великий вплив на створення і зміцнення соціал-демократичних організацій справив ленінський «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Наслідуючи приклад петербурзького «Союзу боротьби», київські і катеринославські соціал-демократи першими на Україні стали переходити від пропаганди марксистських ідей в гуртках до масової політичної агітації серед робітників (стор. 44). Під впливом ленінського «Союзу боротьби» у соціал-демократів Києва і Катеринослава визрівало розуміння необхідності об'єднання. Їх представники стали учасниками I з'їзду РСДРП, який у березні 1898 року нелегально відбувся у Мінську (стор. 47). Висвітлення значення I з'їзду партії приведено у відповідність з оцінкою, яка дається у постанові ЦК КПРС від 4 квітня 1970 року «Про 70-річчя II з'їзду РСДРП».

У четвертому виданні «Очерков» значно ширше розкрита роль ленінської «Искры» у формуванні партії більшовиків, ідейному розгромі «економізму» і подоланні розброду та хитання в партійних організаціях. Серед агентів «Искры» і активних працівників іскрівських груп на Україні були такі видатні революціонери-професіонали, як В. А. Шелгунов, В. І. Ульянов, Є. М. Адамович, Р. С. Землячка, П. А. Красіков, Ф. В. Ленгник, О. Г. Шліхтер, Г. І. Окулова, О. Д. Цюрупа, Г. І. Петровський та інші. Важливе значення для діяльності соціал-демократичних організацій України мали їх кореспондентські зв'язки з В. І. Леніним і редакцією «Искры». У 1901—1903 рр. соціал-демократи України направили В. І. Леніну і «Искре» понад 400 листів, а у відповідь одержали десятки листів від В. І. Леніна і Н. К. Крупської. На сторінках ленінської «Искры» було опубліковано близько 500 матеріалів, присвячених соціал-демократичному рухові і революційним подіям на Україні (стор. 53). Спираючись на підтримку «Искры», соціал-демократичні комітети України викривали псевдосоціалістичні лозунги і тактику дрібнобуржуазної партії соціал-революціонерів (есерів), дрібнобуржуазний націоналізм і сепаратизм бундівців та різного роду українських націоналістичних організацій та груп. Цілком обгрунтованим є висновок про те, що до літа

* Тут і далі посилання даються на четверте видання книги «Очерки истории Коммунистической партии Украины».

1903 року внаслідок розгрому «економізму», подолання проявів націоналізму і сепаратизму, виробленню ідейної єдності, заснованої на принципах марксизму-ленінізму, іскровський напрям безроздільно панував у соціал-демократичних організаціях України. Усі комітети визнали «Искру» своїм керівним центром, навколо газети на принципіальній марксистській основі згуртувались місцеві комітети, ціла плеяда професіональних революціонерів (стор. 64—65). Це зробило практично можливим скликання II з'їзду РСДРП.

У книзі розповідається про діяльність Організаційного комітету по скликанню II з'їзду партії, який перебував спочатку в Харкові, потім у Києві. Активну підтримку Організаційному комітетові подавали Київський, Харківський, Катеринославський, Одеський, Миколаївський комітети і комітет Союзу гірничих робітників. На самому з'їзді ленінську позицію займали делегати Київського комітету П. А. Красіков і І. К. Нікітін, Одеського — Р. С. Землячка, Катеринославського — Я. С. Віленський і Л. Д. Махлін (стор. 65—66). Широко висвітлено історичне значення II з'їзду РСДРП, який закріпив діяльність ленінської «Искры» по будівництву партії, заснував її на міцному фундаменті ленінських принципів, озброїв партію марксистсько-ленінською Програмою, програмою боротьби за повалення самодержавно-поміщицького ладу, а потім і капіталізму і встановлення диктатури пролетаріату.

Більшість соціал-демократичних організацій України приєдналися до рішень II з'їзду РСДРП, гаряче вітала утворення партії. Обговорення підсумків з'їзду відбувалося у гострій боротьбі більшовиків з меншовиками. Більшовицькі організації Одеси, Катеринослава, Києва, Миколаєва, Харкова, Луганська та інших міст України рішуче виступали проти дезорганізаторських дій меншовиків і підтримали ленінську пропозицію про скликання III з'їзду РСДРП. Одеський комітет РСДРП одноголосно обрав своїм делегатом на з'їзд В. І. Леніна. Більшовицькі організації України направили на з'їзд вірних ленінців (стор. 81—82).

В «Очерках» ширше показана діяльність більшовицьких організацій України в період першої російської революції. Зокрема, наводяться дані про те, що за січень-березень на Україні відбулось 177 страйків, в яких взяло участь близько 170 тис. чоловік. «Це, — говориться у книзі, — було значним вкладом робітників України у загальну справу боротьби російського пролетаріату» (стор. 77). Нові факти свідчать про розвиток революційного руху на Україні влітку і восени 1905 року, про роботу більшовиків серед селян, в армії, серед інтелігенції, студентів і учнівської молоді. Ширше розкриваються події в грудні 1905 року, коли в багатьох містах і районах України за прикладом робітників Москви розгорнулась збройна боротьба проти царизму. «Більшовики України, — відзначається у книзі, — піднімаючи робітничий клас на збройне повстання проти царизму, прагнули цим самим подати максимальну підтримку російському пролетаріатові як керівній силі революції. Своїм героїзмом робітничий клас України вніс великий вклад у загальну справу боротьби російського пролетаріату» (стор. 98).

Відзначаючи вирішальну роль робітників у боротьбі проти царизму, автори з марксистсько-ленінських позицій висвітлюють питання про характер і рушійні сили національно-визвольного руху на Україні. У четвертому виданні на основі ленінських положень і конкретного матеріалу показано, що українська, як і російська буржуазія, виступаючи як опозиція, домагалася лише вузькокласових поступок від царизму. В епоху імперіалізму вона перетворилась у реакційний клас і не могла виступати керівником національного руху. Виразником волі української

нації, як і усіх народів Росії, виступав робітничий клас на чолі з партією більшовиків, яка спрямовувала боротьбу робітників, трудящих усіх національностей за соціальне і національне визволення.

У четвертому виданні «Очерков» доповнено новим матеріалом розділ «Більшовицькі організації України в період нового революційного піднесення (1910—1914 роки)». Ширше показана роль газети «Правда» у піднесенні революційного руху на Україні. Повніше сказано і про постійних робітничих кореспондентів «Правди». Поряд з прізвищами А. Б. Батова, Я. В. Залмаєва, В. Й. Єрмошенка, С. Я. Дермана, які наводилися у третьому виданні, наводяться прізвища А. М. Борисова, Є. Г. Горбачова, Д. З. Лебеда, П. А. Мойсеєнка, С. П. Семенова, А. В. Трофімова, І. Г. Яковенка (стор. 142).

У цьому розділі багатопланово висвітлюється діяльність більшовиків-депутатів IV Державної думи, які працювали під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, ЦК РСДРП. Привертають увагу сторінки про діяльність Г. І. Петровського і М. К. Муранова, обраних до Думи від робітничих курій Катеринославської та Харківської губерній.

Значну роботу авторський колектив провів при написанні VII, VIII і IX розділів «Очерков».

В «Очерках» уточнено виклад таких принципових проблем, як характер і рушійні сили національно-визвольного руху на Україні, тактики більшовиків по відношенню до Центральної ради і дрібно-буржуазних партій, характер внутріпартійної боротьби в партійних організаціях України у початковий період історії КП(б)У та ін.

«Очерки» широко висвітлюють роботу та історичне значення I Всеукраїнського з'їзду Рад, шістдесятиріччя якого відзначається у грудні цього року. «Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, — відзначено у книзі, — знаменна віха в історії України. У його рішеннях втілено ідеї марксизму-ленінізму, мудре керівництво ленінської партії, суверенна воля українського народу, закріплена перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (стор. 247).

Авторський колектив відмовився від понять «так званих «лівих» і «так званих «правих», які були введені у попередні видання «Нарисів». Адже, таких понять немає ні у творах В. І. Леніна, ні у документах партії. До того ж поняття «так звані «ліві» і «праві» зводили нанівець принциповий зміст політичних розходжень і тлумачили внутріпартійну боротьбу в КП(б)У як таку, що нібито породжувалася географічними та іншими факторами (суперечки між «киянами» і «катеринославцями»).

З принципово ленінських позицій «Очерки» дають оцінку рішень Таганрозької наради, яка відбулася 19—20 квітня 1918 року.

Таганрозька нарада, як відомо, прийняла рішення про створення на Україні самостійної Комуністичної партії (більшовиків) України, зв'язаної з РКП(б) через міжнародну комісію III Інтернаціоналу. Рішення Таганрозької наради були по суті відходом від ленінських принципів інтернаціоналізму в питанні про створення пролетарської партії в Росії. Саме з цих позицій і оцінюється рішення Таганрозької наради у новому виданні «Очерков» як принципово невірне. Позиція прихильників створення «самостійної КП(б)У», говориться у книзі, не відповідала основному завданню — зміцненню єдності партійних рядів, створюваної десятиріччями на твердій об'єктивній основі єдності дій пролетарів великоруських і українських у революційній боротьбі. Від цієї єдності у вирішальній мірі залежала і доля Брестського миру. Комуністи республіки у своїй абсолютній більшості не мислили своєї діяльності поза органічного, безпосереднього зв'язку з РКП(б) (стор. 278).

Наведені у «Очерках» документи яскраво свідчать про високе розуміння комуністами України своєї органічної приналежності до єдиної партії ленінців. І з'їзд КП(б)У, що відбувся влітку 1918 року, дав рішучу відсіч прихильникам створення на Україні окремої від РКП(б) партії і ухвалив «Об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України з своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але яка входить в єдину Російську Комуністичну партію з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, а в питаннях загальнополітичних — ЦК РКП»⁵. Це рішення є свідченням вірності комуністів України ленінським організаційним принципам, прояв ними високої свідомості і принциповості, розуміння ними свого інтернаціонального обов'язку.

У всіх наступних розділах показано, що Комуністична партія України завжди була опорою Центрального Комітету партії в боротьбі за ленінську єдність її рядів, неухильного дотримання принципів пролетарського інтернаціоналізму.

Інтернаціоналістська свідомість комуністів України яскраво виявилась у тій активній ролі, яку відіграла Компартія України в утворенні Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Ця всесвітньо-історичного значення подія в історії народів нашої країни оцінюється «Очерками» як тріумф ленінізму, ленінської національної політики, перемога марксизму-ленінізму над ідеологією буржуазного націоналізму (стор. 347).

Положення і рішення з'їздів, конференцій, пленумів ЦК Компартії України, фактичний матеріал «Очерков» яскраво свідчать, що комуністи України вчилися у В. І. Леніна, ЦК ВКП(б) розв'язувати у революційному дусі завдання, які стояли перед ними, критично оцінювати й глибоко осмислювати результати своєї діяльності, не випускати з поля зору жодного важливого питання партійного, радянського, господарського і культурного будівництва. Неухильно здійснюючи генеральну лінію партії, вони рішуче виступали проти різноманітних фракціонерів, антиленінських угруповань — троцькістів, правих ухильників, націоналістів. Наведені нові матеріали про активну боротьбу проти правих і «лівих» ревізіоністських елементів у місцевих партійних організаціях.

У XI—XII розділах «Очерков» широко розкрито ленінське вчення про соціалістичну індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства і культурну революцію, показана багатогранна організаційно-масово-політична робота республіканської партійної організації, спрямована на виконання ленінського плану побудови соціалізму.

В період соціалістичного будівництва не було, по суті, жодного з'їзду Компартії України, пленуму ЦК КП(б)У, на якому не розглядалися б питання господарського будівництва, розвитку науки і культури, вдосконалення форм і методів діяльності партійних, радянських і господарських органів. Багатий фактичний матеріал свідчить, що республіканська партійна організація пробудила у трудящих республіки творчу енергію, забезпечила розвиток всенародного соціалістичного змагання за дострокове виконання п'ятирічних планів. Завдяки допомозі ЦК ВКП(б) і братніх народів, величезній роботі, проведеній партійними організаціями, в одному народногосподарському комплексі СРСР Радянська Україна у роки довоєнних п'ятирічок досягла величезних успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства, культури. У складі СРСР Радянська Україна перетворилася в республіку могутньої

⁵ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1, К., 1976, стор. 23.

індустрії, колективізованого сільського господарства, високорозвинutoї соціалістичної культури. В цьому, як відзначено у «Очерках», яскраво виявилася велика життєва сила і мудрість ленінської національної політики Комуністичної партії, політики дружби і братства народів нашої соціалістичної Вітчизни.

Широко розкрито значення всесвітньо-історичної події — возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі. Відроджені славні сторінки діяльності КПЗУ, яка виступала організатором і керівником визвольної боротьби західноукраїнських робітників і селян.

Одним з найсуворіших випробувань, які випали на долю радянського народу була Велика Вітчизняна війна. При висвітленні цього періоду в «Очерках» ширше показано історико-партійний аспект викладу матеріалу. У книзі наводяться пристрасні рядки звернень ЦК КП(б)У, Верховної Ради і Ради Народних Комісарів до українського народу, дані про кількість комуністів, які у перші місяці війни влились в ряди Червоної Армії, прізвища керівників партійних і радянських організацій республіки, направлених на партійну і політичну роботу в армію. Матеріали книги свідчать про повсякденне й конкретне партійне керівництво партизанським рухом, яке на Україні набрало всенародного характеру, про героїчну й цілеспрямовану діяльність партійного підпілля на тимчасово окупованій ворогом території. Факти, приклади про боротьбу українського народу проти фашистських загарбників стверджують, що в грізні роки війни трудящі України героїчно відстоювали завоювання Жовтня, завоювання соціалізму.

При написанні XVI розділу використано широке коло документальних матеріалів, що дало можливість всебічніше висвітлити організацьку і ідеологічну роботу Компартії України в перші післявоєнні роки, величезну допомогу народів СРСР українському народові у відбудові й дальшому розвитку народного господарства. Переконливо показано величезне значення докорінних соціалістичних перетворень у західних областях республіки.

Нову назву і хронологічні рамки дістав XVII розділ «Очерков», присвячений діяльності республіканської партійної організації в 1952—1961 роках, коли відбувався дальший розвиток соціалістичного суспільства.

XVIII розділ присвячений діяльності Компартії України в умовах розвинутого соціалізму, поступового переходу до комунізму (1962—1976 роки). Книга завершується новим, XIX розділом — «XXV з'їзд КПРС — важлива віха на шляху до комунізму».

В останніх розділах «Очерков» особлива увага приділяється розкриттю тих величезних змін, які відбулися в СРСР, в тому числі і на Україні, за час, що минув після відзначення півстоліття Радянської влади. У вказаний період ще більше зросла керівна і спрямовуюча роль КПРС у радянському суспільстві, відбулось дальше організаційне і політичне зміцнення усіх її бойових загонів, в тому числі Компартії України. У книзі показано, що із розширенням і поглибленням завдань, що поставали перед республіканською партійною організацією, постійно вдосконалювалися її структура, стиль, форми і методи роботи. Особливо підкреслюється, що для піднесення рівня багатогранної діяльності Компартії України, як і КПРС в цілому, вдосконалення стилю роботи партійних організацій, вимогливості до кожного комуніста величезне значення мали рішення жовтневого (1964 р.) і листопадового (1964 р.) Пленумів ЦК КПРС, XXIII, XXIV, XXV з'їздів партії. Наводяться приклади, які свідчать, що в останні роки партійні організації республіки

посилили увагу щодо поліпшення добору і розстановки кадрів, їх ідейному загартуванню, зміцненню партійної і державної дисципліни, підвищенню відповідальності працівників на всіх ділянках народного господарства і культури. Узагальнені нові форми і методи ідеологічної роботи партійних організацій України, які виникли і набули поширення в період підготовки і відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, піввікового ювілею Союзу РСР, 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

В «Очерках» показано як Компартія України забезпечує успішне втілення в життя економічної стратегії КПРС, розробленої XXIV і XXV з'їздами партії, динамічний і пропорціональний розвиток виробництва, підвищення його ефективності, всемірне поліпшення якості роботи і швидке зростання продуктивності праці. При цьому розкривається авангардна роль комуністів, всебічна організуюча роль первинних партійних організацій, які виступають ядром виробничих колективів.

Велика увага приділена розкриттю таких фундаментальних питань історії нашої партії і держави, як зростання керівної ролі КПРС на сучасному етапі комуністичного будівництва, формування і розвиток нової історичної спільності людей — радянського народу, розвиток і вдосконалення соціалістичного способу життя, послідовне здійснення інтернаціоналістського зовнішньополітичного курсу КПРС.

В останніх розділах «Очерков» відзначається, що сучасний етап розвитку радянського суспільства супроводжується неухильним зміцненням і розвитком соціалістичної державності, послідовним розгортанням соціалістичного демократизму.

Вихід у світ нового видання «Очерков» — важлива подія у громадсько-політичному житті республіки. Книга стане цінним посібником для науковців-суспільствознавців, викладачів історії КПРС, пропагандистів, слухачів мережі партійної освіти, студентів, для усіх, хто вивчає історію славної ленінської партії, її місцевих організацій.

Повідомлення

З історії Великої Жовтневої соціалістичної революції

РОЛЬ «СОЛДАТСКОЙ ПРАВДЫ» В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ЗГУРТУВАННІ СОЛДАТСЬКИХ МАС

Ю. І. СУРАЙ (Одеса)

Могутньою зброєю більшовицької партії, покликаною забезпечити мобілізацію трудящих мас на боротьбу за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, була преса. «Головне тепер, — писав В. І. Ленін у березні 1917 р., — преса...»¹. Відповідно до настанов вождя партія розгорнула величезну роботу по виданню і розповсюдженню більшовицьких друкованих органів. Успішне проведення революції залежало, зокрема, від її підтримки багатомільйонними солдатськими масами. Адже, як відзначав В. І. Ленін, «армія під час імперіалістичної війни увібрала в себе весь цвіт народних сил...»².

У 1917 р. на території України була зосереджена значна кількість військ. Тут знаходилися два великих фронти — Південно-Західний і Румунський, в арміях яких налічувалося 3 770 500 чол.³ Розміщені на Україні військові частини, як і вся армія Росії, були багатонаціональними. На обох фронтах, у Київському й Одеському військових округах було 46% росіян і 30% українців. Крім того, у складі цих військ перебувало 160 тис. поляків, 90 тис. молдаван, 80 тис. білорусів, 70 тис. чувашів, понад 40 тис. татар, 40 тис. словаків⁴.

Розробляючи стратегію і тактику соціалістичної революції, більшовицька партія враховувала складність розв'язання національного питання, надавала великого значення інтернаціональному згуртуванню робітничого класу, селянства і солдатських мас. Особлива роль у цьому відводилася більшовицькій пресі.

У працях радянських істориків дістала відображення діяльність більшовицької преси по згуртуванню солдатських мас навколо лозунгів більшовицької партії, по завоюванню їх на сторону пролетарської революції. Ця тема висвітлюється у спеціальних дослідженнях з історії більшовицької преси⁵, а також у великих узагальнюючих працях, при-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 49, стор. 384.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 7.

³ Н. М. Якупов. Борьба за армию в 1917 году, М., 1975, стор. 25.

⁴ Там же, стор. 30.

⁵ А. Ф. Ильин-Женевский. Военная организация и «Солдатская правда». — «Красная летопись», 1926, № 1; И. М. Иванов. Большевицкая газета «Солдатская правда» в борьбе за армию в 1917 г. (в период двоевластия). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук (дальше — АКД), Л., 1949; Е. Д. Пухов а. Большевицкая печать на Украине в 1917 году (февраль—ноябрь 1917 г.). АКД, К., 1950; Ф. Мухов. Военная печать большевист-

свячених боротьбі партії за армію⁶. Однак деякі важливі аспекти проблеми потребують дальшого поглибленого вивчення. Зокрема, необхідно всебічно дослідити діяльність більшовиків по використанню військової преси у справі інтернаціонального згуртування солдатів. Узагальнення досвіду, розкриття форм і методів роботи більшовицької партії у цій галузі мають неоціненне наукове і політичне значення, є одним з актуальних завдань радянської історичної науки.

В даному повідомленні зроблено спробу вивчити питання про місце і роль однієї із спеціально видаваних для солдатських мас газет — «Солдатской правды» у пропаганді ленінської програми з національного питання, викритті контрреволюційної, антинародної політики Центральної ради, в інтернаціональному згуртуванні солдатських мас України у досліджуваний період.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції національно-визвольний рух пригноблених народів охопив і армію. В цих умовах, борючись за національні резерви як одну з важливих передумов перемоги соціалістичної революції, більшовицька партія надавала великого значення завоюванню на свій бік солдатів усіх національностей, об'єднанню їх зусиль для повалення влади буржуазії і встановлення Радянської влади. У своїй діяльності по інтернаціональному згуртуванню солдатських мас більшовикам довелося долати шалений опір численних ворогів будівництва нового життя, в тому числі й буржуазних націоналістів.

Створена на початку березня 1917 р. українськими буржуазно-націоналістичними партіями Центральна рада намагалась очолити національно-визвольний рух й ізолювати трудящих України від революційної боротьби російського пролетаріату. Її політика з усіх найважливіших питань революції, війни, миру мала антинаціональний, контрреволюційний характер. Буржуазні націоналісти демагогічними лозунгами «про національне відродження», «про національний мир» прагнули роз'єднати ряди революційних сил, відвернути трудящих від соціалістичної революції.

Отже, важливою складовою частиною агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків в армії у той період було не тільки викриття антинародної політики Тимчасового уряду, а й буржуазно-націоналістичної політики Центральної ради. Винятково велику допомогу більшовикам України у цій справі подавала більшовицька преса, зокрема центральний орган більшовицької партії газета «Правда» і орган московських

ской партии в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. АКД, М., 1955; Н. Мутзовкин. «Солдатская правда» в Октябрьской революции, М., 1957; В. П. Будников. Большевицкая печать и Великий Октябрь на Украине, Харьков, 1958; Його ж. Большевицкая партийная печать в 1917 г., Харьков, 1959; А. Л. Мишурич. Военные газеты большевиков в борьбе за победу социалистической революции. — Большевицкая печать в дооктябрьский период. Сборник, М., 1959; Г. Карнаух. По пути газеты «Правда», Львов, 1963; М. Ф. Дмитрієнко. Більшовицька преса України як джерело з історії Великої Жовтня (березень 1917 — січень 1918 р.). АКД, К., 1965; Г. И. Човганский. Революционная печать — идейное оружие большевиков за победу Советской власти на юге Украины (март 1917 — март 1918 г.). АКД, Одесса, 1968; В. Ф. Солдатенко. Большевицкая пресса Украины в борьбе за осуществление ленинской политики пролетарского интернационализма в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — декабрь 1917 г.). АКД, К., 1972; В. А. Бунакова. Роль большевицкой печати в интернациональном сплочении трудящихся национальных окраин России в 1917 г. (март — июнь). АКД, Л., 1975; В. С. Ваклюк. Роль центральной военной печати в борьбе большевиков за солдатские массы (март — октябрь 1917 г.). АКД, М., 1975.

⁶ П. Голуб. Партия, армия и революция, М., 1967; Н. М. Якупов. Назв. праця та ін.

більшовиків «Социал-демократ», які розгорнули широку діяльність по пропаганді лєнінських ідей з національного питання, викриттю великодержавного шовінізму та буржуазного націоналізму.

Відповідальне місце в цій важливій ділянці партійної роботи належало також газеті «Солдатская правда», що почала виходити з 15 (28) квітня 1917 р. як орган Військової організації при Петроградському комітеті РСДРП(б). Ідейним керівником її з дня заснування був В. І. Лєнін. З 19 травня (1 червня) 1917 р. вона стала органом Військової організації при ЦК РСДРП(б). Після липневих подій, переслідувана Тимчасовим урядом, газета видавалася під назвою «Рабочий и солдат», а з 13 серпня — «Солдат». Після перемоги Жовтневої революції вона знову прийняла свою стару назву — «Солдатская правда», під якою виходила до 6 березня 1918 р. Її тираж на той час був великий — від 50 тис. до 75 тис. прим. Половина його направлялася на фронт⁷. З 15 квітня 1917 р. до 6 березня 1918 р. вийшло 233 номери газети. До складу її редакції входили О. Ф. Ільїн-Жєневський, В. І. Нєвський, М. І. Подвойський та ін. «Солдатская правда» мала постійні рубрики і відділи: «Єднання солдатів і робітників», «Листи з фронту», «Братання», «В окопах», «Моряки», «Піхотинці», «Стрільці», «Привітання «Солдатской правде», «За кордоном».

Газета опублікувала понад 60 статей, промов та відозв В. І. Лєніна. На її сторінках друкувалися статті М. І. Калініна, Я. М. Свердлов, Ф. Е. Дзєржинського, Г. І. Петровського, М. В. Криленка та інших партійних діячів. Публікація лєнінських праць та інших керівників більшовицької партії мала величезне значення для загальнопартійної і військової преси. Це, зокрема, сприяло успішній боротьбі місцевих організацій більшовиків та їх преси за об'єднання трудящих навколо більшовицьких лозунгів, за інтернаціональне згуртування солдатських мас російської армії, в тому числі військових частин, розташованих на Україні.

Відсутність архіву редакції «Солдатской правды» не дає можливості повною мірою визначити масштаби її розповсюдження в цих частинах. Проте вивчення солдатських листів, резолюцій їх зборів, редакційних статей, вміщених на сторінках газети, показує, що вона широко розходила серед солдатських мас Південно-Західного і Румунського фронтів. «Солдатская правда» приділяла велику увагу висвітленню настрів солдатів цих фронтів, подій, що відбувалися в даному регіоні. У газеті існувала спеціальна рубрика «Що говорять солдати Південно-Західного фронту». Друкувалися матеріали про роботу з'їзду Південно-Західного фронту (№№ 28, 31, 34, 38). Редакція «Солдатской правды» приймала від військових частин з України делегації, які приїздили «дізнатися про справжній стан речей, що його старанно приховувало від окопів вище командування»⁸. Активними співробітниками друкованого органу були відомі більшовики, які працювали на Південно-Західному фронті, — М. В. Криленко, І. Л. Дзєвалтовський та інші.

«Солдатская правда» була надзвичайно популярною серед солдатських мас України. На адресу газети надходило багато листів від солдатів Південно-Західного і Румунського фронтів з проханням більше надсилати їй примірників в окопи. Характерною щодо цього є кореспонденція з Південно-Західного фронту. «Солдатская правда», — писав її

⁷ Большевицкая периодическая печать (декабрь 1900—октябрь 1917). Библиографический указатель, М., 1964, стор. 194.

⁸ «Солдатская правда», 11 травня 1917 р (тут і далі газети даються за новим стилем).

автор, — буде нам в тисячу разів дорожча за прибавку жалування»⁹. Аналогічні солдатські листи надходили і з Румунського фронту¹⁰. Тісний зв'язок редакції газети з солдатськими масами Південно-Західного і Румунського фронтів, вивчення листів і заміток солдатів-українців сприяли успішній діяльності військової преси у справі інтернаціонального згуртування солдатських мас.

Послідовне дослідження матеріалів «Солдатской правды» дає можливість визначити місце на її сторінках національного питання. З квітня до жовтня 1917 р., висвітлюючи роботу VII (Квітневої) конференції РСДРП(б), газета приділяла велику увагу роз'ясненню програмних настанов з національного питання. Як відомо, на цій конференції, рішення якої були спрямовані на зміцнення дружби народних мас Росії, В. І. Ленін викрив шовіністичні позиції Бухаріна і Пятакова, які виступили проти права націй на самовизначення. Конференція прийняла резолюцію, написану Володимиром Іллічем, яка містила в собі основні положення національної політики партії. Опублікувавши цю резолюцію, «Солдатская правда» понесла в окопи ленінські ідеї з національного питання, подала величезну допомогу більшовикам України, які вели революційну роботу серед військ.

Значне місце в діяльності газети займало викриття шовіністичної політики Тимчасового уряду. Критиці великодержавних устремлінь російської буржуазії, її уряду присвячені, зокрема, статті «Єдина і неподільна» («Рабочий и солдат» № 12), «Кадети і Українська рада»¹¹. Вміщення у більшовицькому друкованому органі резолюції зборів петроградських робітників, в яких засуджувався шовінізм Тимчасового уряду¹², відіграло важливу роль в інтернаціональному згуртуванні солдатів національних окраїн навколо російського пролетаріату.

Після VI з'їзду РСДРП(б), який проголосив курс на збройне повстання, партія посилила боротьбу за відвоювання солдатських мас на бік пролетаріату. Необхідність широкого розгортання агітаційно-пропагандистської роботи у цьому напрямі визнала військова секція з'їзду. Вона висловилася за збільшення доставки на фронт відповідної літератури і газет¹³. У той період зростає увага «Солдатской правды» до солдатів-українців. Газета публікує спеціальні відозви до них українською мовою. Так, 10 вересня була надрукована відозва «Солдати-українці», в якій говорилося про тяжке становище на Україні, про погане надходження туди робітничих і солдатських газет; відозва закликала кожного солдата-українця передплатити газету «Солдат»¹⁴. Завдяки усім цим заходам військові газети більшовиків набували значного розповсюдження на території України, ставали ближчими і доступнішими для українських солдатів, які дедалі більше усвідомлювали, хто насправді захищає інтереси трудового народу.

Водночас більшовики приділяли багато уваги викриттю антинародної діяльності Центральної ради. Поряд з іншими більшовицькими органами «Солдатская правда» засуджувала її націоналістичну політику, роз'яснювала солдатам, що «будь-яке роз'єднання вносить розкол у середовище пролетаріату і дає шанси буржуазії на контрреволюцію і на відновлення реакції...»¹⁵. Говорячи про намагання національної буржу-

⁹ «Солдатская правда», 22 травня 1917 р.

¹⁰ «Солдатская правда», 18 травня 1917 р.

¹¹ «Солдат», 13, 20 жовтня 1917 р.

¹² «Рабочий и солдат», 6 серпня 1917 р.

¹³ Шестой съезд РСДРП (большевиков), М., 1958, стор. 289.

¹⁴ «Солдат», 10 вересня 1917 р.

¹⁵ «Солдатская правда», 27 червня 1917 р.

азії розколоти єдність волі і дій солдатських мас, газета виступала проти створення національних військових формувань, за єдину могутню пролетарську армію ¹⁶.

«Солдатская правда» надавала важливого значення пропаганді дружби народів усієї Росії. У статтях «Фінляндські соціал-демократи — російським», «Звинувачення в державній зраді українських солдатів» та багатьох інших газета писала про необхідність тісного згуртування народів, класової єдності пригноблених мас усіх національностей в боротьбі з експлуататорами ¹⁷. Публікувалися матеріали, які розкривали інтернаціональний характер більшовицької партії та її боротьби за революційні перетворення у країні. Про це йшлося, зокрема, у статті «Більшовики і боротьба за владу». Партія більшовиків, пояснювалося в газеті, називається не руською, а російською, тому що бореться за інтереси всіх пригноблених у Росії. І членом РСДРП(б) може бути не тільки росіянин, а й «усяка бідна людина — француз, німець, єврей, татарин, українець і т. д.» ¹⁸.

Діяльність «Солдатской правды» у справі інтернаціонального згуртування солдатських мас перешкоджала спробам українських буржуазних націоналістів ізолювати солдатів-українців від революційної боротьби російського пролетаріату. Солдати розташованих на Україні військових частин стали під прапор революції, піднесений петроградським робітничим класом на чолі з партією більшовиків. Про настрій солдатських мас Південно-Західного фронту, наприклад, розповідав солдат Колосов, який приїхав наприкінці жовтня 1917 р. з України для зв'язку з Петроградською Радою робітничих, селянських і солдатських депутатів. «Я вітаю, — писав він у газету «Солдатская правда», — солдатів Петроградського гарнізону, матросів-кронштадтців, балтійців і робітників-червоногвардійців, які грудьми захищали нашу дорогу свободу від зрадника Керенського» ¹⁹.

Перемога Жовтневого збройного повстання у Петрограді і виникнення Радянської держави створили сприятливі умови для розвитку соціалістичної революції в національних окраїнах. В цих умовах Центральна рада, яка раніше всіляко маскувала свою антинародну суть, стала на шлях відкритої збройної боротьби. 8 листопада 1917 р. між нею і Ставкою було укладено угоду, за якою буржуазним націоналістам дозволялося формувати нові українські частини на Румунському і Південно-Західному фронтах ²⁰. Ці частини контрреволюціонери мали на меті використати для боротьби проти більшовиків, проти сил соціалістичної революції, про що свідчить, зокрема, лист уманського комісара київському губернському комісару від 30 листопада 1917 р. Відзначаючи «величезну небезпеку більшовизму», автор листа пропонував «силою українських полків придушити цю небезпеку» ²¹. За таких обставин слідом за «Правдой» «Солдатская правда» посилила роботу проти створення таких частин, за залучення солдатських мас національних окраїн на бік соціалістичної революції.

Важливу роль у братерському згуртуванні трудящих різних національностей відіграла «Декларація прав народів Росії», опублікована Радою Народних Комісарів 3 листопада 1917 р. Того ж дня «Солдатская правда» надрукувала коментар до «Декларації», який мав велике зна-

¹⁶ Там же.

¹⁷ «Солдат», 17, 20 серпня 1917 р.

¹⁸ «Солдат», 24 серпня 1917 р.

¹⁹ «Солдатская правда», 5 листопада 1917 р.

²⁰ Н. М. Якупов. Борьба за армию в 1917 году, стор. 211.

²¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 2, спр. 18, арк. 7.

чення для виховання почуття довір'я у солдатських мас раніше пригноблених національностей до російського народу, для зміцнення дружби всіх народів Росії.

Після перемоги Жовтня дальшому інтернаціональному єднанню солдатів, частини яких дислокувалися на Україні, сприяв написаний В. І. Леніним «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», в якому викривалася контрреволюційна і антинародна суть цієї буржуазно-націоналістичної організації. В ньому підкреслювалося, що Центральна рада стала «...на шлях підтримки найлютіших ворогів як національної незалежності народів Росії, так і Радянської влади...»²². Ця ленінська праця, опублікована 5 грудня 1917 р. в газеті «Правда», активізувала більшовицьку пресу в боротьбі проти буржуазних націоналістів. Так, за грудень 1917 р. — січень 1918 р. «Солдатская правда» вмістила понад 30 матеріалів* (не рахуючи хроніки), що розкривали злочинну діяльність Центральної ради. На сторінках газети було надруковано близько десяти відозв та звернень партії і Радянського уряду до українських солдатів, робітників та селян, що стало одним з дійових засобів інтернаціонального виховання трудящих.

У «Солдатской правде» під рубрикою «Українська рада і контрреволюція» друкувався цикл матеріалів, що викривали контрреволюційну природу Центральної ради. Вона піддавалася критиці в різних напрямках. Про це свідчать назви опублікованих статей: «Рада і фронт», «Рада і самовизначення народів» (№ 103); «Рада і земля», «Ростов і Київ» (№ 102); «Рада і справа миру» (№ 105); «Центральна рада веде переговори за спиною народу» (№ 122); «Рада і Румунія» (№ 126); «Звірства буржуазної Ради і падіння Ради» (№ 139). У цих статтях викривалися дії Центральної ради, спрямовані на дезорганізацію фронтів, показано її неспроможність розв'язати національне і аграрне питання, розкрито зв'язки з Каледінім, Румунією, міжнародним імперіалізмом.

Численні матеріали «Солдатской правды» містять безпосередні звернення до українських солдатів. 9 грудня 1917 р., наприклад, газета писала: «Українські солдати! Вас настроюють проти загальноросійської солдатської сім'ї. Вас втягують у злочинну міжусобну війну в інтересах українських поміщиків»²³. Подібні звернення сприяли прозорінню українських солдатських мас, які були введені раніше в оману буржуазними націоналістами.

Важливу роль в об'єднанні українських і російських солдатів для боротьби з націоналістичною буржуазією відіграла «Відозва Народного Секретаріату Української республіки до всіх українців», надрукована в «Солдатской правде» українською мовою. Автори відозви (Ю. Коцюбинський, М. Скрипник та інші народні секретарі республіки) закликали трудящих бути вірними справі робітничо-селянської революції, боротися проти Центральної ради і Каледіна. «У цій боротьбі разом з нами,— говорилося у відозві,— бореться військо робітничо-селянського уряду Російської федерації»^{24–25}. Виступ представників більшовицького уряду України на сторінках газети був важливим засобом інтернаціонального згуртування солдатських мас республіки.

Матеріали, що публікувалися в цьому більшовицькому органі, справляли революціонізуючий вплив на українських солдатів, указували шляхи до перемоги над буржуазією і поміщиками. «З неї ми дізнаємося,—

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, стор. 138.

* Підраховано автором.

²³ «Солдатская правда», 9 грудня 1917 р.

^{24–25} «Солдатская правда», 9 січня 1918 р.

писали про «Солдатскую правду» солдати кулеметної команди з Харкова, — чого ми повинні добиватися для нашого щастя»²⁶. Про ефективність боротьби більшовицької газети проти буржуазного націоналізму свідчать листи самих солдатів. Так, 31 грудня в ній було надруковано кореспонденцію солдата-українця з Румунського фронту, в якій гостро засуджувалися дії Центральної ради і висловлювалося повне довір'я більшовицькій партії. Почуттям високого інтернаціонального обов'язку і братерської дружби до російського народу прийнятий лист українського солдата І. Сидоренка, опублікований в «Солдатской правде». Автор кореспонденції закликав українських солдатів об'єднатися навколо Рад депутатів трудящих і дати відсіч Центральній раді. «Ми укладаємо з російськими робітниками і селянами братерський союз, — писав він, — і будемо твердо стояти за нашу свободу»²⁷.

Виступи українських солдатів проти політики Центральної ради мали масовий характер. Цілі полки приймали резолюції, спрямовані, зокрема, проти українізації армії. Наприклад, 5 грудня 1917 р. 253-й Перекопський полк 7-ї армії Південно-Західного фронту, який складався в основному з українців, прийняв резолюцію з ухвалою «не виділяти з полку ніяких національностей і підкорятися робітничо-селянській владі». Уже в середині грудня були «обурені діями Центральної ради» солдати цілого ряду полків 9-ї армії Румунського фронту²⁸.

На той час посилювся революційний рух робітників і селян України проти Центральної ради, на підтримку створеного наприкінці грудня 1917 р. Радянського уряду України. Формуються нові загони Червоної гвардії з представників різних національностей. Успішна боротьба робітників і червоногвардійців, трудящего селянства за владу Рад зумовлюють масовий перехід солдатів на бік революційного пролетаріату. 19 січня 1918 р. «Солдатская правда» опублікувала повідомлення з Південно-Західного фронту, в якому говорилося: «Більшість українців стоять з нами заодно і готові йти проти Центральної ради». Це створювало сприятливі умови для розгрому її військових сил. В результаті спільних дій українських робітників, селян і солдатів, а також червоногвардійців Москви і Петрограда Центральна рада впала. Буржуазно-націоналістичні діячі, які повністю скомпрометували себе в очах українського народу, були вигнані з Києва.

28 січня 1918 р. народні секретарі Української Радянської республіки підписали телеграму, адресовану Раді Народних Комісарів і російській делегації у Бресті, в якій повідомлялося про визволення Києва і підкреслювалося, що «кров українських і російських робітників та селян, пролита в ім'я робітничої революції на Україні, назавжди освятила братерський союз між трудящими масами Великої Росії і України»²⁹. 31 січня «Солдатская правда» надрукувала статтю народного секретаря Радянського уряду України М. Скрипника «Звірства буржуазної Ради і падіння Ради», де він викрив жорстокість Центральної ради щодо революційних робітників і селян, показав авантюризм політики цієї буржуазно-націоналістичної організації, а також її цілковитий крах³⁰.

Таким чином, більшовицька газета «Солдатская правда» була одним з важливих знарядь партії у боротьбі за інтернаціональне згуртування трудящих Росії, зокрема солдатських мас військових частин, роз-

²⁶ «Солдатская правда», 4 листопада 1917 р.

²⁷ «Солдатская правда», 4 січня 1918 р.

²⁸ Большевицские организации Украины (ноябрь 1917 — апрель 1918 г.). Сборник документов, М., 1962, стор. 548, 614.

²⁹ Там же, стор. 548.

³⁰ Там же, стор. 614.

ташованих на Україні. Публіковані в більшовицькому органі статті В. І. Леніна з національного питання, виступи видатних діячів більшовицької партії, постанови центральних партійних органів, звернення більшовиків України до українських солдатів, спеціальні відозви до них їх рідною мовою; резолюції зборів робітників-росіян, які засуджували шовіністичну політику Тимчасового уряду; листи солдатів-українців, спрямовані проти контрреволюційної, буржуазно-націоналістичної Центральної ради, і т. п. — такий арсенал засобів «Солдатской правды», з допомогою яких вона виконувала завдання партії щодо інтернаціонального виховання солдатських мас, що дислокувалися на Україні.

Пропаганда газетою ленінської програми з національного питання, викриття великодержавного шовінізму і буржуазного націоналізму зміцнювали довір'я солдатських мас пригноблених національностей до російського пролетаріату, сприяли зростанню дружби солдатів усіх національностей. Тісний зв'язок «Солдатской правды» з Південно-Західним і Румунським фронтами полегшив боротьбу більшовицьких організацій військових частин за інтернаціональне згуртування українських і російських солдатів. Усвідомлюючи під впливом газети справжню суть Центральної ради, українські солдати рішуче виступали проти неї, за союз з братнім російським народом.

Глибокий інтернаціоналізм «Солдатской правды», турбота про долю солдатів пригноблених національностей, доступність матеріалів, що публікувалися в ній, завоювали їй велику повагу і любов одягнених у сірі шинелі трудящих. Провівши поряд з іншими більшовицькими друкованими органами велику роботу серед солдатських мас, газета відіграла важливу роль в їх згуртуванні навколо партії більшовиків, в мобілізації на боротьбу за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні.

РАДЯНСЬКА СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА ТАВРІДИ

М. М. МАКСИМЕНКО (Сімферополь)

Утворення і діяльність Радянської Соціалістичної Республіки Тавриди є важливим аспектом питання перемоги і зміцнення Радянської влади в Криму. Її історії присвячено вже чимало праць радянських дослідників¹. Але водночас окремі проблеми ще не дістали належного висвітлення, зокрема, недостатньо розкрито втілення в життя Республікою найважливіших декретів Радянської влади. Деякі автори, досліджуючи діяльність військово-революційних комітетів Криму в березні 1918 р., допускають певні помилки. Так, у статті Г. І. Хазанова заходи військово-революційних комітетів розглядаються як заходи уряду Республіки Тавриди.

Автор даного повідомлення ставить своїм завданням, використавши нові матеріали, розглянути обстановку, в якій утворювалася Республіка Тавриди, і показати її діяльність, спрямовану на втілення в життя декретів Радянської держави, які забезпечили перемогу влади Рад у Криму.

¹ П. Н. Надинский. Очерки по истории Крыма, ч. II, Симферополь, 1957; И. Чирва. Крым революционный, К., 1962; Г. И. Хазанов. Советская Социалистическая Республика Тавриды. — Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. Сборник статей, Симферополь, 1957; Б. М. Вольфсон. Советская Республика Тавриды. — Ученые записки Кустанайского государственного пединститута, т. III, Кустанай, 1959; та ін.

Про перемогу збройного повстання в Петрограді трудящі Криму дізналися вже 26 жовтня. Вони палко вітали пролетарську революцію, перші декрети Радянського уряду про мир і землю. Зокрема, в Севастополі робітники, матроси й солдати вийшли на демонстрацію з більшовицькими лозунгами: «Хай живе петроградський пролетаріат!», «Хай живе Балтійський флот, який разом з петроградським пролетаріатом виступив на штурм капіталу!»

Багато військових кораблів Чорноморського флоту заявили про свою рішучу підтримку Рад. Так, у резолюції загальних зборів команди ескадреного міноносця «Гневный», які відбулися 27 жовтня, підкреслювалося: «З 26 сього жовтня визнаємо всю повноту влади тільки за Радами робітничих, солдатських і селянських депутатів як у центрі, так і на місцях; з цього числа не визнаємо уряду, крім Рад, і не виконуємо ніяких розпоряджень, що йдуть поза Радами»². На загальних зборах робітників аеропланного заводу «Анатра» було прийнято резолюцію, в якій робітничий клас вітав революцію і заявляв, що визнає владу Ради Народних Комісарів і вимагає від Сімферопольської Ради підкоритися владі II Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів і втілювати його декрети в життя.

Однак боротьба за встановлення Радянської влади в Криму проходила в складній обстановці. Нечисленність промислового пролетаріату і переважання дрібнобуржуазних елементів у середовищі міського населення давали змогу активно діяти контрреволюції і угодовським партіям — меншовикам та есерам. Більшовики вживали заходів для завоювання на свій бік якомога більшої кількості робітників, солдатів і селян. З цією метою 23 листопада 1917 р. вони скликали в Сімферополі другу губернську партійну конференцію, яка прийняла резолюцію, що націлювала партійні організації на боротьбу за встановлення Радянської влади на місцях. Конференція запропонувала усім більшовицьким осередкам приступити до формування загонів Червоної гвардії. Найбільш активно діяли проти контрреволюційних сил більшовики Севастополя. При допомозі робітників і революційних матросів вони створили Військово-революційний комітет, який 16 жовтня 1917 р. взяв владу в місті в свої руки.

Встановлення Радянської влади в Севастополі мало велике значення для перемоги влади робітників і селян на всій території Криму. Моряки Чорноморського флоту взяли активну участь у розгромі контрреволюції в багатьох містах півострова, завдяки чому наприкінці січня 1918 р. влада Рад перемогла в Сімферополі, Євпаторії, Керчі, Феодосії, Ялті та деяких повітах Криму.

Військово-революційні комітети під керівництвом більшовиків проводили вибори до нових Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. Було націоналізовано промислові підприємства, поміщицькі маєтки, Ради брали на облік культурно-освітні та медичні заклади. Губернська партійна конференція, яка відбулася 2 березня 1918 р., узагальнила досвід перших місяців роботи і відзначила зростання авторитету більшовиків серед широких народних мас, накреслила заходи щодо дальшого згуртування партійних лав і поліпшення керівництва діяльністю Рад з боку партії.

Але мирну працю трудящих Криму було перервано віроломним нападом кайзерівської Німеччини, яка, підписавши мирний договір з Радянською Росією, окупувала Україну. Під керівництвом більшовиків на-

² Борьба за Советскую власть в Крыму. Документы и материалы, т. I, Симферополь, 1957, стор. 98; «Прибой», 19 листопада 1917 р.

родні маси України піднялися на боротьбу з інтервентами. Їм допомагали регулярні частини Червоної Армії і червоногвардійські загони.

Просування німецьких військ до південних кордонів України створювало смертельну небезпеку для Криму. І хоча в Брестському договорі зазначалося, що Кримський півострів є частиною території РСФРР, німецькі імперіалісти намагалися захопити його, як плацдарм для нападу на Кавказ. Враховуючи це, Радянський уряд вжив заходів для зміцнення оборони Північної Таврії і Кримського півострова. Водночас ЦК РКП(б) направив на допомогу кримським більшовикам групу відповідальних партійних працівників на чолі з членом Петроградського комітету РКП(б) А. Слуцьким.

15 березня Раднарком Української СРР спільно з уповноваженим РНК РСФРР скликали в Катеринославі (нині — Дніпропетровськ) нараду під головуванням командуючого збройними силами України В. О. Антонова-Овсієнка для розробки заходів, спрямованих на боротьбу проти буржуазно-націоналістичної Центральної ради та відсіч навали кайзерівських військ.

В роботі наради взяли участь представники РСФРР, УСРР, Дону і Таврійської губернії. На ній підкреслювалося, що воювати проти Німеччини можуть тільки губернії, які входять до складу Радянської України. Крим, як частина Російської Федерації, за умовами мирного договору з Німеччиною, мав залишатися нейтральним. Таке рішення диктувалося необхідністю уникнути небезпечного збройного конфлікту і мало на меті збереження миру.

У цей же час до Москви виїхали О. Новосельський та О. Коляденко — представники Таврійського губкому партії і ЦВК Рад. Їх прийняв В. І. Ленін. Під час бесіди з Володимиром Іллічем обговорювалося питання про Крим і його становище в зв'язку з окупацією України. В. І. Ленін вказував на необхідність створення дипломатичного бар'єру для німецьких окупантів, якого б вони не могли переступити, не порушивши умов Брестського мирного договору. Таким бар'єром могла бути створена на території Таврійської губернії республіка, яка входила б до складу РСФРР. Це позбавило б німецьких імперіалістів «юридичної основи» для окупації. 19 березня ЦВК Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Таврійської губернії прийняв декрет про утворення Таврійської Радянської Республіки, до складу якої увійшло 8 повітів губернії, у тому числі 5 кримських (Сімферопольський, Євпаторійський, Перекопський, Феодосійський, Ялтинський) і 3 північних (Дніпровський, Мелітопольський, Бердянський) ³.

Однак цей декрет не створював необхідного дипломатичного бар'єру, оскільки німецькі загарбники могли вторгнутися в Таврійську республіку під тим приводом, що її північні повіти територіально і за етнічним складом населення являли собою єдине ціле з Україною. До того ж кордони цих повітів були розтягнуті на сотні кілометрів, що ускладнювало їх оборону.

Тому В. І. Ленін і Раднарком РСФРР рекомендували кримським комуністам проголосити нейтральну Радянську республіку в межах Криму. 21 березня 1918 р. на засіданні ЦВК Рад Таврійської губернії повідомлення з цього питання зробив С. Новосельський. «Раднарком Російської Соціалістичної Республіки, — сказав він, — пропонує нам оголосити свою республіку в межах нейтральної зони, тобто весь Крим від Перекопу... і щоб флот був оголошений належним Радянській Респуб-

³ Боряба за Советскую власть в Крыму, т. 1, стор. 225.

ліці Тавріди»⁴. Того ж дня було прийнято декрет, у якому зазначалося: «Центральний виконавчий комітет згідно з постановою Установчого з'їзду Рад робітничих, солдатських, селянських і поселянсько-мусульманських депутатів всіх земельних і військово-революційних комітетів Тавріди, що відбувся 10 березня 1918 року, оголошує територію Кримського півострова у складі Сімферопольського, Феодосійського, Ялтинського, Євпаторійського, Перекопського повітів Радянською Соціалістичною Республікою Тавріди»⁵.

Головою Ради Народних Комісарів Республіки Тавріди було обрано А. Слуцького, а наркомом — С. Новосельського (внутрішніх справ), І. Фірдеуса (закордонних справ), О. Коляденка (фінансів), В. Куля (військових справ). Було утворено також народні комісаріати землеробства, шляхів сполучення, праці, освіти, юстиції та ін. Загалом до РНК входило 13 чол., у тому числі 4 лівих есери.

Створення Республіки Тавріди викликало гаряче схвалення трудящих Криму, які повсюдно заявляли про свою підтримку її уряду. Так, Керченський з'їзд селянських депутатів у телеграмі, адресованій РНК, схвалив утворення Радянської Республіки Тавріди і висловив «...згоду підтримувати її всіма наявними в його розпорядженні засобами»⁶. Телеграми подібного змісту надійшли також від робітників авіаційного заводу «Анатра», делегатів Балаклавського з'їзду Рад, волосної Ради с. Базарчик (нині — Поштове) Сімферопольського повіту.

Раднарком Республіки Тавріди багато уваги приділив насамперед зміцненню органів Радянської влади. Він налагоджував зв'язки з повітовими, волосними та сільськими Радами, визначав їх права і взаємовідносини між собою і з центром⁷. Було проведено перереєстрацію існуючих та вибори Рад у місцях, де їх не було. Зокрема, в Дерекойській волості Ялтинського повіту були створені сільські Ради у 12 населених пунктах⁸.

Велика робота проводилася також у справі націоналізації промислових підприємств, землі та її надр. При Раднаркомі було створено відділ гірничих і соляних справ, а в районах видобутку солі затверджено посади районних комісарів⁹. Державною власністю було оголошено лікувальні заклади та культосвітні установи, друкарні, ліквідовано приватні контрагентства і запроваджено монополію Рад на продаж газет¹⁰. Крім того, Раднарком Республіки Тавріди конфіскував приватновласницький торговельний флот, що знаходився в портах Криму, і створив відділ управління ним.

На підприємствах запроваджувався суворий облік і контроль за розподілом продукції. Вживалися заходи для боротьби з безробіттям. За декретом РНК Республіки Тавріди від 28 березня 1918 р. при Наркоматі праці і в повітах були створені комітети по боротьбі з безробіттям, в розпорядження яких виділялися значні кошти. З метою зменшення кількості безробітних в ряді місць розпочалося будівництво окремих об'єктів. Зокрема, в районі Карасубазара (нині — Білогірськ) почалося спорудження великого водосховища.

⁴ Кримський обласний державний архів (далі — КОДА), ф. Р-2240, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

⁵ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. 1, стор. 227.

⁶ Там же, стор. 238.

⁷ Партархів Кримського обкому Компартії України, ф. 150, оп. 150, спр. 107, арк. 11.

⁸ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. 1, стор. 265—266.

⁹ КОДА, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 2, арк. 13.

¹⁰ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. 1, стор. 259—260.

2 квітня 1918 р. було підписано і розіслано всім великим і дрібним підприємствам наказ наркома праці Республіки Тавріди, згідно з яким запроваджувався 8-годинний робочий день, заборонялася понаднормова праця, закривалися всі приватні контори по найму на роботу. Приймання і звільнення робітників могло проводитися тільки через фабрично-заводські комітети і професійні спілки. Державні власники приватних підприємств зобов'язувалися в разі звільнення робітників попереджати їх про це за 2 тижні до розрахунку і виплачувати зарплату за розцінками профспілок до останнього дня. У випадку, коли виробництво припинялося чи підприємство закривалося зовсім, всім робітникам мала виплачуватися допомога в розмірі місячного окладу ¹¹.

Уряд Радянської Республіки Тавріди приділяв велику увагу земельному питанню. Продовжувалася конфіскація великих поміщицьких плантацій і маєтків. Селяни одержували землю. Але згідно з рішенням лютогового (1918 р.) губернського з'їзду Рад земельні наділи перебували в тимчасовому користуванні селян, що, звичайно, їх не задовольняло. В цьому питанні РНК новоствореної республіки припустився помилки, не змінивши попереднього рішення і не вживши конкретних заходів для негайного здійснення Декрету про землю. Очевидно, давався вплив деякий вплив лівих есерів (Наркомат землеробства очолював лівий есер Акимочкін). Тимчасове користування землею утруднювало проведення весняно-польових робіт на селі: треба було докладати великих зусиль, щоб усі наділи були засіяні. А якщо врахувати й саботаж куркульства, то ці труднощі виявилися досить значними. Невипадково Феодосійська Рада з метою запобігання куркульському саботажу спеціальною постановою зобов'язала волосні й сільські Ради «строого стежити за всіма крупними хліборобами, щоб вони своєчасно закінчували весняну сівбу» ¹². Велика допомога подавалася біднякам. Зокрема, у березні — квітні 1918 р. РНК Тавріди виділив для них 500 тис. пудів насіннєвого матеріалу для засіву наділів. Крім того, у куркулів було вилучено шляхом оподаткування додатково ще 600 тис. пудів насіннєвого матеріалу ¹³. У цей час почали виникати перші колективні господарства в селах Криму. Так, у Сакському районі було створено 7 артілей. Вживалися заходи для забезпечення їх зерном і продовольством ¹⁴. За наказом наркома землеробства від 2 квітня 1918 р. спеціалісти сільського господарства (землеміри, агрономи, техніки, десятники по сільськогосподарському влаштуванню) звільнялися від військової повинності, й частини, в яких вони служили в межах Республіки Тавріди, мали «відпустити їх негайно для виконання прямих своїх обов'язків» ¹⁵.

Партійні організації дбали про зміцнення союзу робітників і селян. Робітничий клас активно залучався до розв'язання складних проблем на селі. Так, севастопольські портовики вирішили щосуботи протягом години ремонтувати селянський реманент. Передові робітники направлялися на роботу в сільські Ради з метою посилити вплив більшовиків на селі. З міст посилювалися продзагони, які допомагали селянській бідноті вилучати лишки хліба у куркулів.

Республіка Тавріди продовжувала постачати хліб 21-й голодуючій губернії ¹⁶. РНК РСФРР виділив уряду Республіки Тавріди 15 млн. крб. для закупки продовольства у селян. Цим займався новостворений Нар-

¹¹ КОДА, ф. Р-2288, оп. 1, спр. 7, арк. 22.

¹² Борьба большевиков за власть Советов в Крыму, стор. 153.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Борьба за Советскую власть в Крыму, т. 1, стор. 245.

¹⁶ Борьба большевиков за власть Советов в Крыму, стор. 154.

комат продовольства. Наприкінці березня — на початку квітня на північ майже щодня відправлялося по 150—200 вагонів пшениці, а загалом протягом лютого — квітня з Криму було відправлено понад 3,5 млн. пудів хліба ¹⁷.

У зв'язку з тяжким фінансовим становищем республіки місцеву буржуазію було обкладено податком — контрибуцією. Цей захід мав, перше, дати додаткові кошти на невідкладні потреби, а, по-друге, економічно послабити буржуазію. Багатії Сімферополя, Севастополя, Ялти, Феодосії та Євпаторії мали сплатити понад 40 млн. крб. контрибуції. Мобілізовані кошти використовувалися для виплати заробітної плати робітникам, жалування червоноармійцям, допомоги їх сім'ям, для потреб дитячих та лікувальних закладів. Зокрема, в березні РНК Тавриди виділив 1 млн. крб. Ялтинській Раді для поліпшення роботи дитячих і лікувальних закладів та санаторіїв, а в квітні — відпустив 60 тис. крб. для допомоги сім'ям червоноармійців ¹⁸.

Велика увага приділялася народній освіті. Відкрилися солдатський університет у Ялті й народний університет у Сімферополі. Йшла підготовка до відкриття Таврійського університету. Наркомат освіти запропонував усім волосним, селищним та сільським Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів порушувати клопотання перед повітовими комісаріатами народної освіти про капітальний ремонт, розширення та відкриття шкіл чи переведення їх у кращі приміщення, дозволялося використовувати для цього приватні будинки націоналізованих маєтків. При багатьох школах були відкриті безплатні вечірні класи для робітників і школи грамоти при них для популяризації наукових знань ¹⁹. У волостях створювалися культосвітні комітети, які проводили реєстрацію книжок, рукописів, творів мистецтва (картин, скульптур тощо) у націоналізованих маєтках і палацах, дбали про збереження музеїв та бібліотек і не лише державних, а й тих, що знаходилися у приватних осіб. Так, Ялтинська повітова Рада організувала охорону бібліотеки і колекції відомого вченого-краєзнавця О. Л. Бертьє-Делагарда та будинку А. П. Чехова.

Відбувалася реорганізація органів юстиції. Повсюдно обиралися народні судді.

Уряд Республіки Тавриди проводив послідовну лєнінську політику національного рівноправ'я. Татари та представники інших національностей Криму залучалися до роботи в радянському апараті. При Раднаркомі було створено комісаріат у справах мусульман. Декрети уряду публікувалися російською і татарською мовами. Переважна більшість татар підтримувала Радянську владу, лише окремі з них потрапили під вплив націоналістів-мілліфірківців*.

Багато уваги доводилося приділяти урядові питанням оборони Криму, забезпечення безпеки новоствореної республіки. Не викликало сумніву, що кайзерівські війська, окупувавши Україну, вторгнуться в Крим. Губком РКП(б) і РНК Республіки Тавриди звернулися до місцевого населення із закликом поповнити збройні загопи для захисту революції. Було створено комісаріат у військово-морських справах, який керував усіма збройними силами республіки. 28 березня 1918 р. Раднарком Тавриди прийняв рішення про організацію Червоної Армії на території

¹⁷ И. Ч и р в а. Крым революционный, стор. 36.

¹⁸ Борьба большевиков за власть Советов в Крыму, стор. 156—157.

¹⁹ КОДА, ф. Р-2242, оп. 1, спр. 10, арк. 11.

* «Міллі-фірка» — буржуазно-націоналістична партія, створена в липні 1917 р. До неї входили представники татарської буржуазії і націоналістично настроєна інтелігенція. Була тісно зв'язана з мусульманськими релігійними організаціями, які проповідували ідеї панісламізму і пантюркізму.

Криму. Лише в одному селі Ешкена Сімферопольського повіту до Червоної Армії записалося 64 добровольці²⁰. У містах створювалися бойові і комуністичні загони, куди записувалися члени більшовицьких організацій і спілки соціалістичної молоді. Так, протягом трьох днів до комуністичного загону в Севастополі вступило 1200 добровольців. У Феодосії було сформовано молодіжний батальйон ім. В. І. Леніна²¹.

Водночас уряду Республіки Тавріди доводилося вести боротьбу з антирадянськими елементами. На Південному березі Криму продовжували жити колишні царські міністри, чиновники, монархісти, яких своєчасно не вислали за межі республіки і не ізолювали. Кадети, меншовики, есери, буржуазні націоналісти всіх мастей об'єдналися і готували Радянській владі удар в спину. Вони розповсюджували брехливі панічні чутки, випускали антирадянські листівки, здійснювали диверсії і вбивства. Контрреволюції допомагало реакційне духовенство, вона діставала також моральну і матеріальну підтримку з-за кордону.

Татарські буржуазні націоналісти створювали збройні загони, а після того, як німці зайняли Каховку, почали готувати повстання проти Радянської влади. На нараді, що відбулася поблизу Алушти в с. Улу-Узень (нині — Генеральське), вони вирішили ударити в тил відступаючим частинам Червоної Армії. На цій же нараді обговорювалося питання про створення націоналістичного уряду. На посаду генерал-губернатора Криму передбачалося призначити Муфті-Заде, командувати збройними силами мав монархіст Достовалов²². Вороги молоді республіки скористалися тим, що її революційні сили відправлялися в цей час на захист Перекопу. Вони організували збройні заклоти в Севастополі, Сімферополі, Судаку і на Південному березі Криму.

Робітничий клас давав рішучу відсіч всіляким намаганням посіяти ворожнечу і підірвати єдність трудящих. На загальних зборах робітників заводу «Анатра», зокрема, було прийнято резолюцію, в якій підкреслювалося: «Беручи до уваги, що чорна банда на чолі з контрреволюційними ватажками почала висовувати свою брудну голову і своїм отруйним голосом цькувати представників Радянської влади і народних комісарів, ...ми, робітники, попереджаємо, що, не шкодуючи свого життя, боролися, створили цю владу і померемо за зміцнення цієї влади...»²³

В. І. Ленін уважно стежив за обстановкою в Криму. Він передбачав неминучість вторгнення сюди німецьких військ. Тому в телеграмі від 17 квітня 1918 р. Володимир Ілліч попереджав керівників Республіки Тавріди, що губернії Курська, Орловська, Воронежська, область війська Донського і Крим, навіть за односторонньою заявою Київської Ради, відтвореній і завіреній по радіо Німецького уряду від 29 березня, входять до складу Російської Федеративної Радянської Республіки. У зв'язку з цим на їх території не повинні поширюватися воєнні дії, що ведуться на Україні. Війська обох сторін, що переходять на цей бік території, підлягають тому негайному безумовному роззброєнню²⁴.

У середині квітня для Республіки Тавріди настали найтяжчі дні. Для свого захисту вона мала невеликі військові з'єднання, які, незважаючи на революційний героїзм, звичайно, не могли протистояти добре озброєним німецьким дивізіям. 18 квітня окупанти взяли Перекоп і рушили на Джанкой і Сімферополь. Радянський уряд висловив свій про-

²⁰ КОДА, ф. Р-2242, оп. 1, спр. 7, арк. 5—6.

²¹ Ученые записки Кустанайского государственного пединститута, т. III, 1959, стор. 133—134.

²² Там же, стор. 135.

²³ Там же, стор. 136.

²⁴ Там же, стор. 138.

тест з приводу порушення Німеччиною умов Брестського мирного договору і вимагав припинення військових дій у Криму. Але наступ продовжувався.

20 квітня відбулося екстрене засідання РНК Республіки Тавриди. Йшлося про те, що загони Червоної Армії не зможуть стримати противника. Було прийнято рішення про негайну евакуацію уряду республіки до Новоросійська. Робітничі і червоноармійські загони мали приєднуватися до частин, що відступали з Перекопу на Севастополь і Керч, і звідти йти на Кубань для з'єднання з регулярними частинами Червоної Армії.

Ввечері того ж дня група уряду Республіки Тавриди (А. Слуцький, Я. Тарвацький, С. Новосельський, О. Коляденко, С. Семенов, Н. Акимочкін та Фіногенов) виїхала через Бахчисарай до Ялти. Звідти на військовому кораблі вони мали відправитися в Новоросійськ. Але в зазначений час корабель до Ялти не прибув, і вся група вранці 21 квітня виїхала на автомашинах у Керч. Шлях до Керчі йшов через Алушту, де 20 квітня татарські буржуазні націоналісти і білогвардійські офіцери підняли заколот і захопили владу. Члени уряду Республіки Тавриди нічого про це не знали і в с. Біюк-Ломбат (нині — Малий Маяк) були схоплені татарськими націоналістами, які влаштували там засаду. Бандити піддали їх жахливим катуванням, а ввечері 24 квітня розстріляли у Глухій балці за 3 км від Алушти. Тут же було вбито і керівників Алуштинської Ради Багликова, Жилинського і Кулешова.

А захисники Криму чинили впертий опір німецьким загарбникам. На Севастопольському напрямі, поблизу с. Базарчик і біля ст. Альма, вони дали бої ворожим військам. Тут відзначився комуністичний загін під командуванням члена ВЦВК 3-го скликання більшовика В. Басенка. Ціною героїчних зусиль матроси і червоноармійці протягом тижня стримували просування німців до Севастополя і тим самим дали можливість вивести основну частину Чорноморського флоту до Новоросійська.

1 травня 1918 р. німецькі війська захопили Севастополь і Керч. Кримський півострів був окупований.

Таким чином, Радянська Республіка Тавриди проіснувала всього 35 днів. Але цей короткий період, протягом якого було втілено в життя найважливіші радянські декрети в галузі господарської, культурної і національної політики, відіграв велику роль у дальшій боротьбі за зміцнення влади Рад у Криму.

ПОЛЬСЬКІ ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ В ЧЕРВОНІЙ ГВАРДІЇ ПЕТРОГРАДА В 1917 р.

І. І. БЄЛЯКЕВИЧ (Львів)

Участь польських інтернаціоналістів у червоногвардійських загонах Петрограда в 1917 р. лише фрагментарно висвітлюється в працях радянських істориків — О. Я. Манусевича, Р. О. Ермолаєвої, П. М. Калениченка, а також автора цих рядків. Польські історики — Х. Раорт, В. Найдус, Ф. Тих, І. Павловський, Л. Дубацький, Я. Собчак та інші також частково торкаються даного питання у своїх працях.

У цьому повідомленні автор поставив за мету висвітлити роль польських інтернаціоналістів у Червоній гвардії Петрограда з початку її створення до Жовтневого збройного повстання 1917 р. Джерелами для написання повідомлення стали документи, виявлені в архівах Москви, Ленінграда, в польських архівах, публікації документів і матеріалів, преса, спогади, наукова література.

Петроград був одним з основних промислових центрів Росії, де ще до першої світової війни знаходилося багато тисяч польських робітників. Під час війни їх кількість значно збільшилася за рахунок евакуації промислових підприємств з Польщі в Росію разом з робітниками та їх сім'ями¹. Так, у ході війни, в Росію було евакуйовано близько 70 тис. робітників², частина яких замінила мобілізованих в армію російських робітників.

Перша світова війна внесла не лише кількісні, а й якісні зміни в склад польських робітників у Петрограді. Тут з'явилося багато кваліфікованих робітників, які пройшли відповідну підготовку класової боротьби в досить складних умовах капіталістичної Польщі³.

Евакуація населення з Польщі стосувалася й селянства, частина якого осіла і пролетаризувалася в Росії.

Склад польських робітників Петрограда та інших промислових центрів країни не був однорідним. За своїм ставленням до імперіалістичної війни вони поділялися на два табори. Революційна частина робітників, як і російський пролетаріат, виступала проти неї, протиставляючи імперіалістичній війні громадянську⁴⁻⁵. Інша частина, яку В. І. Ленін назвав вузькопольськими націоналістами, що впадали у «низьке прислужництво одній з імперіалістичних монархій»⁶, всі свої надії покладала на імперіалістичну війну, на участь у ній на боці центральних держав легіонів Пілсудського. Але слід сказати, що навіть ця частина польських робітників під час революції перейшла на бік російського пролетаріату.

Організатором сил революційного крила польських робітників у Петрограді в період мирного розвитку революції і підготовки Жовтневого збройного повстання стала місцева група польських соціал-демократів, утворена ще в кінці 1916 р. як перша нелегальна група СДКПіЛ⁷. Її засновником був член СДКПіЛ з 1905 р. З. Фабержевич (Т. Гневич)⁸. Після виходу з підпілля в березні 1917 р.⁹ ця група поступово зростала і зміцнювалася за рахунок передових польських робітників і партійних кадрів, які після Лютневої революції прибули із заслання, каторги, тюрем та еміграції в Петроград¹⁰. Восени 1917 р. серед керівників Петроградської групи СДКПіЛ були відомі, досвідчені діячі польського революційного руху, зокрема професіональний революціонер, один із засновників СДКП у 1893 р. Б. Весоловський¹¹, член СДКПіЛ з 1900 р. Ю. Уншліхт¹², З. Фабержевич, член СДКПіЛ з

¹ Державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва Ленінградської області (далі — ДАЖРСБ ЛО), ф. 75, оп. 1, спр. 58, арк. 139—140.

² С. Крушевський, М. Здзярський. Быт рабочих в Польше (1913—1921 гг.), М., 1923, стор. 8.

³ ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, спр. 552, арк. 4.

⁴⁻⁵ Там же, арк. 10.

⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 47.

⁷ ЦПА ІМЛ, ф. 63, оп. 1, спр. 409, арк. 1.

⁸ Там же, ф. 70, оп. 2, спр. 718, арк. 51.

⁹ Там же, ф. 63, оп. 1, спр. 409, арк. 4.

¹⁰ «Правда», 11 березня 1917 р.

¹¹ Центральний архів Центрального Комітету Польської об'єднаної робітничої партії (далі — СА КС PZPR), sygn. 61/1, roz. 4, k. 1—4.

¹² От февраля к Октябрю. Из анкет участников Великой Октябрьской социалистической революции, М., 1957, стор. 425.

1907 р. К. Ціховський¹³. До складу Петроградської групи входили М. Козловський — член Головного правління СДКПіЛ з 1900 р., який брав участь у революційному русі з 1893 р.¹⁴; М. Бронський — член СДКПіЛ з 1902 р.; Я. Долецький (Фенігштейн) — член СДКПіЛ з 1905 р.; Ю. Лещинський (Ленський) — член СДКПіЛ з 1905 р.; С. Пестковський, який вступив у СДКПіЛ в 1902 р.; В. Прус — член СДКПіЛ з 1899 р.¹⁵ та ін. Восени 1917 р. Петроградська група СДКПіЛ налічувала 500 членів партії¹⁶, які входили до складу п'яти секцій при районних організаціях петроградських більшовиків — Московській, Нарвській, Виборзькій, Василеострівській та Невській. Групи СДКПіЛ працювали в Кронштадті, Шліссельбурзі, Гатчині. В Сестрорецьку та інших районах, де були польські робітники, проводили роботу члени Петроградської групи СДКПіЛ¹⁷.

У травні—червні 1917 р. групи СДКПіЛ організаційно зміцніли. З 27 травня почала виходити газета «Трибуна» — офіційний орган СДКПіЛ в Росії, співробітниками якої були Ю. Лещинський, Ю. Уншлихт, З. Фабержевич, член СДКПіЛ з 1905 р. С. Бобінський¹⁸ та ін. У Петрограді в червні 1917 р. було створено Виконавчий комітет групи СДКПіЛ в Росії¹⁹. До його складу ввійшли: Ф. Дзержинський, який з 1895 р. брав участь у польському революційному русі і був одним з ініціаторів утворення СДКПіЛ в 1900 р., С. Будзинський — член СДКПіЛ з 1912 р., Е. Прухняк — член СДКПіЛ з 1903 р. та названі раніше Ю. Уншлихт, С. Бобінський, Ю. Лещинський, Я. Долецький²⁰.

Петроградська та інші групи СДКПіЛ проводили свою роботу в тісному контакті та під керівництвом РСДРП(б). Ще в березні 1917 р. Петроградська група ввійшла до складу партії більшовиків і її члени брали участь у перших легальних зборах більшовиків 2 березня 1917 р., що відбулися в Петрограді²¹. Значна частина польських соціал-демократів висувалася на керівні посади в більшовицьких організаціях Петрограда. Серед них: В. Прус — член Московського райкому партії більшовиків^{21а}, Я. Нетупська — член СДКПіЛ з 1906 р., секретар комітету РСДРП(б) першого міського району²², К. Жарновський — член Нарвського і Петроградського комітетів та ін. М. Козловський разом з 8 більшовиками входив до складу Виконкому Петроградської Ради²³. На VI з'їзді РСДРП(б) кандидатом у члени ЦК було обрано А. Слуцького, члена СДКПіЛ з 1905 р. і РСДРП(б) з 1917 р., який працював секретарем Невського районного комітету партії²⁴. На цьому ж з'їзді до складу ЦК РСДРП(б) було обрано Ф. Дзержинського.

Петроградська група СДКПіЛ брала активну участь у роботі партії більшовиків по створенню Червоної гвардії. Багато робітників-поляків (серед них члени СДКПіЛ і ППС-лівиви) разом зі своїми брата-

¹³ Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej, 1917—1920. Biografie (далі — Księga Polaków), Warszawa, 1967, стор. 148—150, 230—231, 967—968.

¹⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, спр. 717, арк. 36, 38, 42.

¹⁵ Księga Polaków..., стор. 113—114, 190, 492—493, 655—656, 694—695.

¹⁶ «Рабочий путь», 10 жовтня 1917 р.

¹⁷ „Трибуна”, 1917, № 3 і 12.

¹⁸ ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, спр. 716, арк. 14.

¹⁹ „Трибуна”, 1917, № 3.

²⁰ „Nasza Trybuna” (Warszawa), 1918, № 2.

²¹ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу (в шести томах), т. 3, кн. 1, К., 1968, стор. 21.

^{21а} ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, спр. 717, арк. 135—136 зв.

²² СА КС PZPR, zesp. Wspomnienia, t. 9607.

²³ Петроградские большевики в Октябрьской революции (далі — Петроградские большевики...), Л., 1957, стор. 21, 40, 427.

²⁴ Петроградские большевики..., стор. 437; Księga Polaków..., стор. 776.

ми по класу — російськими робітниками — вступали до загонів Червоної гвардії, що створювалися замість загонів робітничої міліції.

Формування Червоної гвардії в Петрограді розпочалось у квітні 1917 р. На зборах у міській думі 17 квітня 1917 р. делегати заводів, фабрик, робітничих дружин визнали за необхідне створити Червону гвардію «для охорони завоювань революції і успішної боротьби в майбутньому»²⁵. Виконання цього завдання було покладене на тимчасову комісію по організації Червоної гвардії. Ця комісія скликала на 23 квітня організаційні збори, щоб виробити статут Червоної гвардії. На них були присутні представники 82 промислових підприємств столиці²⁶. Було обрано Організаційну комісію, до складу якої ввійшли і поляки-інтернаціоналісти. Так, від фабрично-заводського товариства «Треугольник» до її складу було обрано Ю. Юревича, від петроградського Гарматного заводу — М. Савицького, від заводу військово-лікарських заготівель — П. Колодежа, від першої майстерні Трубового заводу — К. Наркевича, від робітників заводу Гейлера і К° — Ч. Отживальського, від заводу «Сіменс-Шуккерт» в Організаційну комісію було обрано А. Пацевича і А. Качоровського²⁷, який пізніше під прізвищем Славінського став членом Політсекретаріату Виконкому Комуністичного Інтернаціоналу²⁸.

Робітники заводу Штейна командували в комісію В. Потоцького, від заводу Ліанозова — Ю. Зінкевича²⁹ та ін. Таким чином, робітники-поляки разом з російськими робітниками брали активну участь у створенні організованих збройних загонів столичного пролетаріату.

Польські робітники були також серед перших організаторів і керівників загонів Червоної гвардії. Так, на загальних зборах колективу РСДРП(б) заводу «Русский Рено» командиром заводського загону було обрано Я. Барбара³⁰, червоногвардійський загін заводу «Сіменс-Шуккерт» очолив слюсар А. Качоровський-Славінський. Одним з організаторів загону Червоної гвардії на заводі Зіміна був член СДКПіЛ з 1904 р., учасник V з'їзду РСДРП, майстер В. Добжицький. У квітні 1917 р. член ППС-лівизи з 1906 р., колишній політичний в'язень В. Домбровський очолював організацію червоногвардійського загону на заводі «Новый Лесснер»³¹. Серед організаторів був і токар заводу «Старый Парвайянен» В. Кулаковський, який вступив до червоногвардійського загону рядовим, а потім виконував обов'язки командира заводського загону Червоної гвардії³².

Багато поляків — як членів СДКПіЛ, так і РСДРП(б) — були рядовими в червоногвардійських загонах. Зокрема, П. Кисилевський — член СДКПіЛ, робітник мануфактури «Треугольник»³³; З. Гудовський — токар, член РСДРП(б) з березня 1917 р.³⁴; О. Брудзінський — член РСДРП(б) з 1917 р.; С. Ілгач — слюсар-інструментальник, член РСДРП(б) з 1917 р. Вступали до Червоної гвардії й безпартійні робітники-поляки: Р. Дробинський, М. Адамович та ін. Навіть окремі члени ППС-фракції, незважаючи на негативне ставлення їх керівництва до

²⁵ ДАЖРСБ ЛО, ф. 8466, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

²⁶ Петроградские большевики..., стор. 145.

²⁷ ДАЖРСБ ЛО, ф. 8466, оп. 1, спр. 1, арк. 29, 59, 91, 98, 118, 124, 125.

²⁸ А. Я. Манусевич. Польские интернационалисты в борьбе за победу Советской власти в России (февраль—октябрь 1917 г.), М., 1965, стор. 184.

²⁹ ДАЖРСБ ЛО, ф. 8466, оп. 1, спр. 1, арк. 157, 177, 178, 180, 187.

³⁰ Там же, арк. 75.

³¹ Księga Polaków..., стор. 181, 188, 364.

³² ДАЖРСБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, спр. 825, арк. 6—7.

³³ Księga Polaków..., стор. 399.

³⁴ ДАЖРСБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, спр. 156, арк. 1, 3 зв.

юсійської революції, вступали в загони Червоної гвардії. Серед них: юваль І. Стефанчик, токарі М. Байор, О. Маковський, В. Хлебош та ін.³⁵

Відомості про польських інтернаціоналістів — як керівного, так і рядового складу червоногвардійських загонів — можна значно розширити. Однак і наведені вище дані свідчать про те, що робітники-поляки промислових підприємств Петрограда активно відгукнулися на заклик партії більшовиків вступати до Червоної гвардії, яка на кінець липня 1917 р. вже налічувала 5—6 тис. чол.³⁶

Петроградська група СДКПіЛ і взагалі польські соціал-демократи в грізний час боротьби з корніловським заколотом, як і в попередніх класових боях проти царизму, були послідовними і відданими союзниками російського пролетаріату та його партії, дійсними друзями революції. 29 серпня 1917 р. Виконком груп СДКПіЛ в Росії і правління Петроградської групи СДКПіЛ звернулися з полум'яною відозвою до польських робітників і солдатів, в якій було дано класову оцінку корніловського заколоту. У відозві зазначалося, що поразка російської революції буде поразкою і польського пролетаріату. Закликаючи робітників-поляків до пильності у боротьбі з контрреволюцією, відозва підкреслювала, що це завдання можна виконати лише при спільній дії з російськими трудящими³⁷. Духом пролетарського інтернаціоналізму і бойової революційної твердості був пройнятий кожен рядок цієї відозви.

Під час корніловського заколоту відновилося відкрите існування Червоної гвардії в Петрограді, заборонене Тимчасовим урядом після липневих подій³⁸. Організаційну роботу по її комплектуванню здійснювали районні комітети РСДРП(б). Під їх керівництвом створювалися революційні комітети по боротьбі з заколотом і комендатури. Комітети формували, озброювали загони Червоної гвардії, керували їх військовим навчанням. Було організовано охорону фабрик, заводів, електростанцій, патрулювання на вулицях тощо³⁹. Комендатури Червоної гвардії діяли в 12 районах міста⁴⁰. Ними керувало Всеросійське бюро воєнних організацій більшовиків до 2 вересня 1917 р., коли було створено Центральну комендатуру Червоної гвардії⁴¹.

Відтоді чисельність Червоної гвардії швидко зростає. За даними дослідника В. І. Старцева, загальна кількість її під час корніловщини досягла 13—15 тис. чол.⁴² Правда, інший дослідник М. Лур'є вважає, що в цей період до неї записалося близько 25 тис. чол.⁴³ Цієї ж цифри дотримується колектив лєнінградських істориків, а також академік І. І. Мінц⁴⁴. Така розбіжність в оцінці чисельності Червоної гвардії пояснюється відсутністю повних даних про неї.

³⁵ Księga Polaków..., стор. 114, 314, 195, 22, 798, 47—48, 535, 138.

³⁶ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу (в шести томах), т. 3, кн. 1, стор. 100.

³⁷ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. 1, М., 1963, стор. 140—142.

³⁸ И. И. Минц. История Великого Октября (в трех томах), т. 2, М., 1968, стор. 977.

³⁹ В. И. Старцев. Очерки по истории Петроградской Красной гвардии и рабочей милиции (март 1917 — апрель 1918), Л., 1965, стор. 146.

⁴⁰ И. И. Минц. Назв. праця, т. 2, стор. 978.

⁴¹ М. И. Капустин. Заговор генералов (Из истории корниловщины и ее разгрома), М., 1968, стор. 233.

⁴² В. И. Старцев. Назв. праця, стор. 164.

⁴³ М. Лур'є. Петроградская Красная гвардия, Л., 1938, стор. 73.

⁴⁴ Петроградские большевики..., стор. 260; И. И. Минц. Назв. праця, т. 2, стор. 978.

В ході корніловського заколоту запис у Червону гвардію проводився на всіх підприємствах Петрограда. Лише на Путиловському заводі в її ряди вступили понад дві тисячі чоловік⁴⁵. Разом з російськими робітниками червоногвардійцями стали багато революційних поляків⁴⁶. У боротьбі з контрреволюційним заколотом брали безпосередню участь й польські соціал-демократи⁴⁷.

Так, до червоногвардійського загону заводу Акціонерного тов-ва Кебке вступив член СДКПіЛ з 1907 р., член Петроградської Ради Ф. Котус-Янковський⁴⁸, який у числі депутатів Петроградської Ради був мобілізований на фронт для боротьби з корніловщиною. З цього приводу учасник цих подій Ф. Котус-Янковський у своїх спогадах писав, що «... не лише загони червоногвардійців, а й інші робітники з гвинтівками і лопатами йшли на фронт, щоб затримати ворога»⁴⁹.

В загоні Червоної гвардії Патронного заводу був член СДКПіЛ з 1907 р. і Ради робітничих депутатів Виборзького району Я. Ясканіс. Він під час війни виїхав з Польщі і працював у Петрограді маляром. В 1916 р. установив зв'язок з більшовицькою організацією і вступив до партії. У 1917 р. він уже працював агітатором серед робітників Патронного заводу⁵⁰, брав участь у боротьбі проти загонів Корнілова під Царським Селом у вересні 1917 р.⁵¹

У загін згаданого заводу вступили токар Ю. Глуховський⁵² та слюсар-механік К. Кеплер. Останній евакуювався з Лодзі у Петроград, працював на заводі «Сіменс-Шуккерт», де в березні 1917 р. вступив до лав більшовицької партії. В ході корніловського наступу брав участь в обороні міста⁵³.

Серед організаторів червоногвардійських загонів Петрограда слід відзначити члена СДКПіЛ, учасника першої російської революції В. Байера. Ще в 1906 р. за революційну боротьбу він був засуджений на 20 років каторги, яку відбував у Нерчинську. Звільнений після Лютневої революції, він прибув у Петроград, де працював на фабриці «Скороход». Його було обрано членом Московсько-Заставського районного комітету РСДРП(б). Під час наступу корніловських військ В. Байер очолив загін червоногвардійців⁵⁴. Ці і багато інших прикладів свідчать про те, що польські робітники внесли значний вклад у розгром корніловщини, разом з російським пролетаріатом боролися в лавах Червоної гвардії проти спільного ворога.

Після розгрому корніловщини Петроградська група СДКПіЛ, керуючись рішеннями VI з'їзду РСДРП(б) про підготовку збройного повстання, ведучи боротьбу за маси, значно посилила агітаційно-пропагандистську роботу на промислових підприємствах столиці як серед російських, так і серед польських робітників. Активну участь у ній взяли Ю. Лещинський, М. Бронський, С. Пестковський, Я. Долецький, А. Рад-

⁴⁵ Петроградские большевики., стор. 260.

⁴⁶ K. Sobczak. Żołnierze polscy w Rosji wobec Rewolucji Październikowej.— „Myśl wojskowa”, 1957, № 11, стор. 9.

⁴⁷ J. Kowalski. Wielka Październikowa Rewolucja socjalistyczna a wyzwolenie Polski, Warszawa, 1952, стор. 101.

⁴⁸ CA KC PZPR, zesp. Wspomnienia, t. 3024.

⁴⁹ Об Октябрьской революции. Воспоминания зарубежных участников и очевидцев, М., 1967, стор. 99.

⁵⁰ CA KC PZPR, zesp. Wspomnienia, t. 2491.

⁵¹ Księga Polaków., стор. 342.

⁵² ДАЖРСБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, спр. 185, арк. 1—2.

⁵³ K. Kepler. Historia z bliska widziana.— Wspomnienia weteranów rewolucji. 1905 i 1917 roku, Łódź, 1967, стор. 361—366.

⁵⁴ CA KC PZPR, zesp. Wspomnienia, t. 9487; W. Bajer. W szynelach kupionych na bazarze.— Na granicy epok, Warszawa, 1967, стор. 96.

зішевський і член СДКПіЛ з 1908 р. Б. Джевеський. Вони працювали в тісному контакті з агітаторами і лекторами Петроградського комітету партії більшовиків, до складу якого входили. Польські соціал-демократи використовували для пропаганди друковані органи партії більшовиків, а також газету «Трибуна».

Вплив польських соціал-демократів на польський пролетаріат значно зріс. Петроградська група СДКПіЛ стала загальноновизнаним представником польського пролетаріату в Петроградській Раді*. Її діяльність відіграла значну роль у підготовці Жовтневого збройного повстання.

Підготовка збройного повстання, широко розгорнута партією більшовиків у вересні—жовтні 1917 р., органічно пов'язувалась із збільшенням чисельного складу Червоної гвардії, її навчанням і зміцненням боєздатності. Саме в цей період, відгукнувшись на заклики партії більшовиків і групи СДКПіЛ, багато польських робітників Петрограда вступили до лав Червоної гвардії. Так, до складу загонів Нарвського, Виборзького, Московсько-Заставського районів і Петроградської сторони входила значна частина польських робітників. На жаль, відсутність архівних документів Виконкому груп СДКПіЛ в Росії, неповні списки червоногвардійців Петрограда, що зберіглись, утруднюють встановлення дійсної кількості польських робітників у складі Червоної гвардії столиці.

В червоногвардійські загони першими вступали польські робітники — члени СДКПіЛ і РСДРП(б). У цей час червоногвардійцями стали: К. Ковалевський, член РСДРП з 1902 р., учасник першої російської революції 1905—1907 рр. та Лютневої революції 1917 р., Ю. Гних, член СДКПіЛ і РСДРП з 1905 р., засуджений у 1912 р. за революційну діяльність до довічної каторги. В 1914—1917 рр. він був в'язнем Шліссельбурзької тюрми. Звільнений після Лютневої революції, Ю. Гних став агітатором РСДРП(б) у петроградській профспілці пекарів, з липня по вересень 1917 р. був арештований Тимчасовим урядом⁵⁵; робітник С. Язурек, член СДКПіЛ з 1911 р. став червоногвардійцем Виборзького району⁵⁶.

Особливо поживавився вступ до Червоної гвардії та до її окремих бойових загонів у другій половині вересня і жовтні. Серед перших, хто вступив до її рядів напередодні Жовтневого повстання, можна назвати члена РСДРП(б) з 1917 р., слюсаря Ф. Піотровського, члена РСДРП(б) з 1916 р. робітника О. Шуляжа-Стобецького, безпартійного електромонтера А. Шуровського. Всі вони і багато інших поляків-червоногвардійців входили до загону заводу «Новый Леснер»⁵⁷. Таке ж становище було в загоні заводу Акціонерного тов-ва П. В. Барановського. Тут робітники-поляки становили 10% особового складу заводського загону, що ввійшов до Червоної гвардії Виборзького району⁵⁸.

На Путіловському заводі, де працювало багато польських робіт-

* Докладніше про агітаційно-пропагандистську діяльність Петроградської групи СДКПіЛ див.: І. І. Белякевич. Агітаційно-пропагандистська робота Петроградської групи СДКПіЛ напередодні збройного повстання у вересні—жовтні 1917 року.— «Вісник Львівського ордена Леніна державного університету ім. Ів. Франка», серія історична, вип. № 1, 1962, стор. 30—51; його ж. Революційна діяльність Петроградської групи СДКПіЛ в період підготовки Жовтневого збройного повстання.— Історичні зв'язки слов'янських народів, К., 1963, стор. 170—193.

⁵⁵ Księga Polaków..., стор. 440, 265.

⁵⁶ ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, спр. 718, арк. 93—94.

⁵⁷ Księga Polaków..., стор. 258, 534, 671, 800, 819, 832.

⁵⁸ В. В е р х о с ь. Красная гвардия в Октябрьской революции, М., 1976, стор. 9.

ників, до червоногвардійського загону також вступила значна їх частина.

Таким чином, польські робітники напередодні Жовтневого збройного повстання разом з російським пролетаріатом, поповнюючи загони Червоної гвардії столиці, готувалися до участі в соціалістичній революції, що називалася в Росії.

Взявши курс на збройне повстання, партія більшовиків особливу увагу приділяла підготовці Червоної гвардії як головної бойової сили пролетарської революції. Це питання спеціально обговорювалося на ІІІ конференції пітерських більшовиків. На її заключному засіданні більшість виступаючих висловилося за те, щоб Червона гвардія стала насправді масовою організацією і щоб змогу вступити до неї мали всі передові робітники незалежно від їх партійності⁵⁹. В резолюції конференції відзначалося, що Червона гвардія повинна бути головною силою революції.

13 жовтня було проголошено створення відділу Робітничої гвардії при Петроградській Раді, а 22 жовтня скликано загальноміську конференцію червоногвардійців Петрограда, на якій було вирішено мобілізувати Червону гвардію на безпосередню підготовку збройного повстання. У роботі конференції брали участь Я. М. Свердлов, А. С. Бубнов, Ф. Е. Дзержинський⁶⁰. Учасники конференції прийняли новий статут і обрали штаб столичної Червоної гвардії, до складу якого входили по одному постійному представнику від усіх районів міста, а від Виборзького і Порховського — по два представники⁶¹.

23 жовтня головний штаб ухвалив перевести Червону гвардію на казармене становище. В її рядах на той час було вже до 32 тис. чол.⁶² Склад червоногвардійців щоденно поповнювався і під час збройного повстання дійшов до 40 тис. чол.⁶³

Партія більшовиків приділяла значну увагу бойовому навчанню червоногвардійців. Воєнні інструктори проводили заняття на фабриках і заводах міста. Серед інструкторів були й польські інтернаціоналісти. Так, воєнним інструктором працював С. Прагнецький, який служив у гвардійському запасному Литовському полку⁶⁴. 31 серпня 1917 р. бюро Всеросійської воєнної організації більшовиків направило його на Путиловський завод для військового навчання робітників⁶⁵. Л. Янецький, член СДКПІЛ з липня 1909 р. і РСДРП(б) з 1917 р., працював заступником інструктора взводу Червоної гвардії⁶⁶ та ін.

Поряд з роботою на посадах інструкторів, польські інтернаціоналісти працювали в штабах Червоної гвардії. Серед них — прапорщик М. Вишневецький, який був головою бюро комендатур, тобто штабу Виборзького району⁶⁷. Це бюро, організоване 7 жовтня 1917 р. на конференції червоногвардійців району, було вищим органом для всіх загонів⁶⁸. Як голова штабу М. Вишневецький 21 жовтня дав завдання завкоміві Патронного заводу привести в бойову готовність червоно-

⁵⁹ Е. Ф. Ерыкалов. Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде, Л., 1966, стор. 216—217.

⁶⁰ Революционное движение в России накануне Октябрьского вооруженного восстания (1—14 октября 1917 г.), М., 1962, стор. 510.

⁶¹ ДАЖРСБ ЛО, ф. 4595, оп. 1, спр. 2, арк. 75.

⁶² В. И. Старцев. Назв. праця, стор. 200.

⁶³ И. И. Минц. Назв. праця, т. 2, стор. 986.

⁶⁴ ЦПА ІМЛ, ф. 464, оп. 1, спр. 20, арк. 3.

⁶⁵ М. И. Капустин. Назв. праця, стор. 232—233.

⁶⁶ Księga Polaków..., стор. 331.

⁶⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 1236, оп. 1, спр. 14, арк. 5.

⁶⁸ «Исторический архив», 1957, № 5, стор. 118.

гвардійський загін і встановити на заводі чергування у зв'язку з можливим виступом контрреволюції⁶⁹.

Раніше згаданий А. Качоровський у жовтневі дні став заступником начальника штабу Червоної гвардії Московсько-Заставського району⁷⁰. У штабі Виборзького району працював член РСДРП з 1914 р. А. Вrabлевич⁷¹.

Членом головного штабу Червоної гвардії був робітник С. Язурек⁷². У штабах працювали і польські жінки-інтернаціоналістки. Так, вчителька за професією, яка служила в Управлінні водних шляхів сполучення, член СДКПІЛ з 1911 р. З. Гинет працювала в першому штабі Червоної гвардії столиці, а С. Вишневська, робітниця заводу «Новый Лесснер», член РСДРП з 1905 р., яка приїхала в 1904 р. з Лодзі, працювала в господарському відділі штабу Виборзького району. Студентка жіночого медичного інституту в Петрограді, член РСДРП(б) з 5 жовтня 1917 р. М. Гляссер у ході Жовтневого збройного повстання брала участь в організації санітарного загону при штабі Червоної гвардії Виборзького району.

Польські інтернаціоналісти були і в числі організаторів або командирів червоногвардійців столиці. Так, організатором загону Червоної гвардії був член Петроградської Ради, друкар Я. Ястжембський⁷³. На заводі «Айваз» варшавський робітник, член РСДРП(б) з лютого 1917 р. Ю. Хмелецький спочатку організовував, а потім очолив червоногвардійський загін⁷⁴. Серед організаторів загонів Червоної гвардії у Виборзькому районі були Ф. Ковалевський, член РСДРП(б) з березня 1917 р.⁷⁵; на залізничному транспорті — А. Бардзінський, голова Петроградського комітету евакуйованих польських залізничників⁷⁶. Станицький і Сінкевич входили до складу червоногвардійського Комітету Московсько-Віндавсько-Рибінської залізниці; К. Бродський, член ППС з 1903 р. і Петроградського комітету секції ППС-лівих, з вересня 1917 р. був одним з організаторів червоногвардійських загонів у Нарвському районі⁷⁷. Ряд польських робітників очолювали загони Червоної гвардії міста. Польські історики І. Павловський і К. Собчак назвали серед них лише трьох: В. Кулаковського, В. Домбровського і В. Байєра⁷⁸. Я. Собчак, крім перших двох, згадує ще М. Войцеховського⁷⁹. Безумовно, названі прізвища далеко не повно відображають дійсність. Можна, крім слюсаря М. Войцеховського, учасника революції 1905—1907 рр., члена РСДРП(б) з березня 1917 р., організатора і командира першого загону Червоної гвардії Путіловського заводу⁸⁰, назвати слюсаря-електрика З. Потьомкіна, командира другого загону на цьому ж

⁶⁹ Петроградский Военно-революционный комитет. Документы и материалы (в трех томах) (далі — Петроградский ВРК...), т. 1, М., 1966, стор. 60.

⁷⁰ ДАЖРСБ ЛО, ф. 835, оп. 1, спр. 123, арк. 2—3.

⁷¹ Ленінградський партійний архів (далі — ЛПА), ф. И-4, зв'язка 14, спр. 70, арк. 2; ДАЖРСБ ЛО, ф. 4848, оп. 1, спр. 104, арк. 1—1 зв.

⁷² ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, спр. 718, арк. 93—94.

⁷³ Księga Polaków..., стор. 260, 261, 343, 919.

⁷⁴ ДАЖРСБ ЛО, ф. 4898, оп. 1, спр. 736, арк. 1.

⁷⁵ Księga Polaków..., стор. 439.

⁷⁶ Там же, стор. 56—57; CA KC PZPR, zesp. Wspomnienia, t. 9487.

⁷⁷ Петроградский ВРК..., т. 2, стор. 121; Księga Polaków..., стор. 112.

⁷⁸ J. Pawłowski, K. Sobczak. Walczyli o Polskę. Polacy i oddziały polskie w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917—1921. Warszawa, 1967, стор. 112.

⁷⁹ J. Sobczak. Pierwsze dni Rewolucji. Kronika, 6.XI—3.XII. 1917. Warszawa, 1967, стор. 82.

⁸⁰ ЛПА, ф. 5, зв'язка 8, спр. 74, арк. 18—24; CA KC PZPR, zesp. Wspomnienia, t. osob. 10668; Історичні зв'язки слов'янських народів, К., 1963, стор. 177.

заводі⁸¹. Загони Василеострівського району очолювали поляки-інтернаціоналісти: А. Скалковський, на фронті він був головою ротного солдатського комітету⁸², солдат В. Беднарек⁸³; командиром I загону Виборзького району з жовтня 1917 р. був член ППС-лівиці з 1906 р., РСДРП(б) з 1911 р., робітник заводу «Новый Лесснер» А. Туховський-Тополевич. Командування одним із загонів Червоної гвардії цього ж району здійснював член РСДРП(б) з 1917 р. А. Скаришевський.

Польські інтернаціоналісти керували бойовими загонами і в інших районах міста. Так, уже згадуваний С. Стобецький-Янковський очолив загін на Шліссельбурзькому пороховому заводі, а токарь заводу «Сіменс Гальське» А. Собоцінський, член РСДРП(б), також командував одним із заводських загонів^{84–85}. Польські інтернаціоналісти були і серед командного складу створених спеціальних загонів Червоної гвардії. Так, заступником командуючого артилерією був член СДКПіЛ і РСДРП з 1903 р., редактор газети «Трибуна», член Петроградської Ради В. Міллер.

Все це свідчить про те, що польські інтернаціоналісти внесли вагомий вклад у підготовку до збройного повстання в Петрограді.

Відповідь на питання, чому польські робітники брали активну участь у червоногвардійських загонах в Жовтневі дні, дав Ф. Дзержинський. Він з трибуни II Всеросійського з'їзду Рад від імені СДКПіЛ заявив: «Польський пролетаріат завжди був в одних рядах разом з російським пролетаріатом... Ми знаємо, що єдиною силою, здатною визволити світ, є пролетаріат, що бореться за соціалізм»⁸⁶. Таким чином, борючись за перемогу Жовтневої соціалістичної революції, польські робітники-інтернаціоналісти боролися за нову, Народну Польщу.

Немовби передбачаючи майбутню долю Польщі, газета «Трибуна» писала у 1917 р.: «Тріумф соціалізму створить визволену Польщу, як вільну серед вільних і рівну серед рівних, в братерській сім'ї взаємно підтримуючих один одного народів»⁸⁷. Це завдання було здійснене в ході другої світової війни в результаті перемоги Радянської Армії над німецьким фашизмом.

⁸¹ Księga Polaków..., стор. 688.

⁸² ЦПА ІМЛ, ф. 70, оп. 2, спр. 718, арк. 7.

⁸³ СА КС PZPR, zesp. Wspomnienia, t. 3285.

^{84–85} Księga Polaków..., стор. 467, 780, 800, 873.

⁸⁶ Ф. Е. Дзержинський, Вибрані твори (в двох томах), т. 1, К., 1960, стор. 207.

⁸⁷ «Трибуна», № 21, 28 жовтня 1917 р.

УЧАСТЬ ЛАТИСЬКИХ ПРОЛЕТАРІВ У БОРОТЬБІ ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

С. К. МЕЛЬНИК (Одеса), В. Р. РАЄВСЬКИЙ (Рига)

У славному літопису революційної боротьби багатонаціонального пролетаріату Росії проти царизму, буржуазії і поміщиків є немало яскравих сторінок, які переконливо свідчать про те, що, як говорив у доповіді «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, «...інтернаціональне згуртування робітничого класу, всього трудового народу було одним з животворних джерел нашої перемоги»¹. Прикладом такої

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 4, К., 1974, стор. 42.

інтернаціональної єдності трудящих є, зокрема, участь латиських робітників у боротьбі за перемогу Жовтневої революції на Україні. Це питання вже дістало певне висвітлення в історичній літературі². Однак ряд його аспектів розкрито недостатньо. До того ж дослідники показували участь латиських трудящих у боротьбі за встановлення Радянської влади здебільшого в Харкові, тимчасом як інші важливі промислові центри України, де в цей період зосереджувалися переселенці з Латвії, значною мірою залишилися поза їх увагою.

В роки першої світової війни територія Латвії стала ареною воєнних дій. У зв'язку з цим тисячі робітників і селян переселилися звідси в центральні та інші губернії країни, в тому числі й на Україну. В 1915 р. з району Риги та Даугавпілса в міста України, Донської області і Північного Кавказу було вивезено більше 40 підприємств, зокрема 19 металообробних. Робітники і біженці з Латвії найбільш компактними групами оселялися в Харкові, Катеринославі (нині — Дніпропетровськ), Олександрівську (нині — Запоріжжя), де розміщувалися евакуйовані заводи. Багато біженців поселилося також в Одесі, Миколаєві, Юзівці (нині — Донецьк), Слов'янську, Горлівці, Макіївці, Краматорську.

До Харкова з Латвії були перебазовані заводи «Лейтнер», «Герлах і Пульст», а також одне з найбільших ризьких підприємств — електротехнічний завод ВЕК, який мав 1250 верстатів. До евакуації на ньому працювало 3600 робітників і 600 службовців. На новому місці кількість робітників, зайнятих на заводі, коливалася в 1915—1917 рр. від 2500 до 3500, близько 1000 з них становили латиші. Загалом же влітку 1917 р. кількість жителів, що прибули до Харкова з Латвії, перевищувала 20 тис. чол.³

Другим за кількістю латиських переселенців було на Україні місто Катеринослав, куди разом з робітниками і членами їх сімей перебазувалися з Риги машинобудівні заводи «Мантель» і «Стелла», дротоводяховий «Старр», чавуноливарний «Сіріус», завод «Зандер-Мартенсон» та ін. В Олександрівську розмістився Ризький дротяний, а в Краматорському повіті — машинобудівний завод «Брати Клейн».

Серед евакуйованих робітників було немало членів більшовицької партії, учасників революції 1905—1907 рр. Вони встановили зв'язки з місцевими підпільними більшовицькими організаціями, розгорнули пропагандистську роботу в масах. Так, із заводом ВЕК до Харкова прибуло близько 40 членів Соціал-демократії Латиського краю (СДЛК) — А. Алсінь, А. Бункас, Я. Карлсон, К. Кіркїж, А. Люль, Я. Мішке, С. Покко, В. Степанов, К. Стігліц та ін. Більшовицька організація цього заводу стала однією з найбільших у Харкові. Її представника — С. Покко було кооптовано до міського комітету РСДРП(б). В 1916 р. групу латиських більшовиків Харкова поповнили досвідчені партійці Ж. Вітте, Я. Сілінь, А. Пастер, К. Муценієк та інші, які приїхали сюди з Петрограда, Москви, Самари. Більшовики ВЕКу створили в місті підпільну друкарню, обладнання для якої було привезено з Риги⁴.

² В. И. Савченко. К вопросу об участии латышских рабочих в революционном движении в г. Харькове в годы первой мировой войны. — «Известия АН Латвийской ССР», 1959, № 2; В. В. Суздальцев. Рабочее движение на заводе «Всеобщей компании электричества» в годы первой мировой войны. — Проблемы истории, VI, Рига, 1962; Очерк истории Харьковского электромеханического завода, ч. 1, Харьков, 1963; Очерк истории харьковского моторостроительного завода «Серп и молот», Харьков, 1966 та ін.

³ «Socialdemokrats», № 37, 21 червня 1917 р.

⁴ Очерк истории Харьковского электромеханического завода, ч. 1, стор. 85.

Про велику роль, яку відігравали у харківському підпіллі більшовики з Латвії, свідчить хоча б той факт, що при відновленні після чергових арештів навесні 1916 р. міського комітету РСДРП(б) до складу його виконавчої трійки ввійшли робітник ВЕКу А. Люль, робітник водоканалізації Е. Бем (у минулому пропагандист IV району Риги) та 18-річний слюсар заводу «Гельферіх-Саде» Я. Таубе⁵.

У 1916 р. очолювані А. Дунцісом латиські соціал-демократи, які працювали в Краматорську, налагодили контакти з членами СДЛК, евакуйованими в Луганськ (нині — Ворошиловград), Бахмут, Дружківку, Слов'янськ. Було обране загальне бюро латиської групи цих міст, яке встановило зв'язок з місцевим підпіллям і за його дорученням розгорнуло агітацію серед австрійських військовополонених⁶.

В Одесі евакуйовані з Латвії підприємства не розміщувалися. Однак і в цьому місті серед біженців були члени СДЛК. Один з них — Ф. Земіт створив тут партійну групу, яка успішно працювала аж до виходу в лютому 1917 р. з підпілля. Крім того, при профспілці кравців успішно діяла нелегальна група, очолювана Ф. Озол⁷.

Робітники, які приїхали з Латвії, активно включилися в боротьбу, що її вів у союзі з біднішим селянством пролетаріат України, як і всієї країни, проти царизму, буржуазії та поміщиків, проти братовбивчої імперіалістичної війни. Вони взяли безпосередню участь у широкому страйковому русі, що охопив усю країну. Наприклад, робітники заводу ВЕК у 1916 р. страйкували чотири рази.

У дні Лютневої революції латиські трудящі, які працювали на Україні, разом з місцевими робітниками роззброювали поліцію, звільняли політв'язнів, брали участь у створенні Рад робітничих депутатів. Так, членами Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів першого скликання були робітники заводів ВЕК і «Лейтнер» А. Бунджа, Ж. Вітте, А. Люль, К. Пінне, В. Озол. Серед трьох перших більшовиків, обраних до виконкому Одеської Ради робітничих депутатів, був Ф. Земіт, а згодом сюди ввійшли також Ф. Озол та О. Вікштрем. Членом цієї ж Ради від робітників заводу штучних мінеральних вод був Е. Баллод. У міську Раду Катеринослава робітники обрали Р. Зіемеліса та К. Озоліня.

Поряд з Радами в країні широко розгорнулося створення фабрично-заводських комітетів і профспілок. Активну участь у їх організації та діяльності на Україні також взяли робітники з Латвії. На заводі ВЕК до заводського комітету (спочатку він називався радою уповноважених робітників) у березні 1917 р. були обрані більшовики А. Пастер (секретар), К. Кіркїж, Я. Томашун, А. Плахотников, Н. Єрещук, Н. Сущинський, Ю. Баллод та інші. З травня завком очолив К. Кіркїж⁸. Крім більшовиків, до складу завкому ввійшли й представники інших партій, однак їх вплив був незначний. Завком ВЕКу брав участь у вирішенні питань прийому і звільнення робітників, у забезпеченні належного порядку на заводі тощо. Він здійснив ряд важливих заходів, спрямованих насамперед на поліпшення умов праці робітників і службовців.

⁵ Очерк истории харьковского моторостроительного завода «Серп и молот», стор. 158.

⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії Латвії, ф. 35, оп. 11, спр. 5, арк. 132.

⁷ Из истории Одесской партийной организации, Одесса, 1964, стор. 127; ПА ІІП при ЦК Компартії Латвії, ф. 240, оп. 3, спр. 84, арк. 15.

⁸ С. І. Покко, А. П. Люль. Незабутні дні.— Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції, К., 1957, стор. 154.

Зокрема, з 21 березня на заводі, всупереч волі адміністрації, було встановлено 8-годинний робочий день.

Наприкінці березня 1917 р. в Харкові під керівництвом більшовиків почала діяти професійна спілка «Металіст», яку енергійно підтримували робітники ВЕКУ. На початку квітня серед них було 372 члени цієї профспілки, а на 1 червня — 985. До складу правління «Металіста» від заводу ввійшли Н. Єрещук, М. Заріньш, К. Кіркїж, Я. Казак, А. Люль, К. Пінне, А. Плахотников, С. Покко та ін.⁹

В Одесі головою профспілки булочників став Бауман, а членом правління профспілки робітників пивоварних заводів — Е. Баллод.

Уся діяльність більшовицької партії після лютого 1917 р. підпорядковувалася забезпеченню умов для переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Важливо було, щоб слово партії доходило до трудящих усіх націй і народностей. З цією метою при партійних комітетах створювалися національні групи і секції. Для успішного проведення пропагандистської і агітаційної роботи серед трудящих, які прибули з Латвії, у багатьох містах країни, зокрема й на Україні, були організовані латиські групи і секції. Вони сприяли активнішому залученню евакуйованих і біженців до революційної боротьби місцевих трудящих, протидіяли спробам латиських буржуазно-націоналістичних партій ізолювати робітників-латишів від пролетаріату України.

26 березня 1917 р. офіційно оформилася латиська соціал-демократична група в Одесі. Її збори постановили, що «всі члени групи повинні обов'язково вважатися членами загальноюмської організації і вносити членський внески в Одеський комітет РСДРП»¹⁰. Було вирішено також випускати латиською мовою додаток до недільних номерів газети «Южный рабочий» (перший номер додатка вийшов 9 квітня). Крім того, група налагодила видання спеціального бюлетеня для німецьких та австрійських військовополонених.

21 березня 1917 р. відбулися перші після виходу з підпілля загальні збори латиських соціал-демократів Катеринослава, а з 23 квітня організація латиських більшовиків почала працювати на правах районної, входячи при цьому до складу Катеринославського комітету РСДРП(б)¹¹.

Секція латиських більшовиків Харкова, яка називалася «Латиський культурний центр», стала підрайоном Петинського району Харківської організації РСДРП(б), оскільки саме в цьому районі знаходилися евакуйовані з Риги заводи ВЕК і «Лейтнер».

19—22 квітня 1917 р. в Москві відбулася XIII конференція СДЛК, в роботі якої разом з делегатами від організацій СДЛК взяли участь представники латиських більшовицьких груп з різних міст країни, у тому числі з Харкова, Одеси, Ростова-на-Дону. З різних причин на конференцію не змогли прибути представники Катеринославської, Таганрозької та ряду інших латиських партійних груп півдня. Виступаючи на конференції, делегат з Одеси Ф. Земіт повідомив, що до складу латиської групи Одеської партійної організації входило на той час 70 чол. Харківська група латиських більшовиків налічувала в середині квітня 150 чол.¹²

⁹ Очерк истории Харьковского электромеханического завода, ч. 1, стор. 135.

¹⁰ «Южный рабочий», № 4, 29 березня 1917 р.

¹¹ «Proletariata Sіpa», № 60, 24 травня 1917 р.; Октябрь в Екатеринославе. Сборник документов и материалов, Днепропетровск, 1957, стор. 55.

¹² ПА ІІІ при ЦК Компартії Латвії, ф. 1, оп. 4, спр. 3, арк. 38, 41.

В основу рішень XIII конференції СДЛК були покладені ленінські Квітневі тези, які націлювали партію на соціалістичну революцію. Конференція зобов'язала всіх латиських соціал-демократів, що перебували за межами Латвії, вступати в місцеві більшовицькі організації, за погодженням з якими могли створюватися латиські групи¹³.

Велику роль у згуртуванні партії більшовиків відіграла VII (Квітнева) Всеросійська конференція РСДРП(б), в роботі якої від одеських більшовиків брав участь Ф. Земіт.

Важливою умовою успішного розвитку революції було, як вказував В. І. Ленін, організаційне розмежування більшовиків з меншовиками, ліквідація об'єднаних організацій РСДРП, ідейна й організаційна самостійність партії революційного пролетаріату¹⁴. Це завдання стояло й перед латиськими більшовиками, які працювали на Україні.

Латиська партійна група Харкова була цілком більшовицькою і відразу ж після виходу з підпілля ввійшла в міську організацію РСДРП(б). 22 квітня 1917 р. вона організувала мітинг робітників заводу БЕК, учасники якого рішуче засудили Тимчасовий уряд за його намір продовжувати війну «до переможного кінця». Робітники вимагали негайного укладення миру без анексії і контрибуцій¹⁵.

До складу Катеринославської групи, крім більшовиків, входили й меншовики, а також особи, позиція яких не була чітко визначеною. Шкідливість такого об'єднання виявилася досить швидко, і латиські більшовики міста рішуче порвали з меншовиками-оборонцями. Процес розмежування тут закінчився 23 квітня 1917 р., коли був створений Латиський район Катеринославської організації РСДРП(б). Загальні збори 70 його членів одноголосно заявили, що вони «визнають більшовицький напрям правильним і висловлюють вдячність ЦК РСДРП за тактику, зайняту в боротьбі з опортунізмом»¹⁶. Членами комітету Латиського району стали К. Озолін, Р. Зіємеліс, Я. Гайліс, А. Томсон, К. Крумінш.

Після XIII конференції СДЛК та VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) відбулося розмежування латиських більшовиків і меншовиків Києва. Серед керівників латиської секції міста послідовними більшовицькими поглядами та організаторськими здібностями виділявся К. Бауман, який став згодом партійним і державним діячем, секретарем ЦК ВКП(б), кандидатом у члени Політбюро ЦК.

Про цілковиту підтримку більшовицької платформи і рішень VII (Квітневої) конференції РСДРП(б) заявила 22 травня латиська група Николаївської партійної організації¹⁷.

Активну роль відіграла латиська партійна група у створенні самостійної більшовицької організації в Одесі. 18 травня у приміщенні Латиського товариства відбулися збори більшовиків міста і делегатів I з'їзду Румчероду, які поділяли позицію «Правди». На них з доповіддю про рішення VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б) виступив керівник латиської групи Ф. Земіт¹⁸, який пізніше, після ор-

¹³ Коммунистическая партия Латвии в Октябрьской революции. 1917. Документы и материалы, Рига, 1963, стор. 75.

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 31, стор. 5.

¹⁵ Большевицские организации Украины (март—ноябрь 1917 г.). Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 38, 106.

¹⁶ «Proletariata Сина», № 60, 24 травня 1917 р.

¹⁷ «Известия Николаевского Совета рабочих депутатов», № 19, 26 травня 1917 р.

¹⁸ В борьбе за Октябрь (март 1917—январь 1918). Сборник документов и материалов об участии трудящихся Одессы в борьбе за установление Советской власти, Одесса, 1957, стор. 41.

ганізаційного оформлення Одеського міського комітету РСДРП(б), став його членом.

Латиські більшовики проводили значну роботу серед евакуйованих з Латвії робітників і біженців, усіма засобами доносили до них величні ідеї партії Леніна, в якій латиські пролетарі вбачали єдину виразницю своїх інтересів. Так, починаючи з травня 1917 р., на всіх зборах робітників заводу ВЕК не була прийнята жодна меншовицька резолюція. Робітники завжди голосували за резолюції, що їх пропонували більшовики. Улітку 1917 р. більшовицька організація цього підприємства налічувала близько 400 членів і була найбільшою заводською парторганізацією не лише в Харкові, а й на Україні. Не даремно буржуазна преса називала ВЕК «більшовицьким заводом»¹⁹.

Латиські трудящі на Україні, як і в інших містах країни, рішуче відкинули спроби буржуазно-націоналістичних лідерів використати окупацію німецькими військами Курляндії як привід для продовження війни. Граючи на почуттях біженців з Курляндії, латиська буржуазія намагалася у боротьбі проти Рад створити свою опору в особі Курляндського земського зібрання. Та це не принесло їй успіху. На зборах латиських біженців, що відбувалися у квітні 1917 р. в різних містах України, розгорнулася гостра боротьба між більшовиками та буржуазно-націоналістичними угрупованнями. Майже повсюдно маси підтримали більшовиків. 30 квітня на загальних зборах членів РСДРП(б) Латиського району м. Катеринослава була прийнята резолюція, в якій засуджувалася імперіалістична політика буржуазії, містилися вимога негайно припинити братовбивчу війну і заклик до інтернаціональної єдності трудящих. «Ми, — зазначалося в резолюції загальних зборів, — визнаємо тільки РСДРП — об'єднувачку всіх пролетарів — і протестуємо проти всіх спроб, що намагаються внести серед нас дезорганізацію»²⁰.

Під керівництвом партії більшовиків у всіх промислових центрах країни розгорнулося створення загонів Червоної гвардії — збройних сил пролетаріату. Латиські робітники, які працювали на Україні, взяли в цій справі безпосередню участь. Так, у Катеринославі ядро бойової робітничої дружини на заводі «Сіріус» сформувалося ще напередодні лютого. Незабаром після революції вона встановила зв'язок з робітничою дружиною найбільшого в місті Брянського заводу і діяла у постійному контакті з нею²¹. Значний червоногвардійський загін, що склався з російських, українських, латиських і польських робітників, сформували більшовики заводу «Мантель». Активну участь у його організації взяв член партії з 1903 р. А. Дунціс²².

У травні 1917 р. в Катеринославі був створений міський штаб Червоної гвардії, куди ввійшов і один з керівників Латиського району К. Озолін²³.

У Харкові на заводі ВЕК невелика дружина також була створена напередодні Лютневої революції. 28 лютого дружинники роззброїли кількох поліцейських і козаків. З цією зброєю дружина брала участь у визволенні політичних в'язнів.

¹⁹ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 837, арк. 24.

²⁰ Большевистские организации Украины (март — ноябрь 1917 г.), стор. 107.

²¹ В. Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні, Харків, 1966, стор. 141.

²² ПА ІІП при ЦК Компартії Латвії, ф. 35, оп. 11, спр. 5, арк. 134.

²³ Октябрь в Екатеринославе, стор. 75.

У травні 1917 р. за рішенням Харківського комітету РСДРП(б), який взяв на себе безпосереднє керівництво Червоною гвардією міста, була запроваджена єдина система організації червоногвардійських загонів.

Створенням Червоної гвардії на заводі ВЕК керував депутат Харківської Ради А. Пастер²⁴. Йому допомагали І. Гангус, Ж. Смілтник та І. Саксаковський. На початок липня заводський червоногвардійський загін збільшився до 400 чол.²⁵ За заявкою Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів А. Пастер одержав на Тульському збройовому заводі 40 кулеметів, 400 гвинтівок, 200 револьверів і 100 ящиків патронів. Ця зброя надійшла в розпорядження штабу Червоної гвардії Петинського району — цитаделі революційних сил Харкова.

На початку квітня організували бойову дружину робітники харківського заводу «Гельферіх-Саде». До неї ввійшли Г. Кіктенко, Я. Сілін-Бірзнік, Я. Аузінь, К. Дзюбенко, А. Пиріг, А. Думчайтіс та ін. Ця дружина стала основою створеного згодом заводського загону Червоної гвардії. Формуванням червоногвардійських загонів на заводі Шиманського керував В. Мач (Озол), а на заводі «Лейтнер» — В. Озолін²⁶.

У створенні загонів Червоної гвардії на шахтах і підприємствах Донбасу разом з К. Ворошиловим, О. Пархоменком, Я. Залмаєвим активну участь брав латиський робітник А. Недріт²⁷.

Латиські робітники Харкова підтримували тісні зв'язки з латиськими стрілецькими полками. У квітні 1917 р. на заводах ВЕК і «Лейтнер» була обрана делегація (К. Стігліц, А. Пастер, Ж. Вітте), яка виїздила в Латвію, де відвідала ряд фронтових та резервних частин. На зібранні серед робітників гроші (25 тис. крб.) для латиських стрільців були придбані подарунки, політична література, передплачені більшовицькі газети «Правда», «Ціня», «Солдатская правда», «Соціалдемократс». Поїздка посланців харківського пролетаріату мала велике політичне значення. Комітет організації СДЛК латиських стрілецьких полків через газету «Бривайс Стрелніекс» (№ 38, 31 травня 1917 р.) висловив з цього приводу глибоку вдячність харківським трудящим, а стрільці Запасного латиського полку звернулися до робітників ВЕКу з листом. «Ви наша опора, — зазначалося в ньому, — ми — ваша. Об'єднані, ми сила, яку не зламають, яку не здолають мішки золота буржуазії; об'єднані, ми народимо силу, яка розіб'є ланцюги капіталізму... Ми йдемо, ми будемо йти одним шляхом до єдиної мети, ведемо і будемо вести спільну боротьбу, доки не переможемо»²⁸.

Будучи складовими частинами місцевих партійних організацій, латиські більшовицькі групи України підтримували водночас міцний ідейний зв'язок з СДЛК. На V з'їзд СДЛ*, який проходив у липні 1917 р. в Ризі, своїх делегатів з правом дорадчого голосу направили Катеринославська, Одеська, Слов'янська і Харківська групи. Вітальні телеграми з'їздові надіслали Київська та Миколаївська групи, а також

²⁴ П. І. Гарчев. Червона гвардія України в Жовтневій революції, Харків, 1969, стор. 17.

²⁵ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 10, оп. 1, спр. 653, арк. 2.

²⁶ Там же, арк. 3; спр. 636, арк. 2.

²⁷ Н. Г. Гончаренко, В. И. Потапов. В борьбе за власть Советов. Большевики Луганщины в период борьбы за завоевание и упрочение власти Советов, вып. II, Харьков, 1968, стор. 82.

²⁸ Коммунистическая партия Латвии в Октябрьской революции, стор. 161.

* Соціал-демократія Латиського краю на своєму V з'їзді була перейменована в Соціал-демократію Латвії.

група латиських робітників Бузької залізниці, представники яких з різних причин не змогли прибути в Ригу.

З метою координації латиських груп РСДРП(б) та кращого забезпечення їх політичною літературою рідною мовою V з'їзд СДЛ визнав за доцільне створити чотири регіональні центри груп. Один з них мав об'єднати групи, що діяли на Україні, у Донській області та на Кавказі.

20—21 серпня 1917 р. в Харкові відбулася конференція латиських більшовицьких груп Харкова, Одеси, Катеринослава, Таганрога, Маріуполя, Юзівки, Слов'янська, Краматорська. На ній був утворений Центр латиських груп РСДРП(б) Півдня Росії. Його головою став В. Мач, секретарем — К. Сомс²⁹.

Завдяки створенню Центру активізували свою діяльність латиські більшовики в ряді міст Донбасу. На кінець серпня Слов'янсько-Краматорська латиська група РСДРП(б) налічувала 50 членів, Луганська — 60, Юзівська — 56³⁰. Умілими організаторами робітників виявили себе П. Борман (Слов'янськ), Е. Ремтер і Погул (Луганськ), голова Західно-Донецької рудникової Ради Е. Медне (Гришинський вугільний район)³¹.

У період, коли партія більшовиків, виконуючи рішення свого VI з'їзду, розгорнула підготовку до збройного повстання, по всій країні ще більше загострилася класова боротьба між робітниками і капіталістами. Намагаючись ослабити революційний рух пролетаріату, підприємці стали на шлях масового звільнення робітників, відмовлялися виконувати вимоги фабзавкомів і профспілок, перешкоджали встановленню робітничого контролю над виробництвом.

У відповідь робітники перейшли до рішучих дій проти адміністрації підприємств. У середині вересня 1917 р. вєківці заарештували дирекцію заводу. Їх приклад наслідували робітники інших харківських заводів — паровозобудівного, «Герлах і Пульст». Підприємці змушені були піти на поступки. 26 вересня хазяї ВЕКу знову перейшли в наступ, оголосивши про закриття заводу. Того ж дня робітники знову заарештували дирекцію і змусили її скасувати це рішення.

Звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді пролетаріат, усі трудящі України, у тому числі й латиські робітники, які перебували на її території, зустріли з величезним захопленням. Ранком 27 жовтня робітники заводу ВЕК на своїх загальних зборах палко вітали перехід влади до рук Рад, схвалили декрети II Всеросійського з'їзду Рад про мир і про землю. 2 листопада відбулися загальні збори робітників Катеринославського заводу «Сіріус». У прийнятій ними постанові зазначалося: «1. Беззаперечно підкорятися новому народному уряду. 2. Вимагаємо від Ради робітничих і солдатських депутатів проведення в життя всіх декретів Всеросійського з'їзду та його уряду»³². Подібні рішення приймалися й на інших підприємствах України.

Робітничий клас виступив за негайне переобрання тих Рад, де ще заправляли есери та меншовики, які перешкоджали втіленню у життя рішень II Всеросійського з'їзду Рад. Цілковиту перевагу більшовицького впливу серед робітників ВЕКу засвідчили перевибори Харківської

²⁹ «Socialdemokrāts», № 95, 8 вересня 1917 р.; № 96, 10 вересня 1917 р.

³⁰ «Socialdemokrāts», № 94, 7 вересня 1917 р.

³¹ ПА ІІП при ЦК Компартії Латвії, ф. 200, оп. 5, спр. 354, арк. 9 (Е. Медне як делегат гришинських шахтарів брав участь у роботі II Всеросійського з'їзду Рад, в роки громадянської війни — член ревкому Донбасу, член Донбаського партійного комітету. — Авт.).

³² Октябрь в Екатеринославе, стор. 207.

Ради. З 3488 веківців за список більшовиків проголосували 2849 чол., за список меншовиків — 251 чол., за список анархо-синдикалістів — 191, за список есерів — 151. В результаті з 18 депутатів, обраних до Харківської Ради від заводу ВЕК, 15 були більшовиками: Плахотников, Пастер, Покко, Пінне, Кіркїж, Сомс, Апін, Завицький, Сушинський, Стігліц, Черноносів, Томашун, Медведєв, Франц, Веллауер³³⁻³⁵.

Як відомо, переможний розвиток соціалістичної революції на Україні був затриманий протидією буржуазно-націоналістичної Центральної ради, яка скористалася із здобутої в результаті триденних боїв (29—31 жовтня) робітниками і революційними солдатами Києва перемоги над військами Тимчасового уряду і проголосила свою владу на Україні. Більшовики повели проти Центральної ради рішучу боротьбу, викриваючи її в очах трудящих мас як буржуазно-куркульську диктатуру. Активну участь у цій боротьбі разом з усіма робітниками і трудящим селянством брали й латиські робітники.

На початку грудня в Харкові влада перейшла до Військово-революційного комітету на чолі з Ф. Сергєєвим (Артемом), В. Межлауком та М. Рухимовичем. Червоногвардійці ВЕКУ, «Лейтнера» та інших заводів спільно з революційними солдатами зайняли вузлові пункти міста, роззброїли військові частини, що перебували під впливом Центральної ради, розгромили загони гайдамаків у районі станцій Лозова — Синельникове.

Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся в Харкові, проголосив створення Української Радянської республіки і звернувся до робітників, солдатів і трудящих селян із закликом вести нещадну боротьбу проти Центральної ради. У відповідь на цей заклик за зброю взялися пролетарі і солдати Києва, Катеринослава, Одеси, Херсона, Миколаєва, Єлисаветграда (нині — Кіровоград) та інших міст України.

Робітники Одеси повстали в ніч з 13 на 14 січня 1918 р. Бої з гайдамаками та юнкерами тривали кілька днів. У лавах червоногвардійців хоробро билася дружина латиських робітників, створена латиською секцією РСДРП(б). Серед учасників штурму пошти і телеграфу був Ф. Земіт і один з керівників загону чорноморських моряків, що прибув із Севастополя, заступник голови Севастопольського ревкому К. Зедін. Самовіддано билися на вулицях Одеси Е. Баллод, Я. Брандт, А. Вікштрем, П. Майзіт, К. Страутніек, А. Грасіс. Троє червоногвардійців на чолі з Я. Свете кулеметним вогнем з будинку окружного суду відбивали атаки гайдамаків. Мужні бійці протягом майже 30 годин не залишали позиції, аж доки їм на допомогу не прийшли моряки з броненосця «Ростислав». Під час вуличного бою біля вокзалу загинув голова профспілки булочників робітник Бауман.

Запекла боротьба за встановлення влади Рад розгорнулася в Донбасі. Робітникам Луганська, Юзівки, Горлівки доводилося відбивати добре озброєні війська Каледіна. В одному з боїв юзівські шахтарі втратили одночасно двох Озолів — брата і сестру. Наступного дня до загону червоногвардійців записався Озол-батько.

На прохання Радянського уряду України для допомоги місцевим робітникам у їх боротьбі проти військ Центральної ради і Каледіна прибували червоногвардійські загони з Москви, Петрограда та інших міст Росії. У їх складі були й латиські робітники. Так, до 1-го Виборзького маршового ешелону петроградської Червоної гвардії, який 26 січня 1918 р. брав активну участь у визволенні Києва, входив загін, сформо-

³³⁻³⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов, т. II, К., 1957, стор. 164—165.

аний на евакуйованому з Риги в Петроград оптичному заводі «Герц»³⁶. У боях під Києвом віддали своє життя за справу революції активіст Латиського району Петроградської організації РСДРП(б) Е. Вільсон а червоногвардієць М. Драудинь — робітник евакуйованого з Риги в Москву заводу «Мотор».

28 грудня 1917 р. на допомогу повсталим робітникам і солдатам Катеринослава прибув бронепоезд з московськими червоногвардійцями, кі з ходу атакували будинок банку, де засіли вороги. У цьому бою загинув 19-річний робітник заводу «Рускабель» І. Смілга. Тіла М. Драудиня та І. Смілги були перевезені до Москви і поховані біля Кремлівської стіни³⁷.

Помітну роль серед більшовиків Криму в період підготовки і проведення Жовтневої революції відігравали латиські революціонери О. Гавен і Ж. Міллер, направлені сюди Центральним Комітетом партії. У листі до ЦК РСДРП(б) секретар Євпаторійської парторганізації І. Булевський повідомляв, що завдяки зусиллям більшовиків, особливо невтомній, нещадній і витриманій боротьбі т. Міллера, з Рад вдалося ідкликати оборонців і замінити їх членами РСДРП(б), посилити в іасах вплив більшовицької преси. Активну роботу в Криму проводив А. Кін (Снієдзіньш) — один з керівників Ялтинської більшовицької організації та її латиської секції (загинув у січні 1918 р. від рук татарських буржуазних націоналістів)³⁸.

У січні 1918 р., коли підбурювана Антантою боярська Румунія торглася на радянську територію, в Одесі була створена спеціальна Верховна колегія³⁹. До її складу входив і К. Зедін. Військово-морські сили, підпорядковані цій колегії, очолював А. Г. Железняков, згідно з наказом якого К. Зедін був призначений начальником відділу оперативної частини штабу морських сил⁴⁰.

У той час, коли латиські робітники разом із своїми російськими, країнськими та іншими братами по класу боролися за встановлення радянської влади, латиська буржуазія докладала всіх зусиль до того, щоб відірвати евакуйованих з Латвії трудящих від партії більшовиків згуртувати їх навколо націоналістичних лозунгів. Лідерів латиських буржуазних націоналістів підтримувала Центральна рада, а також латиські меншовики Києва, Катеринослава, Харкова, Одеси, Миколаєва та інших міст.

Використовуючи Київське латиське товариство народної освіти і комітет допомоги біженцям, реакціонери зробили спробу скликати 1 січня 1918 р. в Києві націоналістичний з'їзд «латишів України». Однак трудящі латиші бойкотували проведення цього заходу.

Наприклад, 1 січня 1918 р. збори латишів м. Одеси ухвалили резолюцію такого змісту: «З'їзд, що скликається в Києві під гостинним покровительством Центральної ради, є не чим іншим, як спробою латиської буржуазії відвернути увагу латишів, що живуть на Україні, від їх революційного обов'язку — разом з пролетаріатом усієї Росії боротися за визволення робітничого класу від ярма капіталізму і спрямувати їх на шлях національного шовінізму, на шлях найстрашнішого ворога міжнародної солідарності пролетаріату... Збори з презирством відкида-

³⁶ Под знаменем пролетарского интернационализма, Л., 1972, стор. 131—132.

³⁷ А. С. Абрамов, У Кремлевской стены, М., 1974, стор. 53—54.

³⁸ ПА ИП при ЦК Компартии Латвии, ф. 36, оп. 4, спр. 71, арк. 92—93.

³⁹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 50, стор. 365.

⁴⁰ Борьба трудящихся украинских Придунайских земель за социальное и национальное освобождение. 1918—1940 гг. Сборник документов и материалов, Одесса, 1967, стор. 25.

ють пропозицію взяти участь у контрреволюційних спробах буржуазії і категорично постановляють свого делегата на цей з'їзд не посилати»⁴¹.

У лютому 1918 р. для соціалістичної революції настав один з найкритичніших моментів — на територію Країни Рад вторглися кайзерівські війська. На боротьбу проти окупантів разом з російськими, українськими та трудящими інших національностей піднялися й латиські робітники України.

На початку березня 1918 р. загальні збори заводу ВЕК постановили: «Зобов'язати всіх робітників і службовців заводу від 18-ти до 50-ти років навчатися в казармах 232-го піхотного запасного полку, щоб протягом 12-ти днів оволодіти зброєю»⁴².

З переважаючими силами німецької армії хоробро воювала й латиська бойова дружина Одеси. У тяжких боях з окупантами загинули командир загону бомбометальників Я. Свете, червоногвардієць Марауска, дістав поранення К. Зедін. З Одеси дружина була евакуйована у Крим, а потім на Дон. У Катеринославі загін латиських червоногвардійців із заводів «Сіріус», «Мантель» та інших допомагав евакуйовувати матеріальні цінності, брав участь в обороні міста, а потім був направлений у район Поволжя. Більшість латиських робітників Харкова у складі Харківського пролетарського загону з боями відійшла через Донбас до Ростова-на-Дону. На Дон відступив також і загін латиських та місцевих робітників з м. Олександрівська (командир — Ф. Берзінш)⁴³.

Наприкінці квітня 1918 р. в Ростові-на-Дону на базі латиських червоногвардійських загонів Харкова, Одеси та Олександрівська був сформований 1-й латиський батальйон (750 бійців)⁴⁴, який вів тяжкі бої з білокозачими військами і зазнав значних втрат. Поблизу станиці Тихорецької потрапив до рук білих і був розстріляний у Новоросійську член комітету латиської секції Одеської організації РСДРП(б) А. Вікштрем. Згодом латиські червоногвардійці, які відступили з України, влилися в частини Червоної Армії.

Частина латиських комуністів залишилася у захоплених ворогом містах і продовжувала боротьбу у підпіллі. В Одесі нелегально працювали Я. Фрейберг, Л. Берцкус, П. Майзіт, у Харкові — комуністи з ВЕКу Е. Аболінь, Е. Вестфал, З. Зідерман, А. Люль, Я. Мартінсон та ін. До складу підпільного Харківського міськкому РСДРП(б), який одночасно виконував і функції губкому, ввійшов робітник ВЕКу Е. Прієдітіс (Іонас). Латиській групі, що діяла в Харкові, вдалося налагодити випуск нелегальної газети «Комуністс» (латиською мовою), в якій вміщувалися замітки про становище та боротьбу трудящих міста, передруковувалися матеріали з «Правди», викривалася політика німецьких окупантів та їх прислужників — українських і латиських буржуазних націоналістів. Загалом за час окупації Харкова кайзерівськими військами вийшло 8 номерів цієї газети⁴⁵. Її випуск здійснювали З. Зідерман («Константинов»), М. Зідермане та Е. Аболінь («Федоров»). Вони ж за завданням міськкому партії випускали листівки російською та німецькою мовами, які розповсюджувалися серед населення та серед німецьких солдатів⁴⁶.

⁴¹ ПА ІІП при ЦК Компартії Латвії, ф. 240, оп. 3, спр. 84, арк. 35.

⁴² «Донецкий пролетарий», № 93, 12 березня 1918 р.

⁴³ Б. А. Тома н. За свободную Россию, за свободную Латвию, М., 1975, стор. 95.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ «Krievijas Cīņa», № 26, 7 лютого 1919 р.

⁴⁶ Музей революції Латвійської РСР, фонд спогадів, спр. 5068/68 (спогади Е. Аболіня і М. Зідермане), арк. 1—2.

Наприкінці 1918 р. розпочалося визволення України радянськими військами. Знову замайоріли червоні прапори над Харковом, Катеринославом, Києвом. Бойове революційне братерство трудящих Латвії з трудящими України, як і всієї Країни Рад, міцніло й загартовувалося і в наступні роки громадянської війни.

Латиський народ пишається тим, що його представники разом з синами і дочками всіх народів нашої великої Батьківщини були активними учасниками боротьби за перемогу Великого Жовтня, боротьби, у якій з величезною повнотою виявилася нездоланна сила ленінського інтернаціонального єднання трудящих.

ДІЯЛЬНІСТЬ КП(б)У ПО СТВОРЕННЮ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ НАРОДНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНІ У 1919 р.

Г. М. МЕЛЬНИЧЕНКО (Київ)

Втілення в життя ленінських принципів соціалістичної системи народної освіти було одним з найважливіших завдань у діяльності нашої партії протягом усіх 60 років Радянської влади. «Якщо користуватися шкільною термінологією, — говорив Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев у промові на Всесоюзному з'їзді учителів 4 липня 1968 р., — то можна сказати, що найбільш строгий учитель — історія поставила нашої країні по предмету «народна освіта» найвищий бал»¹. Досягнення радянського народу в цій галузі закріплені у новій Конституції СРСР. Цей справжній маніфест епохи розвинутого соціалізму і побудови комунізму гарантує громадянам СРСР право на освіту, що «...забезпечується безплатністю всіх видів освіти, здійсненням загальної обов'язкової середньої освіти молоді, широким розвитком професійно-технічної, середньої спеціальної і вищої освіти на основі зв'язку навчання з життям, з виробництвом; розвитком заочної і вечірньої освіти; наданням державних стипендій та пільг учням і студентам; безплатною видачею шкільних підручників; можливістю навчання в школі рідною мовою; створенням умов для самоосвіти»².

У яскравій і глибокій доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР, Голови Конституційної комісії товариша Л. І. Брежнева на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання наводилися переконливі цифри, що дають уявлення про те, яка дистанція відділяє нинішній етап розвитку соціалізму в нашій країні від його початкової стадії, зокрема в галузі народної освіти. Якщо 40 років тому, відзначав Леонід Ілліч Брежнев, вищу і середню (повну і неповну) освіту мали менше 8% робітників, то тепер — 73,2%. За цей же час спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою стало більше у промисловості в 34 рази, а в сіль-

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, М., 1971, стор. 211.

² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік,

ському господарстві — в 47 разів. Наша країна досягла одного з найвищих у світі рівнів освіти³.

Ці успіхи нерозривно пов'язані з діяльністю Комуністичної партії — керівної і спрямовуючої сили нашого суспільства. Теоретична і організаційська робота КПРС та її бойових загонів — компартій союзних республік — у створенні і розвитку системи народної освіти становить значний науковий інтерес. Окремі аспекти цієї проблеми вже висвітлювалися в узагальнюючих фундаментальних працях з історії громадянської війни на Україні⁴. Питання створення основ соціалістичної системи народної освіти на Україні ґрунтовно висвітлено в працях І. Д. Золотоверхого, С. К. Гутянського та М. М. Грищенка⁵. Але, як бачимо, вони, по-перше, присвятили свої дослідження значно ширшій темі і, по-друге, написали їх у плані громадянської історії. Діяльність Компартії України по створенню радянської системи народної освіти в республіці досі ще не була предметом спеціального дослідження. І йдеться не лише про особливий історико-партійний аспект проблеми, а саме про предмет дослідження — роботу партії в цьому напрямі. Автор даного повідомлення робить спробу розкрити теоретичну, політичну й організаційну діяльність КП(б)У по створенню радянської системи народної освіти в республіці в 1919 р. — на початковому етапі соціалістичного будівництва.

У роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни партія не тільки організовувала захист завоювань Великого Жовтня, а й закладала фундамент соціалістичного суспільства, керувала процесом культурного будівництва і, зокрема, створенням основ соціалістичної системи народної освіти. Про величезну увагу В. І. Леніна, партії до розвитку народної освіти незаперечно свідчить той факт, що в п'ятому — сьомому томах ленінської Біохроніки, які охоплюють період з жовтня 1917 по листопад 1919 р., вміщено понад 100 фактів, присвячених цьому питанню⁶. У 1918—1919 рр. В. І. Ленін кілька разів виступав з промовами, які стали програмними для становлення і розвитку народної освіти в Країні Рад: на I Всеросійському з'їзді учителів-інтернаціоналістів 5 червня 1918 р.; на I Всеросійському з'їзді працівників освіти і соціалістичної культури 31 липня 1918 р.; на I Всеросійському з'їзді в справі освіти 28 серпня 1918 р.; на II Всеросійському з'їзді вчителів-інтернаціоналістів 18 січня 1919 р.; на I Всеросійському з'їзді комуністів-учнів 17 квітня 1919 р. та інших.

3 грудня 1917 р. по березень 1919 р. Радянський уряд прийняв понад 40 декретів і постанов з найважливіших питань освіти та культури⁷, зокрема, про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, створення державної комісії по освіті, передачу навчальних і освітніх установ та закладів усіх відомств у відання Народного комісаріату

³ Див.: Л. І. Брежнев. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік і підсумки його всенародного обговорення. Доповідь і виступи на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання 4 і 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 18, 22.

⁴ Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, М., 1966; Українська РСР в період громадянської війни. 1917—1920 рр. У трьох томах, К., 1967—1970.

⁵ І. Д. Золотоверхий. Становлення української радянської культури. (1917—1920 рр.), К., 1961; С. К. Гутянський. В. І. Ленін і культурне будівництво на Україні (1917—1920 рр.), К., 1965; М. М. Грищенко. Розвиток народної освіти на Україні за роки Радянської влади, К., 1957.

⁶ Підраховано автором. (Див.: Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5. Октябрь 1917 — июль 1918, М., 1974; т. 6. Июль 1918 — март 1919, М., 1975; т. 7. Март—ноябрь 1919, М., 1976).

⁷ С. К. Гутянський. Назв. праця, стор. 39.

освіти, про норми оплати праці вчителів та інші. В результаті втілення історичних ленінських декретів у життя було закладено соціалістичні основи народної освіти, почалося будівництво школи нового типу, вільної від богослів'я і містицизму, від класових привілеїв.

Освіта стала доступною для дітей робітників і селян усіх національностей, тобто вона перетворилася в загальнонародне надбання. Було скасовано приватні і станові школи, запроваджено безплатне навчання, держава взяла на себе забезпечення учнів підручниками і навчальними посібниками. Система народної освіти набула державного характеру і будувалась на дійсно демократичній основі. Все це було свідченням практичної реалізації ленінської ідеї про радянську єдину трудову політехнічну школу.

Завдання і шляхи розвитку народної освіти були чітко сформульовані в Програмі партії, прийнятій на VIII з'їзді РКП(б) у березні 1919 р. У ній, зокрема, підкреслювалося, що головним завданням є «перетворення школи із знаряддя класового панування буржуазії в знаряддя цілкового знищення поділу суспільства на класи, в знаряддя комуністичного переродження суспільства»⁸. Програмні положення партії стали основою будівництва нової школи в Країні Рад, у тому числі й на Україні. Вони мали важливе методологічне значення для становлення і розвитку народної освіти.

Першим важливим кроком Тимчасового робітничо-селянського уряду України в галузі народної освіти був декрет від 18 січня 1919 р. про відокремлення церкви від держави та школи від церкви. 21 січня було прийнято декрет про передачу всіх шкільних закладів у розпорядження Відділу освіти, а в березні — декрет «Про вступ до вищої школи» і про скасування плати за навчання. Комуністична партія та Радянський уряд України оголосили програму шкільної і позашкільної освіти у декларації від 25 січня 1919 р. «Створення єдиної трудової школи, — зазначалося в ній, — на противагу старій шкільній організації, що ставила собі метою зміцнення панування буржуазії, відкриття широкого доступу до університетської та фахової освіти робітничим і селянським масам, організація народних університетів — ось в істотних рисах педагогічна програма Тимчасового уряду»⁹. Вона повністю відповідала ленінській вимозі до радянської школи — працювати над тим, «...щоб знання і науки перестали бути ...матеріалом, який зміцнює позицію багатих і експлуататорів, а перетворилися б у знаряддя визволення трудящих і експлуатованих»¹⁰.

Практичною реалізацією програми будівництва радянської школи на Україні займався Народний комісаріат освіти УСРР на чолі з В. П. Затонським *. За постановою Раднаркому УСРР від 6 червня 1919 р. на Наркомат освіти покладалося «загальне керівництво справою освіти та соціального виховання» на території України і керівництво діяльністю відділів народної освіти при місцевих Радах¹¹. Безпо-

⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, К., 1954, стор. 392.

⁹ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. Листопад 1918 — серпень 1919. Збірник документів і матеріалів, К., 1962, стор. 59.

¹⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 414.

* До 29 січня 1919 р. справами освіти займався Секретаріат, а потім Відділ народної освіти, очолюваний В. П. Затонським. Після перейменування Тимчасового робітничо-селянського уряду України в Рад народних комісарів УСРР він був перетворений в Наркомат освіти, до якого входили відділи: шкільний, позашкільний та вищої школи, а також соціального виховання, мистецтв, організаційно-інструкторський, загальний та постачання.

¹¹ Культурне будівництво в Українській РСР, К., 1959, стор. 52.

середнє керівництво комісаріатом освіти здійснювала колегія під головуванням наркома, а для розв'язання термінових питань створювалася президія¹².

2 липня 1919 р. Радянський уряд України схвалив «Положення про єдину трудову школу Української Соціалістичної Радянської Республіки» (розроблене за прикладом аналогічного документа в РСФРР), згідно з яким у республіці передбачалося створити єдину трудову школу двох ступенів: для дітей від 7 до 12 років і віком від 13 до 16 років. Навчання в ній мало бути обов'язковим для всіх, безплатним, спільним для обох статей, загальноосвітнім і політехнічним, здійснюватися рідною мовою, а все шкільне життя — базуватися на продуктивній праці школярів. При Наркоматі освіти діяла особлива комісія, яка стежила за втіленням у життя усіх пунктів положення.

Але, на жаль, «Положення» містило і хибні, «лівацькі» ідеї. У ньому, зокрема, говорилося про перетворення школи в самообслуговуючу школу-комуну з «вільним вихованням», про скасування п'ятибальної системи оцінки знань учнів та домашніх завдань. До перегинів в організації шкільної справи на Україні слід віднести також запровадження принципу виборності педагогічного і навчально-адміністративного персоналу, скасування екзаменів тощо¹³. В процесі будівництва соціалізму радянська школа як у цілому в країні, так і в нашій республіці поступово виправляла ці помилки.

ЦК КП(б)У, губкоми партії, місцеві партійні організації, органи народної освіти доклали, зокрема, багато зусиль для роз'яснення основних пунктів «Положення» серед широких трудящих мас.

Київський губвідділ народної освіти у квітні 1919 року організував курси «для тих, хто бажає ближче ознайомитися з принципами та методами трудової школи», а 2 серпня провів «день єдиної трудової соціалістичної школи». По всьому місту були організовані мітинги та лекції з «метою ознайомлення населення з ідеєю, основами і будівництвом нової школи»¹⁴. Існували спеціальні курси, які готували керівних працівників системи народної освіти, зокрема викладачів для вчительських курсів.

Комуністична партія постійно наголошувала, що питання розвитку народної освіти є одним з найважливіших у соціалістичному будівництві і успішно розв'язати його можна лише при активній допомозі трудящих. Керуючись вказівками Центрального Комітету, місцеві партійні організації постійно тримали це питання в центрі уваги. У Харківській губернії, наприклад, взимку і навесні 1919 р. воно регулярно обговорювалося на зборах повітових партійних організацій Лебедина, Охтирки, Богодухова та ін. Комуністи Охтирської повітової організації за короткий час добилися певних успіхів. На 5 квітня у повіті було відкрито вже 15 шкіл¹⁵. Комуністи Богодухівської організації розглядали питання про народну освіту 16 лютого і 5 травня 1919 р., а Лебединської — 29 січня і 15 березня 1919 р. На зборах, як правило, із звітами виступали завідуючі відділами народної освіти. Богодухівська повітова парт-організація особливо наголошувала на необхідності тісного зв'язку місцевих комуністичних осередків з відділом народної освіти¹⁶.

¹² Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, стор. 143.

¹³ Див.: История Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, кн. 2, М., 1968, стор. 418.

¹⁴ «Коммунист», 18 квітня, 2 серпня 1919 р.

¹⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 70, арк. 27.

¹⁶ Там же, спр. 71, арк. 2, 7, 8, 55.

Важливим завданням, на яке вказувала Комуністична партія, була організація широкої роз'яснювальної роботи з питань реформи освіти та залучення трудящих до активної участі у створенні єдиної трудової школи. У той тяжкий час, коли, як підкреслював III з'їзд КП(б)У, «боротьба партії мусить бути загострена в двох напрямках: проти англо-франко-американського імперіалізму зовні і проти куркульсько-білогвардійської контрреволюції — всередині»¹⁷, ЦК КП(б)У і Радянський уряд України приділяли величезну увагу справі народної освіти. Досить сказати, що лише протягом одного місяця — з 19 червня по 20 липня 1919 р. — на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У 5 разів слухалось питання про діяльність Наркомату освіти УСРР. Обговоривши його роботу, ЦК КП(б)У запропонував комуністам — членам Колегії Наркомату освіти доповісти Центральному Комітету республіки про шкільну політику партії на Україні. Питання, пов'язані з перебудовою народної освіти в республіці, створенням єдиної трудової школи, організацією позашкільної освіти, неодноразово розглядав і Раднарком України. Активним пропагандистом політики партії в галузі розвитку народної освіти була, зокрема, газета «Коммунист» — орган Центрального Комітету КП(б)У. Навесні і влітку 1919 р. практично в кожному її номері вміщувалися матеріали, що стосувалися найважливіших питань розвитку народної освіти на Україні.

Ленінська політика КП(б)У в галузі соціалістичної народної освіти дістала широку підтримку робітників і селян. Це було найголовнішою умовою її успішного втілення в життя, бо, як говорив В. І. Ленін, в Радянській країні від самих трудящих мас «...залежить зробити освіту дійсно доступною всім»¹⁸. Право трудящих України на освіту було у законодавчому порядку закріплено першою Конституцією Української СРР, прийнятою в березні 1919 р. III з'їздом Рад республіки. У ній, зокрема, підкреслювалося: «З метою забезпечення за трудящими дійсного доступу до знань, УСРР ставить своїм завданням надати робітникам і біднішим селянам всебічну і безплатну освіту»¹⁹.

Велику допомогу більшовикам України подавав ЦК РКП(б). На прохання ЦК КП(б)У, а також окремих губкомів партії їм надсилалися циркулярні постанови, інструкції, листи Центрального Комітету РКП(б)²⁰. 6 березня 1919 р., наприклад, Чернігівський губком КП(б)У просив ЦК РКП(б) «вислати всі наявні інструкції і постанови, що стосуються ведення партійної роботи». Прохання було виконане²¹. Прикладом може бути також методологічно важливий лист ЦК РКП(б) до місцевих партійних організацій від 20 лютого 1919 р., в якому Центральный Комітет пропонував парторганізаціям всіляко сприяти «ініціативним групам працівників освіти — комуністам у справі організації всіх працівників освіти в єдину професійну спілку...»²². Ці важливі документи допомагали ЦК КП(б)У і губкомам партії в їх практичній діяльності.

Наркомос України, як відзначалося в одному з його документів, працював «у тісному контакті з Народним Комісаріатом освіти в Росії,

¹⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1, 1919—1941, К., 1976, стор. 50.

¹⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 75.

¹⁹ Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, Харків, 1932, стор. 62.

²⁰ Переписка Секретаріата ЦК РКП(б) з місцевими партійними організаціями (июнь—июль 1919 г.). Сборник документов, т. VII, М., 1974, стор. 85, 350.

²¹ Переписка Секретаріата ЦК РКП(б) з місцевими партійними організаціями (январь—март 1919 г.), т. VI, М., 1971, стор. 375.

²² Там же, стор. 87.

користуючись його порадами та ідейною підтримкою»²³. ЦК РКП(б), уряд Радянської Росії, Народний комісаріат освіти РСФРР за ініціативою і безпосередньою участю В. І. Леніна подавали величезну матеріальну допомогу українському народові в справі розвитку народної освіти. Так, у квітні 1919 р. Харківський губернський відділ народної освіти одержав від Радянської Росії підручників та іншої літератури на суму 1 млн. 300 тисч крб.²⁴, а з часом 10 губерній України за рішенням Наркомосу Росії взагалі було включено до загального плану постачання в РСФРР.

КП(б)У, уряд Радянської України, незважаючи на складні умови громадянської війни, приділяли першорядну увагу матеріальному забезпеченню шкільного будівництва. Так, влітку 1919 р., коли всі сили республіки були вкрай напружені, Раднарком УСРР 20 червня розглянув питання про виділення коштів Народному комісаріатові освіти «для операцій по закупівлі книг, паперу і навчальних посібників» і вирішив асигнувати Наркомосу 20 млн. крб.²⁵ До питання про асигнування Наркомату освіти необхідних коштів Раднарком повертався неодноразово, зокрема й 4 серпня 1919 р., в особливо важкий для республіки час, коли йшла запекла боротьба з денікінськими військами, і Наркомос та його органи перебували на воєнному становищі²⁶.

Питання будівництва радянської школи розглядалися також повітовими з'їздами Рад робітничих і селянських депутатів. З'їзд Рад Васильківського повіту Київської губернії, зокрема, 29 квітня 1919 р. ухвалив «якнайшвидше всюди у Васильківському повіті ввести єдину трудову школу і всіма силами підтримувати Народний Комісаріат освіти у справі поширення освіти серед трудящих мас...»²⁷. Зміївський повітовий з'їзд Рад, що відбувся 22—24 травня 1919 р. підкреслив, що у «важкий перехідний від капіталізму до соціалістичного ладу момент на народну освіту повинна бути звернута особлива увага...»²⁸.

ЦК КП(б)У, Народний комісаріат освіти велику увагу приділяли підготовці радянських кадрів народної освіти. У Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві та інших містах України працювали учительські та педагогічні інститути. В 45 населених пунктах Київської, Полтавської, Подільської, Чернігівської, Волинської, Харківської, Катеринославської, Херсонської губерній та в Криму були створені інструкторські курси працівників народної освіти та вчителів. У травні — червні 1919 р. такі курси почали працювати й у Лубнах, Умані, Бердичеві, Білій Церкві²⁹. Згодом колегія шкільного відділу Наркомосу ухвалила відкрити учительські курси також у Прилуках, Лохвиці тощо³⁰. У Києві, зокрема, кількість слухачів на вчительських курсах досягла в липні 1919 р. 600 чол.³¹, а в серпні стала ще більшою³².

У процесі будівництва нової школи ЦК КП(б)У важливого значення надавав роботі серед учнівської молоді. 23 липня 1919 р. газета «Коммунист» у статті «Про партійну роботу серед учнів» повідомляла: «Центральний комітет КП(б)У з метою пропаганди серед учнів-

²³ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 1, спр. 14, арк. 19.

²⁴ Див.: Радянська Україна в братній сім'ї народів СРСР, К., 1972, стор. 125.

²⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 27, арк. 38.

²⁶ Там же, ф. 166, оп. 1, спр. 3, арк. 73; спр. 14, арк. 21.

²⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 4, спр. 12, арк. 2 зв.

²⁸ Там же, спр. 13, арк. 3.

²⁹ С. К. Гутянський. Назв. праця, стор. 171.

³⁰ Соціалістична трудова школа (Видання відділу єдиної трудової школи Народного Комісаріату освіти УСРР). Бюлетень, ч. 3, 17 серпня 1919 р.

³¹ «Коммунист», 20 липня 1919 р.

³² Соціалістична трудова школа, ч. 3, 17 серпня 1919 р.

ської молоді ідей комунізму постановив створити комуністичну спілку учнівської молоді України...» Так було офіційно затверджено політичну організацію учнівської молоді, що існувала в Києві з квітня 1919 р. і налічувала в своєму складі понад 60 чол.³³⁻³⁴ Спілка вважала своєю метою «об'єднання всіх комуністичних елементів школи, пропаганду ідей комунізму серед учнівської молоді, створення нової школи і підготовку борців за соціальну революцію»³⁵. За короткий час комуністичні осередки було організовано у всіх вищих навчальних закладах, а також у 15 середніх школах. Члени спілки проводили серед молоді збори, мітинги, влаштовували лекції, диспути, видавали газету «Молодий комунар»³⁶.

Важливу роль у згуртуванні вчителів на платформі Комуністичної партії мали проведені з ініціативи і під керівництвом партійних організацій губернські і повітові з'їзди вчителів. Особливо значний вплив на розвиток народної освіти в республіці справив з'їзд учителів-комуністів Київської губернії, що відбувся 26—29 квітня 1919 р. у Києві. В його роботі взяв участь голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Одним з основних питань, що обговорювалися делегатами з'їзду, було вивчення досвіду будівництва радянської школи в Росії. Жваво обговорювалося також питання про єдину трудову школу. Важливою подією, значення якої виходило за рамки губернії, було створення на з'їзді Союзу вчителів-комуністів*. У завдання його членів входило: читати трудящим газети, поширювати революційну літературу, організовувати комуністичні культурно-освітні гуртки, сільські клуби, хати-читальні, влаштовувати бесіди і лекції, проводити боротьбу з ворожою агітацією на селі, брати активну участь у роботі місцевих органів Радянської влади³⁷. В резолюції з'їзду підкреслювалося, що вчителі повинні «всі свої сили і знання віддати справі зміцнення Української Радянської Республіки, будівництву комуністичної культури і створенню дійсно народної трудової соціалістичної школи»³⁸.

Під впливом більшовицьких організацій таку ж чітку класову позицію зайняли і ті губернські з'їзди вчителів, далеко не всі делегати яких були комуністами. Зокрема, з'їзд Харківського губернського вчительського союзу, що відбувся ще в лютому 1919 р., у своїй резолюції закликав учителів «рішуче і виразно, не на словах, а на ділі, піднятися для активної творчої роботи з владою трудящих, владою Радянською»³⁹. Павлоградський з'їзд учителів Катеринославської губернії ще в січні 1919 р. висловив свою підтримку політиці КП(б)У і Радянського уряду України⁴⁰; з'їзд учителів Сумського повіту Харківської губернії (лютий 1919 р.) заявив, що він повністю схвалює основи єдиної трудової школи⁴¹; з'їзд учителів Проскурівського повіту на Поділлі (травень 1919 р.) у вітальній телеграмі Радянському уряду України запевняв, що він схвалює діяльність КП(б)У та уряду по пере-

³³⁻³⁴ Трудовая социалистическая школа (Издание школьного отдела Народного Комиссариата просвещения УССР). Бюллетень, № 1, 3 червня 1919 р.

³⁵ «Коммунист», 23 липня 1919 р.

³⁶ Трудовая социалистическая школа. Бюллетень, № 1, 3 червня 1919 р.

³⁷ Згодом Союз учителів-комуністів перетворився на замкнуту організацію, що викликало потребу реорганізувати його і утворити учительську професійну спілку.

³⁸ «Коммунист», 16 травня 1919 р.

³⁹ «Коммунист», 27, 29 квітня 1919 р.

⁴⁰ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции 1918—1920 гг. Сборник документов и материалов, Харьков, 1973, стор. 103.

⁴¹ Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918—1920 гг.). Документы и материалы, Днепропетровск, 1968, стор. 89.

⁴² Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции 1918—1920 гг., стор. 105.

творенню школи на соціалістичних засадах і «висловлює непохитну рішучість і далі йти по цьому шляху»⁴²; таку ж думку висловив з'їзд учителів Овруцького повіту Волинської губернії⁴³. Учительський з'їзд Дубнівського повіту завірив Комуністичну партію і Радянський уряд України, що «вчительство Дубнівського повіту покладе всі сили для успішного будівництва єдиної трудової школи». З Остерського повіту на Чернігівщині повідомляли, що вчителі «після колишнього вчительського з'їзду яскраво схилилися в бік активної участі в будівництві соціалістичної школи»⁴⁴. Аналіз цих документів незаперечно свідчить, що широкі маси вчителів ставали на платформу Радянської влади, активно підтримували ленінський курс Компартії України на створення соціалістичних основ радянської системи народної освіти, будівництво єдиної трудової школи.

Але КП(б)У треба було розв'язати ще дуже складні завдання: по-перше, залучити вчителів старої школи, що вагалися, до роботи на ниві радянської освіти, по-друге, — паралізувати діяльність буржуазно-націоналістичної Всеукраїнської учительської спілки, що об'єднувала реакційне учительство. Навесні і влітку 1919 р. більшовики України не змогли добитися розпуску спілки. Цьому значною мірою перешкоджала діяльність боротьбистів, що мали в ній значний вплив. В. І. Ленін, виступаючи 3 грудня 1919 р. на VIII Всеросійській конференції РКП(б), говорив: «Ми повинні вимагати, щоб боротьбисти розігнали спілку вчителів, хоч би на українській мові, хоч би з українською державною печаткою, але в ім'я тих же принципів пролетарської комуністичної політики, в ім'я яких ми свою ВУС, Всеросійську учительську спілку, розігнали, бо вона не проводила принципів пролетарської диктатури, а захищала інтереси і проводила політику дрібної буржуазії»⁴⁵.

Наполеглива робота партії, спрямована на втілення в життя ленінських настанов про організацію радянського вчительства, увінчалася успіхом у 1920 р., коли в республіці було організовано Південне бюро ЦК Всеросійської спілки працівників освіти і соціалістичної культури, яке поклало початок організації радянської профспілки вчителів України.

Соціалістичне будівництво на Україні в 1919 р., у тому числі й будівництво нової радянської школи, здійснювалося в надзвичайно складних умовах. Не вистачало вчителів, бідною була матеріальна база шкіл, що дісталася в спадщину від буржуазного ладу, бракувало підручників, зошитів. Справу освіти дезорганізовувала внутрішня контрреволюція, зокрема куркульські банди. У 1919 р. навчанням не було охоплено ще понад 1 млн. дітей віком від 8 до 11 років, що становило майже третину всієї їх кількості.

Переборюючи труднощі, КП(б)У докладала величезних зусиль для створення радянської системи народної освіти. Саме в цей час завдяки напруженій діяльності партії та уряду в республіці народжувалася нова соціалістична єдина трудова школа, було закладено міцний фундамент для дальшої роботи в цьому напрямі.

⁴² Поділля в роки громадянської війни (лютий 1919 р. — грудень 1920 р.). Документи і матеріали, Вінниця, 1959, стор. 224.

⁴³ Боряба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 — декабрь 1920 г.), Житомир, 1957, стор. 223.

⁴⁴ Соціалістична трудова школа, ч. 3, 17 серпня 1919 р.

⁴⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 348.

Замітки

В. Г. САРБЕЙ (Київ)

ХАРКІВСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО ТА ЙОГО ВКЛАД В ІСТОРІОГРАФІЮ УКРАЇНИ

(До 100-річчя заснування
і початку діяльності)

Серед наукових організацій до-
жовтневої епохи своїм доробком
у галузі вітчизняної історії, насам-
перед історії України, виділяється
Харківське історико-філологічне то-
вариство. Воно виникло і розпо-
чало свою діяльність у складних со-
ціально-політичних умовах. З одно-
го боку, буржуазні реформи 60—

0-х років XIX ст. в Росії дещо сприяли піднесенню не тільки економіч-
ного, а й культурного розвитку країни. На цьому ґрунті поживався за-
альний громадський інтерес до вивчення історичного минулого. З дру-
ого боку, царизм, наляканий численними виступами народних мас про-
и існуючого режиму, намагався приборкати будь-яку ініціативу «зни-
у», навіть якщо вона й виходила з кіл політично поміркованої універ-
ситетської буржуазно-ліберальної професури.

Дуже насторожено поставився царський уряд до клопотання гру-
и професорів про дозвіл на відкриття історико-філологічного това-
риства при Харківському університеті. Міністерству народної освіти по-
рібно було цілих три роки для затвердження проекту статуту новоство-
юваної наукової організації. Вона розпочала свою діяльність лише на
початку 1877 р., після одержання офіційного дозволу¹.

Серед опублікованих у перший період діяльності товариства ре-
фератів його членів певним внеском у вивчення історичного минуло-
о України були: 1) надруковані в журналі «Киевская старина» за
882—1883 рр. «Образцы старой обличительной литературы в Мало-
юссии», «Шпитали в Малороссии», «Суд над ведьмами в Малорос-
ии» — колишнього політичного засланця за участь у революційно-
демократичній організації кінця 1850-х років «Харківсько-київське та-
жне товариство», пізніше відомого народницького етнографа
І. С. Єфименка; 2) «Церковные братства в южной России» (надруко-
вано в петербурзькому журналі «Слово» за 1880 р.) — видатного на-
родницько-демократичного історика О. Я. Єфименко — дружини по-
ереднього.

Найчастіше ж у період до створення власних періодичних видань
Харківського історико-філологічного товариства його члени друкували
вої невеликі реферати (спочатку прочитані на засіданнях товариства)

¹ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 2017 («Харківське історико-філологічне товариство»),
м. 1, спр. 1, 2 («Журнали засідань історико-філологічного товариства при Харківсько-
му університеті» від 28 лютого і 9 березня 1877 р.).

в «Харьковском календаре», що виходив у світ щорічно у 80-х — 90-х рр. окремою книгою. На його сторінках, зокрема, активно виступало згадане вище подружжя Єфименків; було надруковано ряд розвідок про заселення Слобідської та Лівобережної України М. М. Плохинського; з публікаціями про соціально-економічне та політичне життя українського козацтва виступали: тоді ще початкуючий дослідник (в роки Радянської влади — академік АН УРСР) Д. І. Яворницький і професор слов'янознавства в Харківському університеті, відомий болгарський і російський прогресивний історик М. С. Дринов, який у перший же рік заснування товариства був обраний його секретарем, а з 1890 р. довгий час був його головою.

1883 р. до товариства вступив доцент російської історії Харківського університету (в роки Радянської влади — академік АН УРСР) Д. І. Багалій. Того ж року на одному із засідань товариства він виступив з оглядом змісту Рум'янцева опису Малоросії — дуже цінного джерела соціально-економічної історії Лівобережної України XVIII ст. (огляд цей в 1883 р. надрукувала «Киевская старина»).

Більш-менш значні успіхи у вивченні історії України, яких досягло Харківське історико-філологічне товариство у 80-х і особливо в 90-х рр. XIX ст., були пов'язані з розширенням його історико-документальної бази. В 1880 р. при товаристві було відкрито історичний архів. Ініціатором його створення був П. С. Єфименко, який перед тим спеціально порушив питання про необхідність перенесення архівних справ колишньої Малоросійської колегії та ряду інших адміністративно-політичних установ Лівобережної України XVII—XVIII ст. з Чернігова, де документи псувалися і ставали непридатними для користування, гинули, до Харкова — під догляд історико-філологічного товариства, очолюваного тоді одним з найвидатніших діячів дожовтневої прогресивної української культури вченим-мовознавцем О. О. Потебнею². Таким чином, Харківське історико-філологічне товариство одержало близько 30.000 архівних справ, що містили цінні документальні першоджерела з історії України³.

Пізніше архів багато разів поповнювався новими придбаннями. 1890 р. Історичному архіву при Харківському історико-філологічному товаристві було передано з Полтавського архіву велику кількість архівних справ адміністративних установ Лівобережної України XVIII ст. За характером ці документи складали єдине ціле з тими, які надійшли з Чернігова. 1886 р. з архіву Харківського губерньського правління було передано частину документів XVIII ст. в розпорядження історико-філологічного товариства. Цим було покладено основу нового відділу історичного архіву — Слобідсько-Українському. На початок 1913 р. в цьому відділі налічувалось 20 260 справ, а в Малоросійському ще більше — 52 255⁴. Історичний архів при товаристві став сховищем найважливіших документальних матеріалів з історії Лівобережної України і Слобожанщини XVIII ст. — першої половини XIX ст.*. Правда, примі-

² ЦДІА УРСР у Києві, ф. 2017, оп. 1, спр. 4 («Журнал засідання Харківського історико-філологічного товариства при Харківському університеті» від 19 вересня 1879 р.).

³ Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов и В. П. Бузескул. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805—1905). Харьков, 1906, стор. 216.

⁴ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 2017, оп. 1, спр. 231 («Звіт про діяльність товариства за 1912 р.»).

* Документальні матеріали колишнього історичного архіву, створеного Харківським історико-філологічним товариством, за Радянської влади стали основою фондів Харківського філіалу Центрального державного історичного архіву УРСР (див.:

щення архіву було дуже непристосованим і незручним для роботи в ньому.

Царський уряд, давши дозвіл на створення архіву при Харківському університеті, тим і обмежився. Будь-яких державних субсидій протягом усього дорадянського часу цей архів так і не одержав. Він існував на кошти, які виділяв університет, на приватні пожертвування і завдяки безкорисливій допомозі ентузіастів історико-архівної справи⁵.

Наявність цінних архівно-документальних джерел, що раніше не були в науковому обігу, зумовила зрештою і розв'язання питання про видання товариством періодичного збірника досліджень та документальних публікацій членів Харківського історико-філологічного товариства. В 1886 р. вийшов у світ перший том «Сборника Историко-филологического общества». Том повністю складався з великої збірки документів «Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний)», підготовленої Д. І. Багалієм, який тоді і пізніше, протягом 35 років, очолював Історичний архів, створений Харківським історико-філологічним товариством. До початку XX ст. товариство видало одинадцять томів «Сборника».

Друга половина 80-х та 90-і роки XIX ст. стали періодом найінтенсивнішої діяльності Харківського історико-філологічного товариства. За змістом переважна більшість праць, опублікованих тоді в «Сборниках», стосується історії, літератури, фольклору, етнографії України.

Тематика історичних досліджень та історико-документальних публікацій в «Сборниках» групувалася в основному навколо вивчення двох великих історико-географічних територій України: 1) Слобідської України та її центру — Харкова; 2) так званої «Гетьманщини», тобто Лівобережної України у другій половині XVII—XVIII ст.

Невеликий історичний нарис з історії промисловості на Слобідській Україні опублікував у шостому томі (1894 р.) «Сборника» Є. П. Трифільєв. В одинадцятому томі (1899 р.) «Сборника» розпочато друкування дуже цінної історичної пам'ятки «Экстракт о изнеможении слободских полков». В першому і другому томах «Сборника» вийшла велика документальна збірка з історії колонізації і побуту Слобідської України XVI—XVIII ст. Д. І. Багалія. Далі протягом 90-х років Багалій надрукував у «Сборнике» другий випуск критико-бібліографічного нарису творів, матеріалів, статей і заміток про історію Слобідської України, ряд дрібних заміток щодо біографії засновника Харківського університету В. Н. Каразіна.

Один з томів «Сборника» за редакцією Д. І. Багалія був присвячений Г. С. Сковороді, який, багато років жив на Харківщині. Цей том «Сборника» містив твори Сковороди (в тому числі й ті, що залишилися в рукописах), найдокладнішу його біографію, складену другом філософа М. Ковалинським, а також велику критико-бібліографічну працю упорядника про світогляд і творчість видатного філософа-просвітителя. Вихід у світ цієї першої найповнішої збірки творів Сковороди був визначною на той час подією в науковому житті, яка мала важливе

В. Барвінський і В. Єфімовський. Всеукраїнський Центральний архів стародавніх актів у Харкові.— «Архів Радянської України», 1932, № 6, стор. 88—200). Після спорудження сучасного приміщення Київського ЦДІА УРСР, де забезпечені найкращі умови збереження рукописних і друкованих документів та опрацювання їх дослідниками, сюди були передані всі архівні фонди Харківського філіалу ЦДІА УРСР, і цей філіал перестав функціонувати.

⁵ Д. І. Багалей. О необходимости превращения Харьковского исторического архива в центральный архив.— «Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве 1899», т. II, М., 1902, стор. 15.

значення для розгортання досліджень та популяризації біографії і творчої спадщини видатного діяча української культури XVIII ст.⁶

Розробку питань історії Лівобережної України в так званий період «гетьманщини» найбільш інтенсивно в Харківському історико-філологічному товаристві вели з буржуазно-ліберальних позицій в 90-х роках М. М. Плохинський, Д. П. Міллер, Н. Н. Бакай. В цей період в томах «Сборника» з'явився ряд невеликих досліджень та історичних повідомлень М. М. Плохинського на теми соціально-економічної історії Лівобережжя у XVIIІ ст. Разом з Д. П. Міллером Плохинський був редактором-упорядником цікавої археографічної публікації «Стародубського магістрата книга справ поточных (1690—1772 pp.)», надрукованої в шостому томі (1894 р.) «Сборника». Разом з Є. М. Івановим М. М. Плохинський склав великий археографічний огляд документальних матеріалів Історичного архіву при Харківському історико-філологічному товаристві. Огляд було надруковано в ряді томів «Сборника». Велике дослідження про судову систему на Лівобережній Україні у XVIII ст. опублікував у восьмому томі «Сборника» Д. П. Міллер. Нарешті, у четвертому томі було опубліковано початок праці Н. Н. Бакая «К истории колонизации Левобережной Украины в XV—XVII вв».

Однак період деякого піднесення творчо-дослідницької діяльності Харківського історико-філологічного товариства був нетривалим. 1902 р. йому довелося взяти участь в XII археологічному з'їзді, який відбувся в Харкові. Якщо не рахувати невеликого реферату Д. І. Багалія про заснування м. Харкова, а також оглядів документальних матеріалів архівосховищ Чернігівщини і Харківщини*, то історія України не була представлена в тематиці доповідей на з'їзді⁷.

Відірване від насущних проблем суспільно-політичного життя, Харківське історико-філологічне товариство в XX ст. все більше й більше схилялося до свого занепаду, чому сприяв також загальний кризовий стан буржуазної історичної науки періоду імперіалізму. Як писав у цей час один анонімний сучасник, товариство «захирило і ледве животіло»⁸. Найзначнішим творчим доробком став двадцятий том «Сборника», цілком упорядкований працями Д. І. Багалія з історії української культури.

Історії Харкова і особливо історії Харківського університету присвячені написані з позицій буржуазної методології статті і повідомлення Є. К. Редіна, Є. М. Іванова, Є. П. Трифільєва, В. І. Веретеннікова, опубліковані в інших томах «Сборника».

Розробкою історії Лівобережної України найбільше займався в цей період у Харківському історико-філологічному товаристві В. О. Барвінський (згодом відомий радянський український історик та архівіст). Його найкраще в дожовтневій історіографії монографічне дослідження присвячене проблемі класової боротьби селян Лівобережної України XVII—XVIII ст.⁹

⁶ Григорій Сковорода. 250. Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження, К., 1975, стор. 170, 171.

* Огляди надруковані 1902 р. в т. 13 «Сборника Харьковского историко-филологического общества». Їх автори — Ю. В. Татищев і Д. П. Міллер.

⁷ Див.: «Известия XII археологического съезда в Харькове 15—27 августа 1902 г.», Харьков, 1902.

⁸ Тридцатилетний юбилей профессорской деятельности Марина Степановича Дринова. — «Харьковский листок», № 231, от 6 сентября 1903 г.

⁹ Див.: В. Барвинский. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII—XVIII вв.—«Записки имп. Харьковского университета», 1908, кн. 3. Окремим виданням ця праця вийшла в світ 1909 р. там же — в Харкові.

Займаючи певний час посаду архіваріуса Харківського історичного архіву, Барвінський провів корисну роботу по його дальшому впорядкуванню, а потім разом з тодішнім бібліотекарем Харківського історико-філологічного товариства (в радянський час — академіком) О. І. Білецьким упорядковував каталог великого книгосховища товариства, налагодив книжковий обмін з найбільшими бібліотеками світу, зокрема — Нью-Йоркською публічною бібліотекою¹⁰. В періодичних виданнях товариства: «Сборнике» і «Вестнике Харьковского историко-филологического общества» (почав видаватися з 1911 р.), а також у деяких журналах, що видавалися в Петербурзі та Львові, Барвінський здійснив ряд документальних публікацій з соціально-економічної та політичної історії Лівобережної України другої половини XVII та XVIII ст. В основі цих публікацій — джерельні знахідки з архівосховищ Харківського історико-філологічного товариства.

Приймаючи рішення про видання «Вестника», керівництво Харківського історико-філологічного товариства бачило в цьому один з заходів, який мав сприяти виведенню товариства з тупика наджиттєвого академізму, в якому воно опинилося. Констатуючи відсутність у товариства «живого зв'язку з іногородніми членами товариства і ученим світом», керівництво товариства передбачало «частіші зносини з людьми науки і широкими верствами суспільства»¹¹. Проте цим далекосяжним планам не судилося здійснитися. З 1911 р. до 1914 р. товариство спромоглося лише на 5 випусків «Вестника».

В період першої імперіалістичної війни, а потім — громадянської війни в нашій країні засідання товариства скликалися від випадку до випадку*. 13 лютого 1920 р. Народний Комісаріат освіти Української РСР надіслав товариству листа з запрошенням співробітничати¹². Життя вимагало докорінної перебудови форм організації науково-дослідної роботи відповідно до завдань соціалістичного будівництва. Ряд найактивніших учасників колишнього Харківського історико-філологічного товариства (Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, В. О. Барвінський, Є. М. Іванов та інші) добровільно і сумлінно включилися в співробітництво з Радянською владою, віддаючи свої знання організації і діяльності новостворених науково-дослідних і архівних установ.

Критично освоює радянська історіографія й творчий доробок Харківського історико-філологічного товариства, відбираючи з нього цінний фактичний документальний матеріал. Його наукове значення в наш час зросло через те, що оригінали багатьох документів, на основі яких писали свої праці члени Харківського історико-філологічного товариства, вже втрачені.

¹⁰ ЦДІА УРСР у Києві, ф. 2017, оп. 1, спр. 243 («Відношення Нью-Йоркської публічної бібліотеки»), спр. 1052 («Записна книжка Харківського історико-філологічного товариства»).

¹¹ «Вестник Харьковского историко-филологического общества», выпуск 1, Харьков, 1911, стор. 85.

* Останній протокол, який зберігся в архівному фонді Харківського історико-філологічного товариства, датовано 2 лютого (за новим стилем) 1919 р. (ЦДІА УРСР у Києві, ф. 2017, оп. 1, спр. 260).

¹² ЦДІА УРСР у Києві, ф. 2017, оп. 1, спр. 521 («Відношення Народного Комісаріату освіти до Харківського історико-філологічного товариства при університеті»).

Наш календар

ОБЛАСНИЙ (КРАЙОВИЙ) З'ЇЗД
РСДРП(б) У КИЄВІ
3—5 ГРУДНЯ 1917 Р.

(До 60-річчя скликання:
історія та історіографія питання)

У грудні 1977 р. минуло 60 років з часу скликання Обласного (крайового) з'їзду РСДРП(б) в Києві, який відіграв важливу роль у мобілізації партійних організацій на боротьбу проти буржуазно-націоналістичної Центральної ради, за встановлення влади Рад на Україні і став певним етапом на шляху до створення Комуністичної пар-

тії (більшовиків) України. Робота і значення цього з'їзду, на якому зібралися представники більшовицьких організацій з семи губерній України та Південно-Західного фронту, дістали широке висвітлення в історико-партійній літературі. Проте в ній окремим аспектам його історії приділено мало уваги. До них, зокрема, слід віднести найменування цього партійного форуму, характеристику представництва на ньому партійних організацій України, місця й ролі з'їзду у процесі боротьби за створення КП(б)У.

Відсутність єдиного, загальноновживаного, документально обґрунтованого найменування партійного з'їзду в Києві виявилася вже у статтях і спогадах, опублікованих на початку 20-х років. Так, до четвертої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції орган ЦК КП(б)У газета «Коммунист» вмістила кілька статей-спогадів. В. П. Затонський, який був (один з їх авторів) делегатом цього з'їзду, у своїх спогадах назвав його всеукраїнською партійною конференцією¹, а С. В. Косіор — партійною нарадою організацій Правобережжя². В додатку ж до ювілейного номера газети, в якому був вміщений «Календар Великої Російської Революції», цей з'їзд називався Першою Всеукраїнською конференцією більшовиків³.

Під час Шостої конференції КП(б)У (грудень 1921 р.) відбувся вечір спогадів делегатів Обласного (крайового) з'їзду РСДРП(б), і ті, хто виступав тоді, називали його всеукраїнською конференцією або нарадою більшовиків⁴. Ця назва в 1922—1923 р. перейшла у газетні статті і книги з історії КП(б)У⁵. Термін «перша всеукраїнська нарада» зустрічається в статтях журналу Київського губкому КП(б)У «Коммунистическая мысль»⁶. Є. Б. Бош — делегатка партійного з'їзду в Києві, у спогадах, опублікованих у 1924 р., цей партійний форум називала то Крайовою партконференцією, то Крайовим з'їздом і навіть І Крайовим з'їздом більшовиків України. Ці назви збереглися і в її книзі спогадів⁷.

Відомо, що під час Жовтневої революції та громадянської війни ніяких інших партійних нарад всеукраїнського значення, крім Таганрозької наради більшовиків України (19—20 квітня 1918 р.) та нелегальної наради більшовицьких організацій у Києві (26 травня 1918 р.), не було. Не проходили в той час і всеукраїнські партійні конференції. До 1926 р. відбулися I—III і IX з'їзди, IV—VIII конференції (на правах з'їздів) КП(б)У, і лише в жовтні того року — Перша конференція КП(б)У. Вже самі ці факти свідчать про неправомірність авторів спогадів і статей називати партійний з'їзд у Києві в грудні 1917 р. всеукраїнською партійною нарадою чи то першою всеукраїнською партійною конференцією.

Здавалося б, що питання мало бути з'ясоване тоді, коли до Іспарту України надійшли протоколи і резолюції цього з'їзду. Проте публікатор протоколів з'їзду

¹ «Коммунист», 7 листопада 1921 р.

² Там же.

³ Приложение к № 251 газеты «Коммунист», 7 листопада 1921 р.

⁴ «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 55—63; 1932, № 5—6, стор. 3—27.

⁵ «Вісті ВУЦВК», 7 листопада 1922 р., 5 січня 1923 р.

⁶ «Коммунистическая мысль», 1923, № 6—7, стор. 42.

⁷ Е. Бош. Областной партийный комитет с.-д. (б-ков) Юго-Западного края (1917 г.). — «Пролетарская революция», 1924, № 5, стор. 143—144.

в журналі «Летопись революции» та його редакція і після цього не відійшли від назви, яка була вжита раніше у спогадах і статтях. Матеріали з'їзду були надруковані під назвою «Обласний з'їзд РСДРП (більшовиків)», до якої було додано підзаголовок «Перша всеукраїнська нарада більшовиків»⁸. А перед їх публікацією у журналі була вміщена спеціальна стаття, де з'їзд називався «Всеукраїнською нарадою більшовиків»⁹.

У підручниках, курсах лекцій, монографіях, наукових статтях М. С. Воліна, М. М. Майорова, М. М. Попова, М. О. Скрипника та інших авторів, що друкувалися в кінці 20 — на початку 30-х років, терміни «всеукраїнська партійна нарада» і «всеукраїнська партійна конференція» стали широко використовуватися, хоч публікація резолюцій цього з'їзду знову ж таки під назвою «Обласний з'їзд РСДРП(б)» була повторена Іспартом України у збірнику «КП(б)У в резолюціях ее съездов и конференций»¹⁰. Зокрема, М. С. Волін непереконливо мотивував правильність терміна «перша конференція більшовицьких організацій України» тим, що це була перша спроба всеукраїнського партійного об'єднання¹¹.

Такий стан справ тривав до кінця 50-х років. Проте ця назва іноді зустрічалася і в працях, що вийшли в наступні роки¹². З 1958 р. в літературі з'явився й нове найменування — «Обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю»¹³. А вже після того, як у 1962 р. три резолюції з протоколів Обласного з'їзду РСДРП(б) у Києві було надруковано під заголовками «Резолюції Обласного з'їзду РСДРП(б) Південно-Західного краю», це найменування стало широко вживатися в наукових працях¹⁴.

В окремих статтях і монографіях грудневий (1917 р.) з'їзд більшовиків у Києві позначається подвійними назвами. Наприклад, А. В. Калініченко і Ф. П. Остапенко писали, що тоді було скликано «першу Всеукраїнську нараду або особливий з'їзд РСДРП(б)»¹⁵. С. М. Королівський, М. А. Рубач і М. І. Супруненко називають партійне зібрання в Києві першою Всеукраїнською нарадою більшовиків, а коли цитують його документи, — Крайовим з'їздом РСДРП(б)¹⁶. Ю. В. Шиловцев у своїй ґрунтовній праці виділяє окремий підрозділ під заголовком «Обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю (Всеукраїнська партконференція) 3—5 грудня 1917 р.»¹⁷. Автору

⁸ «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 64.

⁹ Там же, стор. 55—63.

¹⁰ М. С. Волін. Перший з'їзд КП(б)У.— «Літопис революції», 1928, № 3, стор. 13; Д. Фрід. Таганрозька нарада.— Там же, № 4, стор. 27—28, 34—35; № 5, стор. 141; В. П. Затонський. Із спогадів про українську революцію.— Там же, 1929, № 4, стор. 154; Х. Миронер. До п'ятнадцятиріччя Всеукраїнської партійної конференції.— Там же, 1932, № 5—6, стор. 3—27; його ж. КП(б)У в боротьбі за диктатуру пролетаріату та переможне соціалістичне будівництво на Україні, Харків, 1932, стор. 14; та ін.

¹¹ М. С. Волін. Назв. стаття, стор. 13.

¹² Г. Мултих, У. Рядніна. Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги соціалістичної революції на Україні, К., 1957, стор. 72; Б. Корольов. Утворення Комуністичної партії України. — «Комуніст України», 1957, № 6, стор. 62; Історія Коммунистической партии Советского Союза, т. 3, кн. 1, М., 1967, стор. 403.

¹³ Н. Р. Доний. Образование Коммунистической партии Украины. — «Вопросы истории КПСС», 1958, № 3, стор. 41; У. І. Рядніна. Більшовицькі організації України у Жовтневій революції, К., 1958, стор. 319—324; О. Юрченко. Ленін і утворення Комуністичної партії України, К., 1958, стор. 39; Г. Мултих. Ленін і більшовицькі організації України в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції та утворення Української Радянської держави. — Ленінським шляхом. Збірник статей, К., 1960, стор. 163, 165.

¹⁴ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 г.). Сборник документов и материалов, К., 1962, стор. 420—424; Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1961, стор. 192—199; 1964, стор. 199—201; 1971, стор. 204—208; Б. Корольов. На шляху до Жовтня. З історії партійного будівництва на Україні в 1917 році, К., 1968, стор. 211—212; Нариси історії Київської обласної партійної організації, К., 1967, стор. 195; О. Т. Юрченко. В. І. Ленін і більшовицькі організації України, К., 1970, стор. 283, 582; В боротьбе за власть Советов на Украине. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине, К., 1977, стор. 190.

¹⁵ Наукові записки Київського державного університету, т. XVI, вип. XI, К., 1957, стор. 33.

¹⁶ С. М. Королівський, М. А. Рубач, М. І. Супруненко. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1, К., 1967, стор. 250; Іх же. Победа Советской власти на Украине, М., 1967, стор. 355.

¹⁷ Ю. В. Шиловцев. Партійне будівництво на Україні (листопад 1917 — липень 1918 р.), Харків, 1972, стор. 61—70.

більше імпонує назва «Всеукраїнська партконференція 1917 р.», хоч він вживає в тексті й іншу — «Обласний з'їзд РСДРП(б)», інколи не додаючи до нього слів: «Південно-Західного краю»¹⁸. Напевно, це не випадково, а пов'язано з тією правильною оцінкою підготовки, змісту роботи з'їзду і значення його рішень, яку дано у книзі в цілому.

Питання про назву партійного форуму в Києві торкнувся у своїй історіографічній праці і В. В. Мусієнко. Дослідник вважає правомірним іменувати цей форум «Обласним з'їздом РСДРП(б) Південно-Західного краю»¹⁹.

Отже, до 1977 р. питання про те, як точно назвати важливу партійну подію 1917 р. на Україні, залишалося невирішеним.

Наукове вирішення його належить авторському колективові четвертого видання «Нарисів історії Комуністичної партії України», який, вивчивши відповідні документи цілком обгрунтовано назвав цю подію «Обласним (крайовим) з'їздом РСДРП(б) у Києві»²⁰.

Автори книги виходили з того, що назви «всеукраїнська нарада» і «всеукраїнська партконференція» формально-юридично і фактично безпідставні. Не потрібні ніякі особливі докази для того, щоб бачити, що розглядуваний форум не був всеукраїнським (у точному розумінні цього слова). Не був він ні нарадою, ні конференцією: з документів ясно видно, що це був з'їзд. У його протоколах жодного разу не зустрічаються слова: «всеукраїнська партійна нарада», «всеукраїнська партійна конференція».

Не розкриває суті партійної події і друга назва — «Обласний з'їзд РСДРП(б) Південно-Західного краю».

На цьому питанні спинимось докладніше. Насамперед, звернемося до протоколів з'їзду. Оригінал протоколів, опублікованих у 1926 р., зберігається у Партійному архіві Інституту історії партії при ЦК Компартії України. Справа, яка містить рукописний і машинописний тексти протоколів, звіт про роботу, резолюції та інші документи з'їзду, ще тоді була озаглавлена: «Протоколи, резолюції і відомості Крайового з'їзду РСДРП (більшовиків) у місті Києві»²¹. Машинописний текст протоколів має назву «Протоколи Обласного з'їзду РСДРП більшовиків у місті Києві. 3 грудня 1917 р.»²². Перша (за порядком розміщення) резолюція помічена: «Резолюція Крайового з'їзду РСДРП більшовиків»²³. У тексті всіх трьох резолюцій є посилання на Крайовий з'їзд РСДРП(б) або просто — з'їзд РСДРП(б). І, нарешті, останній документ справи — рукописний список делегатів з'їзду — зберігається під назвою «Склад Обласного з'їзду РСДРП більшовиків по губерніях»²⁴.

Ретельний аналіз протоколів з'їзду, в тому числі наведених вище документів, дає можливість зробити такі висновки. По-перше, в них не йдеться про Південно-Західний край (цю область взагалі жодним словом там не згадано). Малося на меті скликати з'їзд партійних організацій такого регіону, як Україна. Упорядники збірки документів 1962 р., до якого включено резолюції цього з'їзду, кваліфікували їх як матеріали Обласного з'їзду РСДРП(б) Південно-Західного краю, чим сприяли поширенню його неточної назви в наступних історичних працях. По-друге, враховуючи реальне (недостатнє) представництво партійних організацій України, з'їзд у момент скликання визначився (конститувався) не як всеукраїнський, а як «Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві».

На доказ того, що це не був партійний з'їзд Південно-Західної області, є ще один аргумент: в порядку денному з'їзду відсутній звіт Обласного комітету Південно-Західного краю, не ставилося питання про його перевибори. Але з'їзд ставив завдання створення всеукраїнського партійного центру і обрав Головний комітет соціал-демократії України.

Хоч цей партійний з'їзд і не став всеукраїнським, але він вийшов за рамки Південно-Західного краю. Не маючи формального мандата від усіх партійних організацій України, з'їзд все ж прагнув своїми рішеннями сприяти розв'язанню нагальних питань партійного будівництва і встановлення Радянської влади на Україні. Цим і пояснюється та назва, якою він себе називав. І нам, історикам, слід її дотримуватися.

Для остаточного з'ясування питання необхідно спинитися на підготовці з'їзду. Чимало місця відводять їй усі видання «Нарисів історії Комуністичної партії України», праці М. Р. Донія, Б. І. Корольова, І. Ф. Кураса, А. В. Лихолата, У. І. Рядніної,

¹⁸ Там же, стор. 61, 62, 69.

¹⁹ В. В. Мусієнко. Більшовики України в Жовтневій революції. Березень 1917 р. — березень 1918 р. До історіографії проблеми, К., 1976, стор. 48—49.

²⁰ Очерки истории Коммунистической партии Украины, К., 1977, стор. 238.

²¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 13, спр. 1, обкладинка.

²² Там же, арк. 6.

²³ Там же, арк. 17.

²⁴ Там же, арк. 24—25.

Ю. В. Шиловцева²⁵. В них відзначено кончу потребу в об'єднанні більшовицьких організацій і створенні їх всеукраїнського партійного центру в той період, розуміння актуальності цієї потреби рядом більшовицьких організацій України. Дано аналіз таких ініціативних дій Обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, як повідомлення про рішення скликати крайовий (всеукраїнський) з'їзд більшовицьких організацій, надруковане в органі комітету — газеті «Пролетарская мысль»; публікація в ній редакційної статті «Соціал-демократія на Україні», що мотивувала утворення в складі РСДРП(б) єдиного всеукраїнського партійного об'єднання більшовиків; лист обкому в ЦК партії з проханням санкціонувати заходи і надіслати директиви щодо скликання з'їзду; відповідь на цей лист Я. М. Свердлова.

Аналізуючи лист в ЦК партії, підписаний за Обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю його членом І. Ю. Куликом, дослідники відзначають, що за змістом цей лист був нечітким, відрізнявся постановкою даного питання від редакційної статті в газеті «Пролетарская мысль». Необхідність скликання крайового партійного з'їзду для «створення соціал-демократії України на противагу Українській СДРП»²⁶, про що говорився в листі, могла розглядатися в ЦК партії як намір виділення більшовицької організації України в окрему від РСДРП(б) партію. Що такі помилкові настрої тоді мали місце серед окремих працівників на Україні, засвідчили Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві, Таганрозька нарада більшовиків і І з'їзд КП(б)У. Тому, відповідаючи на лист Обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, Я. М. Свердлов від імені ЦК РСДРП(б) застеріг, що не може бути мови про створення «окремої партії української, як би вона не називалася, яку з програму не приймала», і пропонував «не вести роботу в цьому напрямі»²⁷. Але ЦК партії не заперечував проти проведення обласного (в межах України) з'їзду для створення нової обласної (всеукраїнської) організації в рамках єдиної РСДРП(б)²⁸. Згода ЦК РСДРП(б), конче необхідна в такому питанні відповідно до вимог § 7 Статуту партії, прийнятого на її VI з'їзді, оскільки йшлося про створення нової обласної організації на території, де досі діяли окремі обласні організації, була підставою для дальшої роботи по підготовці обласного всеукраїнського з'їзду більшовиків.

В історичних працях відзначається, що доставлена в Київ відповідь Я. М. Свердлова була обговорена в обласному комітеті партії. Після цього комітет направив у ЦК партії свого представника С. С. Бакинського для інформації щодо мети скликання з'їзду та для одержання наступних директив. 27—29 листопада 1917 р. він двічі зустрічався з В. І. Леніним, а за вказівкою Володимира Ілліча — також з Я. М. Свердловим і Й. В. Сталіним. В. І. Ленін обговорював з С. С. Бакинським принципи партійного будівництва на Україні, з'ясовував позиції членів обласного комітету в цьому питанні, доручив підтримувати контакт з обласним комітетом²⁹. Напевне, це доручення було виконане, оскільки 2 грудня Є. Б. Бош телеграфувала в ЦК партії: «Делегати [на] партійний з'їзд з'їжджаються. Відкриваємо третього...»³⁰.

29 листопада 1917 р. Пленум ЦК РСДРП(б), обговоривши пропозицію про об'єднання більшовицьких організацій України, доручив Бюро ЦК на чолі з В. І. Леніним підготувати остаточне рішення щодо цього. Про роботу Бюро ЦК досі документів не виявлено. Не знайдене й рішення ЦК партії, навіть точно невідомо, коли воно було схвалено. Дослідники сходяться на тому, що це відбулося після утворення на Першому Всеукраїнському з'їзді Рад Української Радянської держави, проголошення її федеративних зв'язків з Радянською Росією (тобто в середині грудня 1917 р.). Про зміст цього рішення свідчать листи Секретаріату ЦК РСДРП(б) Полтавському комітетові і Сарненській групі більшовиків, направлені 18 і 26 грудня. В листах ЦК РСДРП(б) висловився за об'єднання партійних організацій і створення більшовицької партії України. Разом з тим було підкреслено, що оскільки більшовики України «не хочуть виділятися з загальної партії» і «цілком входять у нашу партію, то вони існують на правах районної (місцевої, обласної — по суті справи) організації»³¹.

²⁵ Н. Р. Доний. Назв. стаття, стор. 39—42; Б. І. Корольов. Назв. праця, стор. 207—212; І. Ф. Курас. В. І. Ленін і національно-визвольний рух трудящих України в Жовтневій революції (березень—грудень 1917), К., 1971, стор. 127—130; А. В. Лихолат. Под ленинским знаменем дружбы народов, М., 1970, стор. 242—244; У. І. Рядніна. Назв. праця, стор. 319—324; Ю. В. Шиловцев. Назв. праця, стор. 48—61.

²⁶ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти, стор. 419.

²⁷ Там же.

²⁸ Там же.

²⁹ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника, т. 5, М., 1974, стор. 90; Ю. В. Шиловцев. Назв. праця, стор. 58.

³⁰ Ю. В. Шиловцев. Назв. праця, стор. 61.

³¹ Большевицские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти, стор. 486, 510.

Зіставлення листа Я. М. Свердлова і остаточного рішення ЦК РСДРП(б) свідчить про розвиток поглядів партії на важливі проблеми партійного будівництва, визначення конкретних його форм у національних районах країни в період, коли завершувалася боротьба за встановлення влади Рад і створювалися національні радянські республіки.

Проте з'їзд РСДРП(б) у Києві відбувся ще до прийняття остаточного рішення ЦК партії щодо його повноважень. І це, безперечно, відбилося на підготовці з'їзду, рівні представництва, авторитетності прийнятих ним рішень.

Представництво більшовицьких організацій на цьому з'їзді в сучасній історичній літературі висвітлюється правильно, на основі протокольних даних. В ньому брали участь 47 делегатів з правом ухвального голосу від 24 організацій та 7 делегатів з дорадчим — від 6 організацій³². Ю.В. Шиловцев, вивчивши додаткові матеріали, встановив, що на з'їзді були присутні ще 13 осіб — 3 представники ЦК РСДРП(б) і ВЦВК, 6 членів Київського комітету і Південно-Західного обласного комітету партії, 4 більшовики-делегати, що приїхали на з'їзд Рад з Харкова і Миколаєва³³. Отже, всього на з'їзді РСДРП(б) у Києві було 67 делегатів і гостей. Делегати з ухвальним голосом представляли понад 18 тис. більшовиків.

За представництвом більшість на з'їзді становили організації Південно-Західного краю (8—з Київської, 6—з Чернігівської, 3—з Подільської, 2—з Полтавської, 1—з Волинської губерній, всього 20 організацій). З організацій, що не входили до цього краю, були представлені Катеринославська, Єлисаветградська (Херсонська губернія), 2 військові з правом ухвального і 4 з правом дорадчого голосу (Південно-Західний фронт), — всього 8 організацій³⁴. Отже, дещо округляючи дані, можна констатувати, що дві третини представлених на з'їзді організацій відносилися до Південно-Західного краю, одна третина — до інших районів України. Звідси випливає, що це не був з'їзд тільки організацій Південно-Західного краю.

Але на ньому не були представлені партійні організації Харкова, Донбасу, Миколаєва, Одеси, ряд фронтових більшовицьких організацій. У роботі з'їзду взяли участь представники лише чверті загальної кількості більшовиків України. Значить, він, хоч і скликався як з'їзд партійних організацій України, не став всеукраїнським.

Чому ж все-таки цей з'їзд не став всеукраїнським? Іншими словами, чому в ньому не взяли участь названі вище організації, де була зосереджена більшість членів партії на Україні? Це питання завжди викликало суперечки серед істориків і, на наш погляд, ще не дістало задовільного розв'язання. Традиційна відповідь на нього: не всі більшовицькі організації і партійні працівники розуміли необхідність створення всеукраїнського партійного центру, допускали помилки в національному питанні. Ця відповідь правильна, але надто загальна. В ряді праць, особливо 20—30-х років, вказувалося, що таке нерозуміння, насамперед, мало місце серед організацій і працівників Донецько-Криворізького басейну, де тоді склалися місницькі настрої, що зрештою привело до утворення Донецько-Криворізької республіки. Таке пояснення правильне лише частково.

Ю. В. Шиловцев на основі аналізу документів грудневої (1917 р.) конференції більшовиків Донецько-Криворізької області переконливо довів, що більшовики даного регіону тоді не виділяли себе з загальної сім'ї більшовиків України, що сама ця конференція визнала необхідність скликання всеукраїнського партійного з'їзду (хай спочатку не для організаційного об'єднання, а «для вироблення загального плану агітації і боротьби з Центральною радою») і внесла великий вклад у підготовку і проведення Всеукраїнського з'їзду Рад³⁵.

На нашу думку, головна причина того, що з'їзд РСДРП(б) у Києві не став всеукраїнським, полягає в його недостатній, поверховій, надто поспішній підготовці.

Виявивши ініціативу, Обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю не створив організаційного бюро або комітету по підготовці з'їзду. Мотиви його скликання не були роз'яснені в більшовицьких газетах України. Навіть київська (обласна) більшовицька газета опублікувала з цього приводу лише одну мотивовану статтю. Напевне, не скрізь знали про те, що готується з'їзд. Обласний комітет РСДРП(б) Південно-Західного краю не встановив з цього питання безпосереднього контакту з обласним комітетом більшовиків Донецько-Криворізького басейну, не відрядив своїх працівників у найбільші організації України, не погодив з ними своїх дій, не роз'яснив завдань майбутнього з'їзду.

Більшовицькі організації України, виховані на принципах демократичного централізму, знали, що Донецько-Криворізьке і Південно-Західне обласні партійні об'єднання були створені за рішенням ЦК РСДРП(б). Ставлення ЦК партії до нової ініціативи Південно-Західного обласного комітету на місцях було невідомим (у листопаді—грудні про це в газетах нічого не повідомлялося). Самі ж партійні організації

³² «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 64—66, 88—90.

³³ Ю. В. Ш и л о в ц е в. Назв. праця, стор. 62.

³⁴ «Летопись революции», 1926, № 5, стор. 88—90.

³⁵ Ю. В. Ш и л о в ц е в. Назв. праця, стор. 78—80.

ряду районів, у тому числі Донецько-Криворізької області, вважали ініціативу цього комітету передчасною. Подібну думку ще в 1958 р. висловила У. І. Рядніна, пов'язавши її з відсутністю остаточного рішення ЦК партії на момент скликання з'їзду в Києві³⁶. Його ініціатори не дочекалися цього рішення. Маючи принципову згоду ЦК партії, вони спішили скликати партійний з'їзд, як з'їзд Рад, у визначені ними дати. Цього від них вимагала обстановка гострої класової боротьби з буржуазно-націоналістичною контрреволюцією, потреба визначення конкретних заходів встановлення влади Рад на Україні. Але часу для підготовки з'їзду було мало. Тому він не став таким представницьким і повноважним, яким міг бути при більш тривалій і ретельній підготовці, значно ширшому залученні до його роботи партійних організацій України.

Скликаний за цих умов Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві розглянув питання важливого значення і прийняв відповідні рішення. Як уже відзначалося, в історичній літературі його робота висвітлена досить повно. Заслухавши доповіді з місць, з'їзд, зокрема, констатував зростання впливу більшовицької партії, Ради Народних Комісарів у масах трудящих України, відзначив посилення їх боротьби за владу Рад. У резолюції «Про Українську Центральну раду» він засудив реакційну націоналістичну політику Центральної ради, викрив антинародний характер українських дрібнобуржуазних партій і закликав трудящих до боротьби за ліквідацію буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за перемогу на Україні Радянської влади. З'їзд ухвалив взяти участь у виборах до Українських установчих зборів, використавши їх для викриття контрреволюційної суті націоналістичних партій і мобілізації мас на боротьбу за «створення на Україні, як і по всій Росії, Робітничо-Селянського уряду Рад»³⁷. З'їзд обговорив питання про організацію центральної влади на Україні. У виступах більшості депутатів, у схвалених тезах резолюції визнавалася необхідність утворення Української Радянської держави, у принципі визнавалася федерація як форма взаємовідносин радянських республік, підкреслювалася необхідність проведення в національному питанні класової пролетарської політики³⁸. Обговоривши питання про ставлення до ультиматуму Ради Народних Комісарів Центральної ради, з'їзд у своїй резолюції заявив, що ультиматум пред'явлений не українському народові, а його ворогам, і закликав трудящих України ще тісніше об'єднатися з робітниками, селянами і солдатами Росії для спільної боротьби проти контрреволюції, за владу Рад.

На з'їзді було обговорене питання про партійну роботу в краї і крайовий партійний орган. Подолавши помилкові погляди окремих делегатів (Є. Б. Бош, Г. Ф. Лапчинського, В. С. Люксембурга, В. М. Шахрая) і врахувавши гостру потребу в єдності дій більшовиків, згідно з директивами ЦК, з'їзд ухвалив утворити на Україні єдину партійну організацію, як складову частину більшовицької партії, під назвою «РСДРП(б) — Соціал-демократія України». Було обрано її партійний центр — Головний комітет Соціал-демократії України.

Незважаючи на неповноту представництва, на те, що Головний комітет не став фактично всеукраїнським партійним центром, рішення з'їзду мали велике значення для більшовиків всієї України. З'їзд був важливим етапом у підготовці партійних організацій до встановлення влади Рад, на шляху до створення Комуністичної партії (більшовиків) України.

П. Л. ВАРГАТЮК (Київ)

³⁶ У. І. Рядніна. Назв. праця, стор. 321—322.

³⁷ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти, стор. 421.

³⁸ І. Ф. Курас. Назв. праця, стор. 128.

**ВИДАТНИЙ
РАДЯНСЬКИЙ ПОЛКОВОДЕЦЬ**
(До 80-річчя з дня народження
Маршала Радянського Союзу
І. С. Конєва)

У грудні 1977 р. трудящі Радянського Союзу, Збройні Сили СРСР відзначили 80 років з дня народження одного із видатних радянських військових діячів, прославленого полководця, Маршала Радянського Союзу, двічі Героя Радянського Союзу Івана Степановича Конєва, який все своє життя віддав справі самовідданого служіння соціалістичній Батьківщині. Він народився 28 грудня 1897 р. у с. Лодейно (нині — Подосиновський район Кіровської області) в бідній селянській сім'ї. Закінчив сільську трикласну школу. За рекомендацією вчителя влаштувався до земського училища, що знаходилося в десяти кілометрах від села, й також успішно закінчив його.

Іван Степанович працював спочатку в рідному селі табельником по прийманню лісу, а пізніше — табельником на пристані повітового міста Нікольська.

У 1916 р. І. С. Конєва призвали до царської армії й після місячного навчання в полку в м. Моршанську його направили в артилерійську бригаду, що базувалася в Москві на Ходинському полі.

У лютому 1918 р. І. С. Конєв повернувся в рідні місця й включився в роботу по встановленню Радянської влади на Вологодщині. Тут його було прийнято до лав більшовицької партії, обрано членом Нікольського повітового виконавчого комітету; призначено повітовим військовим комісаром. Працюючи на цьому посту, він проводив велику пропагандистську й агітаційну роботу. Зокрема, з його ініціативи була організована група агітаторів, які роз'яснювали широким трудящим масам Вологодщини суть Радянської влади, її політику.

В липні 1918 р., будучи делегатом V Всеросійського з'їзду Рад, що проходив у Москві, І. С. Конєв брав участь у ліквідації лівоесерівського заклоту.

У зв'язку з тяжким становищем, що склалося на той час у країні, необхідно було створити бойові революційні загони. Багато уваги цьому питанню, зокрема, приділяв нікольський повітовий військовий комісар. У м. Нікольську такі загони формувалися і направлялися на фронти один за одним. Працюючи на цій посаді, І. С. Конєв постійно мріє про направлення на фронт і добивається свого. З дозволу Михайла Васильовича Фрунзе Івана Степановича на чолі сформованого загону направили в діючу армію. Але по дорозі він одержав наказ — ліквідувати куркульський заклот у Нерехтинському повіті Костромської губернії. Після того, як куркульські виступи були придушені, загін було введено до складу запасного полку, а самого І. С. Конєва було призначено командиром маршової роти і направлено в 3-ю армію, що діяла на Східному фронті. Тут же його було оформлено в запасну артилерійську частину і обрано секретарем партійного комітету.

У серпні 1918 р. І. С. Конєва зрештою було направлено на Східний фронт комісаром бронепоезда № 102, що пізніше за сміливі рейди у ворожий тил, раптово нічні наскоки на гарнізони білогвардійців та інші бойові операції одержав кличку «Грозный».

Як військовий комісар бронепоезда, а пізніше стрілецької бригади, дивізії, штабу Народно-революційної армії Далекосхідної республіки та 17-го Приморського стрілецького корпусу Іван Степанович мужньо боровся з білогвардійськими частинами Колчака, бандами ватажка контрреволюції в Забайкаллі Семенова та японськими інтервентами. В числі 300 добровольців — делегатів X з'їзду РКП(б), на який І. С. Конєва обрала Забайкальська партійна конференція військових більшовиків, він брав у березні 1921 р. участь у штурмі Кронштадтської фортеці, яку захопили білогвардійські заколотники¹.

З осені 1924 р. І. С. Конєв працював на посадах військового комісара і начальника політвідділу 17-ї стрілецької дивізії при Московському військовому окрузі. Перебуваючи в Москві, успішно закінчив у 1926 р. курси підвищення кваліфікації вищого начальницького складу при Військовій академії ім. М. В. Фрунзе. Після закінчення навчання був направлений командиром полку дивізії, в якій раніше служив на посаді військового комісара. За роки служби в полку (5 років) І. С. Конєв став досвідченим воякою-начальником. Пізніше, згадуючи про ті часи, Іван Степанович говорив: «Там, в полку, я набув всього, що так згодилося мені потім і в дні миру, і в дні війни. Можна сказати, в полку я набирался сил і знаходив самого себе. Взагалі командування полком — основа військового досвіду. Більше того, смію стверджувати, що без практики командування полком не можна стати справжнім полководцем»².

З 1931 р. І. С. Конєв — командир і одночасно комісар дивізії. У 1934 р. закінчив Військову академію ім. М. В. Фрунзе. Потім знову служба на посаді командира дивізії в Білорусії. Незабаром його відкликали до Москви і направили командуючим особливою групою військ у Монгольську Народну Республіку. Перед ним стояло завдання — прикрити кордони цієї країни, а також далекосхідні комунікації СРСР від японських імперіалістів, що зосередили в захопленій ними Маньчжурії, на кордоні з СРСР і Монголією, великі військові сили і здійснювали різні провокаційні акти, вдавалися до військових сутичок і навіть значних боїв.

Напередодні Великої Вітчизняної війни Іван Степанович — командуючий 2-ю окремою Червонопрапорною Далекосхідною армією, військами Забайкальського і Північно-Кавказького військових округів, де проводив значну роботу щодо військової підготовки особового складу. «Тепер, коли ми всі відчували дихання війни, що насувалася, я... всі дні невпинно тренував дивізії в самих складних умовах... Я відчував: час не чекає — і намагався використати кожен годину», — говорив пізніше І. С. Конєв³.

¹ Детальніше про це див.: И. С. Конєв. Сорок п'ятий, М., 1966, стор. 182—184.

² Б. Н. Полевой. Полководец (Биографическая повесть), М., 1974, стор. 41, 42.

³ Б. Н. Полевой. Назв. праця, стор. 50.

Велику Вітчизняну війну Іван Степанович зустрів теоретично підготовленим, практично досвідченим військовим командиром. Його організаторський і полководницький талант повністю розкрився в грізні роки боротьби з німецько-фашистськими окупантами. «В тривалій і тяжкій боротьбі з ворогом... перевагу показало радянське військове мистецтво, високу майстерність у проведенні бойових операцій продемонстрували виховані Комуністичною партією командні і політичні кадри Збройних Сил», — зазначається в постанові ЦК КПРС від 29 січня 1975 р. «Про 30-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років»⁴.

Під час Великої Вітчизняної війни І. С. Конев командував 19-ю армією, займав відповідальні посади командуючого військами Західного (з вересня до 10 жовтня 1941 р. і з серпня 1942 р. по лютий 1943 р.), Калінінського (з 17 жовтня 1941 р.), Північно-Західного (з березня 1943 р.), Степового (з липня 1943 р.), 2-го (з жовтня 1943 р.) і 1-го (з травня 1944 р. по травень 1945 р.) Українських фронтів⁵. Війська, очолювані ним, перебували на найважливіших стратегічних напрямках радянсько-німецького фронту і блискуче провели ряд бойових операцій, що справили значний вплив на загальний хід воєнних дій. І. С. Конев показав себе як талановитий полководець, здатний керувати у виключно складній обстановці бойовими діями великих масштабів.

З початком Великої Вітчизняної війни Іван Степанович одержав розпорядження — передислокувати керовані ним війська 19-ї армії в район Вітебськ — Рудня, а з прибуттям їх на фронт — розгорнути частини, завдати нищівної поразки ворогові, відкинути його від Вітебська і закріпитися на визволеній території⁶. Тут, у районі Вітебська, створилася складна на той час бойова обстановка. Сюди 9 липня прорвалися танкові з'єднання ворога і значно вклинилися в розташування головних сил Західного фронту. Створювалася загроза флангу і тилу радянських військ, що воювали на смоленському напрямі. Завдяки організаторським здібностям командуючого армією, керовані ним війська розгромили фашистське угруповання і цим самим зупинили його наступ на Рудню і Сураж⁷.

Пізніше 19-а армія взяла активну участь у Смоленській битві, яку вели головні сили Західного фронту з переважаючими їх німецько-фашистськими військами групи армій «Центр», що рвалася до Москви. В результаті героїчних зусиль радянських воїнів, у тому числі військ під командуванням І. С. Конєва, що вели бої з противником у районі Ярцева і Духівщини, наступ ворога було зупинено. За вміле керівництво військами під час Смоленської битви Івану Степановичу було присвоєно звання генерал-полковника і водночас призначено командуючим Західним фронтом⁸.

Війська під командуванням Івана Степановича брали участь також у боях на московському напрямі. З метою зосередження основних сил радянських військ західніше Москви й організації більш чіткого керівництва ними Центральний Комітет партії, Державний Комітет Оборони і Ставка Верховного Головнокомандування 10 жовтня 1941 р. з'єднали війська Резервного фронту із Західним і командуючим ними призначили Г. К. Жукова, а його заступником — генерал-полковника І. С. Конєва⁹.

У зв'язку із складним становищем на калінінському напрямі, де ворогові вдалося прорвати фронт радянських військ, Івану Степановичу було доручено об'єднати зусилля військ у цьому районі. 12 жовтня він виїхав на калінінський напрям, де провів величезну роботу по організації управління військами. Просування ворога було зупинено, а в районі Калініна організовано суцільний фронт. Ставка Верховного Головнокомандування гідно оцінила заслуги І. С. Конєва, призначивши його 17 жовтня 1941 р. командуючим новоствореним Калінінським фронтом¹⁰. Розпочавши Калінінську операцію, війська фронту розгромили правий фланг великої групи ворога, що мріяв захопити Москву, визволили м. Калінін і продовжували наступ на захід¹¹.

Пізніше війська під командуванням І. С. Конєва взяли участь у Курській битві, визволенні Лівобережної і Правобережної України, в Східно-Карпатській, Вісло-Одеській, Берлінській і Празькій операціях радянських військ, завдавши ворогові тяж-

⁴ Тридцатилетие Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Документы и материалы, М., 1975, стор. 4.

⁵ Большая Советская Энциклопедия (далі — БСЭ), т. 13, М., 1973, стор. 20.

⁶ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. В 6-ти томах, т. 2, М., 1961, стор. 67.

⁷ Там же.

⁸ Б. Н. Полевой. Назв. праця, стор. 58.

⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, т. 2, стор. 241.

¹⁰ История второй мировой войны 1939—1945. В 12-ти томах, т. 4, М., 1975, стор. 97; История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти томах, т. 5, кн. 1, М., 1970, стор. 230.

¹¹ Люди бессмертного подвига (Очерки о дважды Героях Советского Союза). Книга первая, М., 1961, стор. 360.

ких поразок¹². Зокрема, значної поразки було завдано 1-й німецькій танковій і 1-й угорській арміям (Східно-Карпатська операція); розгромлено 35 дивізій, а 25 дивізій втратили від 50 до 70% особового складу, захоплено в полон близько 150 тис. ворожих солдатів і офіцерів (Вісло-Одерська операція); розгромлено 70 піхотних, 12 танкових і 11 моторизованих дивізій, захоплено в полон майже 480 тис. гітлерівців (Берлінська операція); оточено головні сили групи армій «Центр» і розгромлено дивізії групи армій «Австрія» (Празька операція)¹³ — такими визначними були результати успішних наступальних операцій Радянських Збройних Сил, в яких брали участь війська 1-го Українського фронту, очолювані Маршалом Радянського Союзу І. С. Коневим.

З особливою повнотою полководницький талант І. С. Конєва розкрився під час Корсунь-Шевченківської наступальної операції, в якій брали участь війська 1-го і 2-го Українських фронтів. Очолюючи війська 2-го Українського фронту, він успішно керував бойовими діями по оточенню і знищенню великого угруповання ворога в Корсунь-Шевченківському виступі, що утворився в ході попередніх Житомирсько-Бердичівської і Кіровоградської операцій. Завдяки оперативно-стратегічним здібностям, рішучості й наполегливості Івана Степановича, операція в районі Корсуня-Шевченківського закінчилася повним розгромом німецько-фашистських військ. Було вбито й поранено понад 55 тис. і захоплено в полон більше ніж 18 тис. солдатів і офіцерів противника¹⁴. За вміле керівництво військами під час проведення цієї операції командуючому 2-м Українським фронтом Указом Президії Верховної Ради СРСР було присвоєно звання Маршала Радянського Союзу¹⁵.

Війська, якими командував славнозвісний полководець, неодноразово відзначалися в наказах Верховного Головнокомандування Радянських Збройних Сил. Лише за час перебування І. С. Конєва на посаді командуючого Степовим (з 20 жовтня 1943 р. — 2-м Українським) фронтом очолювані ним війська одержали 20 наказів з подякою за успішні бойові дії¹⁶.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни Іван Степанович займав ряд високих командних посад, зокрема, у 1945—1946 рр. — головнокомандуючий Центральною групою радянських військ і верховний комісар по Австрії, 1946—1950 рр. — головнокомандуючий Сухопутними військами і заступник військового міністра СРСР. З квітня 1950 р. він — головний інспектор Радянської Армії, пізніше — командуючий військами Прикарпатського військового округу. В 1955—1960 рр. займав посади першого заступника міністра оборони СРСР, головнокомандуючого Сухопутними військами, Об'єднаними збройними силами країн — учасниць Варшавського договору. З 1960 р. служив генеральним інспектором групи генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР, а з 1961 р. — головнокомандуючим Групи радянських військ у Німеччині. З квітня 1962 р. І. С. Конєв знову на посаді генерального інспектора групи генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР¹⁷.

Партія і уряд високо оцінили діяльність Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва. Свідченням цього було присвоєння йому двічі звання Героя Радянського Союзу (29 липня 1944 р. і 1 червня 1945 р.)¹⁸, нагородження сімома орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції, трьома орденами Червоного Прапора, двома орденами Суворова 1-го ступеня, двома орденами Кутузова 1-го ступеня, орденом Червоної Зірки, тринадцятьма орденами соціалістичних країн та інших держав, а також багатьма медалями¹⁹.

24 травня 1945 р. у Георгіївському залі Великого Кремлівського палацу І. С. Конєву за великі успіхи в організації і керівництві військами в роки Великої Вітчизняної війни було вручено вищий полководницький орден — орден «Перемоги»²⁰.

У 1970 р. він удостоєний звання Героя ЧСРСР, а в 1971 р. — Героя МНР²¹.

Роботу в армії І. С. Конєв вміло поєднував з активною діяльністю в партійних і громадських організаціях. Він був, зокрема, членом ВЦВК (1931—1934 рр.), делегатом ряду партійних з'їздів, неодноразово обирався депутатом Верховної Ради СРСР (1—8 скликань), у склад ЦК КПРС (з 1939 по 1952 рр. — кандидат в члени ЦК ВКП(б), з 1952 р. — член ЦК КПРС)²².

¹² Люди бессмертного подвига, стор. 360.

¹³ Див.: БСЭ, т. 3, М., 1970, стор. 245; т. 5, М., 1971, стор. 105, 400, 401; т. 20, М., 1975, стор. 492.

¹⁴ История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1, стор. 515, 516.

¹⁵ И. С. Конев. Записки командующего фронтом, 1943—1944, М., 1972, стор. 143.

¹⁶ Там же, стор. 222.

¹⁷ БСЭ, т. 13, стор. 20, 21.

¹⁸ Люди бессмертного подвига, стор. 354.

¹⁹ «Правда», 22 травня 1973 р.

²⁰ Великая Отечественная война. Краткий научно-популярный очерк, М., 1970, стор. 448.

²¹ «Правда», 22 травня 1973 р.

²² Там же; БСЭ, т. 13, стор. 21.

Значну увагу Маршал Радянського Союзу приділяв патріотичному вихованню трудящих мас нашої країни, зокрема, підростаючого покоління. Протягом багатьох років він очолював штаб патріотичних комсомольських походів при ЦК ВЛКСМ і брав у них безпосередню участь. Часто виступав з лекціями, доповідями, друкувався в пресі²³. Іван Степанович видав дві історико-мемуарні праці, в яких розповідається про найважливіші наступальні стратегічні операції Степового (2-го Українського) та 1-го Українського фронтів, що проводилися у 1943—1945 рр., зокрема, «Сорок п'ять» (книга вийшла двома виданнями — в 1966 і 1970 рр.) і «Записки командуючого фронтом, 1943—1944».

На якому б посту не працював Іван Степанович, він завжди лишався скромною, простою і чуйною людиною. Життєвий шлях І. С. Конєва — вірного сина партії комуністів, мужнього воїна і уславленого полководця Радянської Армії — є прикладом самовідданого служіння справі народу, своїй Вітчизні, рідній Комуністичній партії.

Н. М. РУДЕНКО (Київ)

²³ Б. Н. Полевой. Назв. праця, стор. 121.

**ФЕОДОСІЙ СОФОНОВИЧ —
ВИДАТНИЙ ПРЕДСТАВНИК
ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ XVII ст.
(300-річчя з дня смерті)**

У 1977 р. минуло 300 років з дня смерті Феодосія Софоновича — видатного представника історичної думки нашої країни, культурного та політичного діяча XVII ст. Ф. Софонович жив і творив у період значних позитивних зрушень в економічному, політичному та культурному житті України,

які значною мірою були зумовлені визвольною війною українського народу 1648—1654 рр. проти гніту магнатсько-шляхетської Речі Посполитої та возз'єднанням України з Росією.

Возз'єднання двох братніх народів збіглося з тими глибокими змінами в житті Росії, які В. І. Ленін визначив як «новий період російської історії», приблизно з XVII ст.¹. Характерні для того часу процеси, що відбувалися в соціально-політичному та економічному житті Росії, позначилися також на розвитку ідеології та культури. Так, і в російській, і в українській історіографії зароджувалися нові риси, які відрізняють історичні твори цього періоду від літописів не тільки XVI, а й першої половини XVII ст. У той час помітно послабилась монополія церкви у галузі культури та освіти, що призвело до різкого посилення прагматичних тенденцій в історіографії. Авторі історичних творів намагалися в той час не лише реєструвати факти, а й давати їм пояснення, осмислити історичні події². Істотно змінилося ставлення хроністів до джерел, коло яких розширювалося, посилювався критицизм, використання свідчень джерел все більш підпорядковувалося історичній концепції, взагалі літописна форма поступалася місцем історичній повісті та ін. Ці нові риси були характерними для історичної думки перехідного періоду.

З другої половини XVII ст. у Росії та на Україні, як і в інших країнах, значно посилювався інтерес широких мас до історичного минулого своєї батьківщини. Саме цим обумовлена гостра потреба в творах, в яких містився б узагальнюючий виклад історії нашої Батьківщини з давніх часів до тогочасних подій і був би доступний для широкого кола читачів³. На Україні до творів такого типу слід віднести Густинський літопис, «Синопис» та «Обширный Синопис Руский» Пантелеймона Кохановського і «Кройніку» Феодосія Софоновича. До речі, про мету створення «Кройніки» Софонович писав: «За слушною реч почиталем, абым відал сам и иншим руским сыном сказал: откол Русь почалася и як панство руское з початку ставши, до сего часу идет. Каждому бовім потребная есть реч о своей отчизні знати и иншим пытающим сказати, бо своего роду незнающих людей за глупых почитают»⁴.

Автор «Кройніки» — Феодосій Софонович був одним з представників плеяди культурних діячів України XVII ст. Народився він на початку (або у 10-х рр.) XVII ст. у Києві в міщанській сім'ї. Про останнє свідчить його прізвище, що закінчується на «-ич» і походить від імені його батька Софонія. Молодший брат Феодосія Іван

¹ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 143.

² Докладніше див.: Историография истории СССР, М., 1971, стор. 49.

³ Див.: А. Н. Робинсон. Историография славянского Возрождения и Писний Хиллендарский, М., 1963.

⁴ Державна публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград). Відділ рукописів. Зібрання М. П. Погодіна, № 1476, арк. 1, зв. 2.

мав тісні зв'язки із заможними київськими міщанами, у 60—70-х роках XVII ст. був «райцею», а згодом і бурмістром київського магістрату.

У 30-х рр. XVII ст. майбутній хроніст вчився разом з Л. Барановичем у Києво-Могилянській колегії. Обоє вчених еднала тісна дружба. Тому не випадково і на схилі життя Баранович писав хроністові: «як найстаровиннішому та найлюбішому товаришеві моєму та найщирішому братові...»⁵

У колегії Софонович набув слави як блискучий знавець латинської, грецької мов, і, звичайно, давньоруської, російської, польської. Не випадково у 1649 р. Софонович, уже як викладач колегії, очолював відому культурну місію до Москви перекладачів з грецької мови Є. Славинецького та А. Сатановського⁶. В 1653 р. Л. Баранович передовірив йому функції ректора Києво-Могилянської колегії і Софонович виконував їх до літа 1655 р. Під час акту возз'єднання, на початку 1654 р., Софонович знову був у Москві і з радістю сприйняв цю подію величезного історичного значення у житті обох народів. У листі до царя Олексія Михайловича від 3.VII. 1654 р. хроніст, згадуючи про своє перебування у Москві, писав: «...Видех своїми очима тамо, яко нашу Малую Русь в защищение свое приемши и крепкую десници свою упадающей от гонения подаеши, zelo радовахся»⁷.

2(12).VI. 1655 р. при підтримці Богдана Хмельницького ченці Золотоверхого Михайлівського монастиря у Києві обрали Софоновича на посаду ігумена цього закладу. З 1669 р. хроніст виконував також обов'язки місцєблюстителя київської митрополії. Слід зазначити, що життя і творчість хроніста не можна розглядати у відриві від епохи і Софонович — представник верхівки православної церкви — не повинен заважати нам бачити Софоновича-історика, видатного культурного діяча.

На другу половину 50-х—початок 70-х рр. XVII ст. припадає період найбільш активної політичної діяльності Софоновича. Слід відзначити, що в основних важливих політичних питаннях сучасності він займав прогресивні для свого часу позиції, підтримуючи союз з Росією на основі рішень Переяславської ради, протидіючи авантюристичній політиці гетьманів І. Брюховецького і П. Дорошенка. Разом з тим не можна не сказати про те, що хроніст належав до верхівки українського православного духовенства, яке відстоювало свої вузькокласові інтереси.

1673 р., у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, Софонович відійшов від активної діяльності. Проаналізовані нами джерела свідчать, що помер він не пізніше грудня 1677 р.

Діапазон творчих уподобань Софоновича переконливо доводить його обдарованість. Досить згадати його друкований твір «Виклад...» (К., 1667, 1668; Унев, 1670 і, можливо, К., 1666), який викликав гостру полеміку наприкінці XVII—на початку XVIII ст. між відомими культурними діячами С. Медведєвим, С. Полоцьким та ін., з одного боку, а з другого, — братами І. та С. Ліхудами та їх прихильниками. У другій половині 60-х рр. XVII ст. Софонович створив або відредагував ряд менш значних творів. Не виключено, що саме він написав на основі «Скарбниці» І. Галатювського невеличку «Повість, ведлуг некоторых мудрых людей, откуда початок свой и назывиско взяли козаки». На прохання Л. Барановича Софонович, як і І. Гізель та С. Полоцький, давав йому поради відносно творів «Меч духовний», «Лютня Аполлона», «Труби словес», сприяв їх виданню.

Але справою життя Софоновича була, безперечно, «Кройніка», яку він написав, прагнучи дати широкому читачьким колам стислий виклад історії батьківщини. Не випадково «Кройніка» була написана українською літературною мовою XVII ст., близькою до народної. Створюючи «Кройніку», Софонович використав значну кількість джерел, у тому числі польські хроніки М. Стрийковського, О. Гваньїні, М. та Й. Бельських, П. Пясецького, літопис Великого князівства Литовського, «Палінодію» З. Копистенського, свої спогади та свідчення очевидців та ін. Використав Софонович і джерела, які не збереглися, зокрема, особливу редакцію південноруського зводу кінця XIII ст., близьку до Хлібниківського літопису⁸; козацький літопис, умовно названий нами «Уманським» за місцем створення, який використав також Самовидець та ін. Аналіз джерел «Кройніки» дає важливий матеріал до виявлення походження ряду творів в російській та українській історіографії, дозволяє простежити вплив «Кройніки» на літописи Г. Грабянки, Чернігівський літопис, «Синописис» та «Обширный Синописис Русский» П. Кохановського, «Ядро российской истории» О. І. Манкієва та ін. Значна кількість оригінальних звісток «Кройніки» проливає світло на невідомі факти з історії Древньої Русі, Литви, Білорусії та України. При цьому слід відзначити досить високу достовірність значної більшості звісток «Кройніки».

⁵ Письма преосвященного Лазаря Барановича, Чернигов, 1865, стор. 102.

⁶ Державний історичний музей СРСР (Москва). Синодальне зібрання, 1, № 1195 (II—991), арк. 377 зв.

⁷ Акты, относящиеся к истории Юго-Западной Руси, т. X, СПб., 1878, стор. 729.

⁸ Літопис, використаний Софоновичем, який ми умовно назвали «Золотоверхим», виявляє певну близькість до літописних джерел В. М. Татішева.

Особливу цінність являє собою «Кройніка» як пам'ятка історіографії. В ній значно повніше, ніж у будь-якому творі української історіографії XIV—XVIII ст. представлено історію Київської Русі. «Кройніка» є також першим відомим нам твором, у якому узагальнювались події 1648—1654 рр. та наступних років (до 1673 р.). У «Кройніці» відбився зростаючий інтерес українських читачів до історії Росії, зріст об'єднувачих тенденцій серед широких верств українського народу. Нарешті, Софонович не замкнувся в історії батьківщини, а викладав її минуле поряд з минулим Литви та Польщі, під владою яких українські землі знаходилися протягом довгого часу.

Софонович висунув оригінальну концепцію історії своєї батьківщини, виділяючи такі етапи: Київське князівство — Галицько-Волинське князівство — українські землі у складі Великого князівства Литовського — період визвольної боротьби українського народу проти гніту Речі Посполитої. При цьому даліше подріблення на періоди йшло по князівствах та королівствах. Отже, в цілому ця схема є типовою для феодальної історіографії, оскільки в останній історія народу звичайно підмінювалась історією князівства і правлінь.

Але, залишаючись у цьому відношенні на рівні старої історіографії, у багатьох інших Софонович зробив крок уперед. Так, хоч хроніст був представником вищого православного духовенства, головному гучагу він приділяв світським подіям, воєнно-політичній історії. Ми бачимо, як у «Кройніці» середньовічний провіденціалізм витісняється прагматичним підходом до аналізу історичних явищ, що для того часу було безсумнівно прогресивним. У цьому відношенні Софонович пішов далі, ніж ряд його наступників.

При викладі подій історії Київської Русі хроніст підкреслював спільність походження трьох братніх народів — російського, українського, білоруського, вказував, зокрема, що вони походять від одного легендарного предка — «Мосоха, сына Иафетова, внука Ноя». Хоч під впливом літописних традицій Софонович переносить із своїх джерел легенди про закликання варягів, але першими князями вважав не їх, а київських князів Кия, Щека, Хорива. Негативно оцінював Софонович феодальні міжусобиці, що підривали єдність Русі, симпатизував тим князям, які добивалися успіхів у боротьбі з ними, наприклад, Володимиру Мономаху, Данилу Галицькому.

Характерно, що відбір фактів з великого кола джерел Софонович значною мірою зумів підкорити єдиній історичній концепції, своїм історичним поглядом. Це стало можливим насамперед завдяки критичному осмисленню джерел, особливо іноземних. Хоч Софонович високо цінував польські хроніки за їхні літературні якості, але події, викладені в них, трактував у дусі вітчизняної історіографії. Виходячи з патріотичних міркувань, Софонович залишав зовсім поза увагою ті матеріали польських хронік, де особливо тенденційно змальовувалась та чи інша подія, діяльність того чи іншого давньоруського князя і т. п. Саме через це Софонович як і інші слов'янські хроністи того часу, насичував свій твір легендами, які відігравали важливу ідеологічну роль. За цими легендами слов'яни мужньо воювали під проводом Філіппа Македонського, били війська римського імператора Августа.

При викладі історії України Софонович також намагався не допустити у свій твір тенденційних свідчень іноземних хронік. Особливо відчутна тут антикатолицька, антиуніатська загостреність, що зближує «Кройніку» з полемічними творами З. Кописиєнського, М. Смотрицького, П. Могили.

Софонович значну увагу приділяв селянсько-козацьким повстанням другої половини XVI—першої половини XVII ст., логічним завершенням яких він вважав визвольну війну 1648—1654 рр., що привела до возз'єднання братніх російського й українського народів. Самому возз'єднанню хроніст дав високу позитивну оцінку⁸. При висвітленні дальших подій Софонович засуджував антинародну політику гетьманів І. Виговського, Ю. Хмельницького, І. Брюховецького, П. Суховія, які намагалися розірвати союз з Росією. Характерно, що Софонович, хоч і був представником правлячого класу, однак він не засуджував антифеодальну та визвольну боротьбу народних мас України у XVI—XVII ст., співчував мирному населенню, яке страждало від страхіть війни.

Аналіз творчості Софоновича, його історичних поглядів, свідчить про те, що історичне минуле своєї батьківщини він оцінював з прогресивних для свого часу позицій. Це дає підстави вважати «Кройніку» не лише цінним історичним джерелом, але й видатною пам'яткою вітчизняної історіографії. Видання «Кройніки» є важливим завданням радянських археографів.

Ю. А. МИЦИК (Дніпропетровськ)

⁸ Докладніше про це див.: Ю. А. Мыцык. «Кройника о земли Полской» Ф. Софоновича как источник по истории народно-освободительных движений XVII в. в Восточной Европе.— «Вопросы рабочего и национально-освободительного движения», вып. I, Днепропетровск, 1974, стор. 167.

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Найважливішою проблемою радянської історіографії є вивчення і узагальнення досвіду Радянської влади по створенню технічної інтелігенції в СРСР. Поряд з дослідженням питань підготовки інженерно-технічних кадрів з робітничого класу і трудового селянства певну увагу радянські історики приділяли також висвітленню політики партії щодо старої буржуазної інтелігенції.

Вперше ця проблема висвітлена в працях В. І. Леніна. В них показано роль радянської інтелігенції у створенні нового суспільства, шляхи і методи її формування та діяльності. Володимир Ілліч визначив конкретно-історичний підхід до розв'язання проблеми формування спеціалістів шляхом висування їх «знизу» на господарсько-керівні посади, залучення буржуазних спеціалістів на сторону Радянської влади, створення широкої мережі технічних учбових закладів для підготовки радянських спеціалістів¹. Ленінські праці з даної проблематики є методологічною основою для радянських істориків, які, зокрема, досліджують питання формування технічної інтелігенції в СРСР. Одним з перших зробив спробу розкрити роль В. І. Леніна у створенні нових інженерно-технічних кадрів А. М. Гак². Автор показав значення ленінських ідей, що знайшли втілення в постановах і декретах партії і уряду, які послужили основою для проведення реформи вищої школи і створення вузів і втузів. Це, зокрема, знайшло відбиття в постанові РНК РРФСР від 2 серпня 1919 р., прийнятій з ініціативи В. І. Леніна, «Про прийом у вищі учбові заклади РРФСР», в якій особлива увага зверталась на надання широкої можливості для вступу в вузи представникам з числа робітників і трудового селянства. Того ж дня Володимир Ілліч підписав декрет РНК «Про правила прийому у вищі учбові заклади». Згідно декретів і постанов у 1918—1919 рр. засновувались нові технічні вузи: Московська гірничо академія, Московський хіміко-технологічний інститут, Політехнічний інститут в Казані, вищий інститут фотографії і фототехніки в Петрограді, Технологічний інститут в Брянську, електротехнічний та інженерно-будівельний факультети у МВТУ, інженерно-меліоративний факультет і гірничо-геологічне відділення при фізичному факультеті Середньоазійського університету, відкритому в 1920 р., та десятки інших вузів і факультетів.

Значний вклад у розробку і висвітлення проблеми формування технічної інтелігенції внесли соратники В. І. Леніна, видатні діячі Комунистичної партії і Радянської держави Ф. Е. Дзержинський, В. В. Куйбишев, Г. К. Орджонікідзе, Г. М. Кржижановський, М. І. Калінін, А. В. Луначарський, О. М. Ярославський³ та ін. Ф. Е. Дзержинський, В. В. Куйбишев, Г. К. Орджонікідзе очолювали ВРНГ СРСР. Вони приділяли увагу питанням висування з середовища робітників талановитих організаторів і керівників для нової соціалістичної промисловості, створення для них втузів і

¹ Див.: В. И. Ленин о науке и высшем образовании, М., 1971.

² А. М. Гак. В. И. Ленин и организация подготовки технических кадров. — В кн. Из истории революционной и государственной деятельности В. И. Ленина, Сборник статей, М., 1960, стор. 233.

³ Ф. Э. Дзержинский. Избранные произведения, т. 2, М., 1967, стор. 11—13, 56—62; 82, 96—97, 156—159; В. В. Куйбишев. Избранные произведения, М., 1958, стор. 104—106, 140—142, 163—170, 237—240; 469—475; Г. К. Орджоникидзе. Статьи и речи, т. 2, М., 1957, стор. 308—310, 412—423, 429—445; 599—602, 570, 659; Г. М. Кржижановский. Избранное, М., 1957, стор. 298, 385; його ж. Десять лет хозяйственного строительства СССР. 1917—1927, М., 1927; А. В. Луначарский. Об интеллигенции (сборник статей), М., 1923; його ж. Интеллигенция и ее место в социалистическом строительстве. — «Революция и культура», 1927, № 11; М. И. Калинин. О советской интеллигенции, Ростов-на-Дону, 1939; його ж. О роли интеллигенции в СССР, М., 1939.

технікумів, нових учбових закладів. В їх статтях, виступах, промовах міститься багатий матеріал про добір, розстановку керівних кадрів та їх діяльність.

Певний вклад в історіографію проблеми формування командних кадрів для промисловості в перші роки відбудовного періоду внесли історики та економісти П. М. Керженцев, Г. І. Крумін⁴ та ін. І хоча їх праці були спрямовані в основному на те, щоб допомогти новим керівникам з числа висуванців підвищити свої знання і збагатити свій досвід, вони розкривали роботу партії по формуванню кадрів технічних працівників, у певній мірі узагальнювали ті питання, які знайшли вже відбиття в літературі. Так, у відбудовний період вже вийшло ряд документальних і статистичних збірників про соціальний і партійний склад господарських керівників у промисловості; в них було вміщено заходи щодо поліпшення діяльності керівників⁵. Ці питання стали також темами історичних досліджень⁶.

Наприкінці 20-х—на початку 30-х років вийшли праці, в яких показано досвід підготовки технічних спеціалістів для промисловості⁷. Привертають увагу, зокрема, видання про класову боротьбу на господарському фронті у 20-ті роки («Шахтинська справа», «Промпартія» та ін.)⁸.

У наступні роки науковий інтерес до вивчення проблеми дальшого формування інженерно-технічної інтелігенції зростає. В окремих монографіях, статтях висвітлюються питання підготовки технічних спеціалістів для промисловості, показується наявність їх основних груп і категорій, дається їх аналіз і характеристика, наводиться значний статистичний матеріал. Важливим напрямом історіографії є узагальнення досвіду підготовки кадрів для промисловості. Особлива увага зверталась на вивчення цієї проблеми на прикладі здійснення індустріалізації країни. В той період перед партією у урядом постало завдання організації прискореної підготовки технічної інтелігенції через вузи і технікуми. Увага дослідників була зосереджена на розробці цього завдання. Велику роль у цій справі відіграв XVIII з'їзд ВКП(б), який відзначив, що радянська інтелігенція є новою народною, соціалістичною інтелігенцією⁹.

Напередодні і після з'їзду вийшли нові праці, монографії про розвиток вищої школи і підготовку спеціалістів для усіх галузей народного господарства на різних етапах соціалістичного будівництва¹⁰. Проте, у порівнянні з тією величезною роботою, яку проводила у ті роки партія по забезпеченню дальшого зростання і професійного виховання технічної інтелігенції, в історіографії цей процес висвітлено недостатньо.

Розробка істориками даної проблеми знайшла свій дальший розвиток у післявоєнні роки в працях С. М. Чагира, В. З. Дробижева, І. Є. Круцько, А. Ф. Хавіна,

⁴ П. М. Керженцев. Принципы организации. Избранные произведения, М., 1968; Г. И. Крумин. Новая экономическая политика в промышленности, М., 1922; його ж. В борьбе за социализм. Основные итоги в области хозяйства и предстоящие задачи, М., 1926.

⁵ Структура и состав органов ВСНХ в центре и на местах в 1921 г., М., 1922; Личный состав правлений, трестов и синдикатов (Статистический обзор), М., 1923; Комсостав крупной промышленности (По материалам Орграспредела ЦК РКП(б), М., 1924; Руководящие кадры РКП(б) и их распределение, М., 1924; та ін.

⁶ Л. Е. Минц. Командный состав промышленности, транспорта и сельского хозяйства СССР, М., 1926; А. Х. Митрофанов. Выдвижение рабочих и крестьян. По материалам местных контрольных комиссий РКП(б), М., 1926; та ін.

⁷ П. А. Богданов. Администратор и специалист в советской промышленности, М.—Л., 1926; Л. Бонтман. Борьба за кадры, М., 1930; М. Б. Рысс. Проблема кадров специалистов в промышленности, М., 1930; А. Е. Бейлин. Кадры специалистов СССР. Их формирование и рост, М., 1935; його ж. Подготовка кадров СССР за 15 лет, М.—Л., 1932; В. А. Шемелев. Вопросы подготовки инженерно-технических кадров, М., 1931, та ін.

⁸ Н. В. Крыленко. Классовая борьба путем вредительства, М., 1930; Процесс «Промпартии». Стенограмма судебного процесса, М., 1931; В. В. Куйбышев. Шахтинское дело и проблема специалистов. Доклад на собрании инженерно-технических работников Москвы и губернии. — «Правда», 30 березня 1928 р.; Г. К. Орджоникидзе. Статьи и речи, т. 2, стор. 116; Г. М. Кржижановский. Вредительство в энергетике. Стенограмма доклада в Коммунистической академии на собрании инженеров и техников—коммунистов 19 и 29 ноября 1930 г., М.—Л., 1931.

⁹ Див.: XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стенографический отчет, М., 1939, стор. 37.

¹⁰ Б. А. Келлер. Пролетарская революция и советская интеллигенция, М., 1937; Б. Волин. Октябрьская революция и интеллигенция. — «Исторический журнал», 1938, № 11; його ж. Золотой фонд партии и государства. — «Исторический журнал», 1939, № 6; С. Вольфсон. Интеллигенция как общественная прослойка при капитализме и социализме. — «Под знаменем марксизма», 1939, № 8.

Г. П. Андреюка, В. С. Волкова та ін.¹¹ Зокрема, в праці С. М. Чагира вперше показано роль промислових академій, курсів червоних директорів, фабрично-заводських технічних курсів. Проте не можна погодитись з автором у тому, що у промислових академіях і на курсах червоних директорів керівні кадри лише підвищували кваліфікацію і не одержували вищу спеціальну освіту. Між тим автор сам собі заперечує. Так, він пише, що на запорізькому заводі «Коммунар» більшість інженерно-технічних працівників без відриву від виробництва закінчили вузи, стали дипломованими спеціалістами вищої кваліфікації¹².

У статті А. Ф. Хавіна «Капитаны советской индустрии» розповідається про відомих організаторів і керівників радянської промисловості 20—30-х років. Чільне місце у розкритті досліджуваної проблеми посідає питання про підготовку інженерно-технічних кадрів без відриву від виробництва у вечірніх вузах, заводах-вузах і промислових академіях в роки першої і другої п'ятирічок. У 60-х роках вийшли статті С. М. Чагира, Л. С. Озерова, Б. С. Сандіна і В. С. Волкова та інших, присвячені цій темі¹³.

Велику роль у народному господарстві країни відіграло висування з числа талановитих спеціалістів і організаторів промисловості і транспорту. У листопаді 1929 р. Пленум ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про кадри народного господарства». Пленум зобов'язав партійні і господарські органи охопити навчанням усіх висуванців-практиків. У роки реконструктивного періоду була створена ціла система підготовки і перепідготовки керівних кадрів з числа практиків¹⁴.

Однак А. Ф. Хавін пише, що нібито партія розв'язувала проблему укомплектування командних кадрів промисловості в основному за рахунок залучення старих спеціалістів. Основну частину командирів промисловості становили безпартійні спеціалісти, які інколи не вірили в будівництво соціалізму¹⁵.

Дійсно, в ті роки старі спеціалісти становили значну частину керівного складу, але не на посадах директорів підприємств, а, головним чином, на посадах технічних керівників. При цьому слід зауважити, що у висуванні особливо відчувалася відсутність адміністративно-промислових і технічних кадрів. Але пояснювати необхідність висування лише відсутністю кадрів фахівців — значить принижувати цей захід партії. Політично перемігший клас повинен був зайняти командні висоти і стати організатором і керівником господарського будівництва. Одночасно ці кадри повинні були навчатися в спеціальних учбових закладах, щоб бути гідними комісарами в промисловості.

У цьому зв'язку неправомірним є твердження Г. П. Андреюка, який пише, що висування було лише вимушеним заходом¹⁶.

Продовжуючи почату радянською історіографією в попередніх роках розробку даної проблеми, дослідження 60-х років відрізняються наявністю широкої джерельної бази, поглибленням зв'язків науки з практичними завданнями соціалістичного будівництва, широкою участю у цій роботі практиків.

¹¹ С. М. Чагир. Деятельность КП(б)У по выдвижению хсзайственно-технических кадров в области тяжелой промышленности и по обучению специалистов-практиков в годы первой пятилетки. — Труды Донецкого индустриального института, т. XLVIII. Вып. 3, Сталино, 1959; В. З. Дробижев. Роль рабочего класса СССР в формировании командных кадров социалистической промышленности (1917—1936). — «История СССР», 1961, № 4; його ж. Главный штаб социалистической промышленности (Очерки истории ВСНХ. 1917—1932 гг.), М., 1966; И. Е. Крзцко. Выдвижение рабочих в аппарат управления промышленностью (1917—1920 гг.). — Сборник научных трудов Волгоградского педагогического института. Вып. 1, Волгоград, 1964; А. Ф. Хавин. Капитаны советской индустрии. — «Вопросы истории», 1966, № 5; його ж. У руля, М., 1968; Г. П. Андреюк. Выдвиженчество и его роль в формировании интеллигенции (1921—1932 гг.). — В кн.: Из истории советской интеллигенции, М., 1966; В. С. Волков. Партия — организатор системы подготовки специалистов без отрыва от производства (1928—1937 гг.). — Ученые записки Ленинградского государственного пединститута им. Герцена, т. 282, Л., 1966.

¹² С. М. Чагир. Назв. праця, стор. 55—56.

¹³ С. М. Чагир. До питання про історію заводів-вузів на Україні. — «УІЖ», 1959, № 2; Л. С. Озеров. Из опыта работы партии по организации заводов-вузов. — «Вопросы истории КПСС», 1961, № 6; Б. С. Сандин, В. С. Волков. Из истории борьбы КПСС за подготовку кадров технической интеллигенции без отрыва от производства (1928—1937 гг.). — Ученые записки Ленинградского государственного университета им. Герцена, т. 282, Л., 1966.

¹⁴ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, т. 4, М., 1970, стор. 337—339.

¹⁵ А. Ф. Хавин. Назв. праця, стор. 3.

¹⁶ Г. П. Андреюк. Назв. праця, стор. 7.

У 60-х роках вийшли праці і документальні збірники, присвячені діяльності видатних господарських керівників 20-х років¹⁷. Збірник «Товарищ красный директор», наприклад, це розповіді про переможців конкурсу червоних директорів, організованого газетою «Правда» наприкінці 1922 — на початку 1923 рр. Ця книга про тих, хто піднімав з руїн промислові підприємства нашої країни в перші післявоєнні роки, а потім стали їх керівниками.

У цей час радянською історіографією робиться спроба показати роль вищих учбових закладів у підготовці радянської інтелігенції, у тому числі технічної, за роки Радянської влади. Це праці С. В. Кафтанова, М. П. Кіма, В. П. Єлютіна, А. Я. Синецького, К. Т. Галкіна та колективна монографія «Советская интеллигенция. (История формирования и роста. 1917—1965 гг.)»¹⁸ та ін. На жаль, остання в цілому цікава монографія написана в основному на матеріалах Російської Федерації, в ній не приділено належної уваги висвітленню таких важливих питань, як багатонаціональний склад інтелігенції, закономірності і особливості розвитку національних загонів радянських спеціалістів.

Розглядаючи питання формування нової радянської інтелігенції, більшість дослідників дотримуються думки, що цей процес йшов трьома напрямками: залучення буржуазних спеціалістів на сторону Радянської влади, висування здібних і талановитих людей з числа робітників і трудового селянства і підготовка інженерно-технічних кадрів через вузи і технікуми.

Питання про залучення старих буржуазних спеціалістів довгий час не розроблялось і лише в 50-ті роки з'явилися перші праці, а в 60-ті роки вийшли праці С. О. Федюкіна, М. Ю. Главацького, В. С. Волкова¹⁹, у них викладено погляди і ідеї В. І. Леніна про залучення буржуазної інтелігенції до соціалістичного будівництва, висвітлена розробка ним форм і методів її ідейного перевиховання, показано боротьбу партії проти антипартійних і антирадянських течій. У працях, присвячених цій темі, зустрічаються, на наш погляд, спірні питання, які вимагають уточнення. Так, у книзі Ф. Н. Кузнецова говориться, що Радянська держава залучила буржуазних спеціалістів лише для тимчасового використання тому, що не було своїх кадрів, і ніби це «...було єдиною вірним марксистським рішенням цієї найважливішої проблеми»²⁰. Однак, Комуністична партія, В. І. Ленін розв'язували це питання не як тимчасове залучення старих буржуазних спеціалістів на якийсь період, а пов'язували його з завданням соціалістичного будівництва. Історія переконливо підтвердила ленінське передбачення: більшість з старих спеціалістів перейшла на сторону Радянської держави і влилася в багатотисячний загін радянської інтелігенції.

В історіографії зустрічається розбіжність у розумінні терміну «використання» старих спеціалістів. Тому тут необхідно зробити уточнення. Термін «використання» буржуазних спеціалістів, на наш погляд, означає реальне і конкретне поняття: залучення висококваліфікованих буржуазних спеціалістів одним з двох вказаних В. І. Леніном методів: або по-старому, буржуазним методом — за високу плату, або по-новому, пролетарським методом — всенародним контролем за їх участю в соціалістичному будівництві (на підприємстві, будові, в учбових закладах, наукових установах та ін.). В. І. Ленін у зв'язку з цим писав: «...всякого спеціаліста треба цінити як єдине надбання техніки і культури, без якого нічого, ніякого комунізму не може бути»²¹.

¹⁷ С. С. Хромов. Ф. Э. Дзержинский во главе металлопромышленности, М., 1966; Товарищ красный директор, М., 1966.

¹⁸ С. В. Кафтанов. Высшее образование в СССР, М., 1950; М. П. Ким. 40 лет советской культуры, М., 1957; В. П. Елютин. Высшая школа страны социализма, М., 1959; А. Я. Синецкий. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы СССР, М., 1950; К. Т. Галкин. Высшее образование и подготовка научных кадров СССР, М., 1958; Советская интеллигенция. (История формирования и роста. 1917—1966 гг.), М., 1968.

¹⁹ П. П. Ширяев. Борьба Коммунистической партии Советского Союза за использование буржуазной производственно-технической интеллигенции в период с 1917 г. по 1928 г. — Ученые записки Вологодского педагогического института, т. 19, Вологда, 1957; Ф. Н. Кузнецов. О мерах привлечения буржуазных специалистов на службу Советской власти в период 1918—1920 гг. — Сборник научных трудов Томского электромеханического института железнодорожного транспорта, т. XXVI, Томск, 1958; С. А. Федюкин. В. И. Ленин и проблема привлечения буржуазных специалистов к социалистическому строительству в первые годы Советской власти. — «История СССР», 1960, № 2; М. Е. Главацкий. Изучение советскими историками вопроса о роли Ленина в создании советской интеллигенции. — В кн.: XXII Герценовские чтения (Международная конференция), Л., 1969; В. С. Волков. В. И. Ленин о путях формирования социалистической интеллигенции. — Ученые записки Ленинградского пединститута им. Герцена, т. 418, 1970.

²⁰ Ф. Н. Кузнецов. Назв. праця, стор. 31.

²¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 209.

Існують різні точки зору і у визначенні хронологічних рамок залучення на сторону Радянської влади старих спеціалістів. Так, С. О. Федюкін пише, що період «мирного завоювання» старої інтелігенції закінчується в роки першої п'ятирічки. Н. Корольова вважає, що партія уже у відбудовний період добила позитивних результатів у завоюванні більшої частини дореволюційної інтелігенції²². Говорячи про те, що не можна отождествляти професіональне співробітництво з остаточним ідейним переходом старої інтелігенції на сторону Радянської влади, а також, що під переходом, як процесом, «слід розуміти свідоме сприйняття ідеології і політики Радянської держави, основ соціалістичного ладу»²³, необхідно такі судження розглядати конкретно-історично, враховуючи різні періоди цього процесу: початковий і кінцевий, підсумковий.

Необхідно зупинитися ще на одному питанні. Мова йде про заперечення деяких істориків проти диференціації старих буржуазних спеціалістів на три групи по соціальному і професіональному становищу. Так, С. О. Федюкін спробував переглянути і замінити встановлену диференціацію буржуазної технічної інтелігенції і, за висловом М. Ю. Главацького, це привело автора до трьох «коловоротів», які виявилися недостатньо переконалими і по суті знову привели до попереднього вихідного висновку, що після Жовтневої революції стара буржуазна інтелігенція ділилася на три великі групи: що «...прийняла революцію, нейтралі і яка вороже зустріла встановлення диктатури пролетаріату»²⁴.

В радянській історіографії розробляються питання формування нової інженерно-технічної інтелігенції, яке розпочалося наприкінці 20-х—початку 30-х років через розгалуження мережу різних учбових закладів. Згідно постанов пленумів ЦК ВКП(б) «Про поліпшення підготовки нових спеціалістів» (липень 1928 р.) і «Про кадрі народного господарства» (листопад 1929 р.)²⁵ була проведена реформа вищої і середньої технічної освіти, яка відповідала корінним завданням соціалістичного будівництва. В країні створюється широка мережа технічних вузів і технікумів, промакадемії і заводів-вузів, робітфаків і різних вищих і середніх технічних шкіл і курсів при вузах і на великих підприємствах. Цей важливий і складний процес розкрито у працях Б. І. Сандіна і О. Є. Ковалю, Є. В. Чуткерашвілі, В. В. Українцеву, В. С. Волкову, М. П. Філіпову²⁶ та ін. У працях цих авторів поряд з висвітленням позитивних сторін у проведенні реформи і організації вузів, вказується і на окремі негативні моменти.

Більшість дослідників стверджують, що реформа вищої і середньої технічної освіти була завершена приблизно до кінця другої п'ятирічки. Так, В. Г. Чуфаров пише, що в роки другої п'ятирічки не просто усувалися недоліки, а відбувався процес завершення перебудови вищої і середньої спеціальної школи²⁷. На жаль, що правильну думку поділяють не всі історики, що вивчають дану проблему. Так, М. Ю. Главацький пише, що ніби вже постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. «Про учбові програми і режим у вищій школі і технікумах» покінчила з перегинами і методичними хитаннями²⁸. Дійсно, в цій постанові ці недоліки вказані і засуджені, але вони виправлялися поступово і про їх усунення вказується лише через чотири

²² С. А. Федюкін. Советская власть и буржуазные специалисты, М., 1965, стор. 242; Н. А. Королева. Работа по привлечению дореволюционной интеллигенции в строительство социализма (1921—1925 гг.). — Из истории выполнения второй программы партии в области культурного строительства, М., 1968, стор. 45.

²³ В. Т. Ермаков. Рецензия на книгу С. А. Федюкина «Советская власть и буржуазные специалисты». — «Вопросы истории», 1966, № 8, стор. 166—167.

²⁴ М. Е. Главацкий. КПСС и формирование технической интеллигенции на Урале, Свердловск, 1974, стор. 35.

²⁵ КПСС в резолюциях..., т. 4, стор. 111, 334.

²⁶ А. Е. Коваль, Б. И. Сандин. Мероприятия Коммунистической партии по подготовке советской технической интеллигенции во вузах и техникумах в годы первой пятилетки, Л., 1957; Е. В. Чуткерашвили. Развитие высшего образования в СССР, М., 1961; В. В. Украинцев. КПСС — организатор революционного преобразования высшей школы, М., 1963; В. С. Волков, М. П. Филиппов. Воплощение и развитие в программе КПСС ленинских идей о формировании технической интеллигенции. — В кн.: Сборник научных трудов кафедр общественных наук, Ленинградский электротехнический институт связи, Л., 1969; А. И. Лутченко. Борьба Коммунистической партии и Советского государства за создание производственно-технической интеллигенции в первой пятилетке. — Ученые записки АОН при ЦК КПСС, 1954, № 18.

²⁷ В. Г. Чуфаров. Деятельность партийных организаций Урала по осуществлению культурной революции в СССР (1920—1937 гг.), Свердловск, 1970, стор. 100.

²⁸ М. Е. Главацкий. КПСС и формирование технической интеллигенции на Урале, стор. 24.

роки в наступній постанові РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про роботу вищих учбових закладів і про керівництво вищою школою» (червень 1936 р.)²⁹.

П. Я. Шалдыбин пише, що перебудова вузів мала лише позитивне значення і ніби уже в 1929 р. «...цей досвід блискуче виправдав себе»³⁰, а Л. І. Тульчинський бачить в реорганізації вузів лише негативні наслідки, які виявлялися у тому, пише автор, що керівники міністерств і відомств не контролювали учбові заклади, а сама система управління була складною і дорогою³¹. В. Г. Чуфаров вважає помилковим створення вузькоспеціалізованих інститутів, більшість з них через кілька років (в роки другої п'ятирічки) були знову об'єднані³².

Дійсно, карликові, нежиттєздатні, вузькогалузеві інститути, в яких не було ні відповідної учбово-матеріальної бази, ні викладацьких кадрів, згодом були ліквідовані або укрупнені. Однак не підлягає запереченню той факт, що сама реформа, в тому числі реорганізація вузів, була назрілою і необхідною. І життя підтвердило, що вона себе виправдала. Вона була продиктована, як говорив М. І. Калінін, необхідністю «...приспособлення вищих учбових закладів до виконання тих завдань, які стояли перед робітничим класом в галузі виробництва...»³³.

Одним з найголовніших завдань в історії вищої освіти в перехідний період була проблема пролетаризації студентства. Комуністична партія і Радянський уряд приділяли значну увагу цьому питанню. В результаті вжитих заходів сталися глибокі якісні зміни у соціальному складі студентства. У 1932 р. 65% інженерно-технічних працівників були вихідці з робітників і селян³⁴.

В літературі найбільш розробленим є питання діяльності робітфаків. На широкій джерельній базі показана роль і значення робітничих факультетів у підготовці інженерно-технічних кадрів в працях М. В. Вихирева, Н. М. Катунцевої³⁵ та ін.

У післявоєнний період, коли радянський народ приступив до відбудови народного господарства, ще більше посилилась увага істориків до вивчення досвіду підготовки інженерно-технічних кадрів. Важливу роль у здійсненні цього завдання відіграла постанова РМ СРСР і ЦК КПРС «Про поліпшення підготовки, розстановки і використання спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою»³⁶, рішення з'їзду і наступні документи партії і уряду, що сприяло значному розширенню проблематики дослідників і збагачувало їх джерельну базу.

У 1970 р. вийшли праці Н. І. Кондакової і М. Р. Круглянського про підготовку інженерно-технічних спеціалістів в роки Великої Вітчизняної війни³⁷.

З 50-х років ведеться широка дослідницька робота про партійне керівництво підготовкою спеціалістів і зокрема інженерно-технічних³⁸. Вийшли історіографічні огляди з питань історії культурного будівництва, формування радянської інтеліген-

²⁹ КПСС о культуре, просвещении и науке. Сборник документов, М., 1963, стор. 381.

³⁰ П. Я. Шалдыбин. КПСС — организатор подготовки кадров интеллигенции в годы первой пятилетки. — Известия Крымского педагогического института, т. 34, 1961, стор. 32.

³¹ Л. И. Тульчинский. Финансовые проблемы профессионального образования в СССР, М., 1963, стор. 130.

³² В. Г. Чуфаров. Деятельность партийных организаций Урала по осуществлению культурной революции. Автореферат докторской диссертации, Свердловск, 1970, стор. 57.

³³ М. И. Калинин. Сборник статей и речей о молодежи, М., 1940, стор. 107.

³⁴ В. Е. Комаров. Экономические основы подготовки специалистов для народного хозяйства, М., 1959, стор. 45.

³⁵ Н. В. Вихирев. Рабфаки к десятилетию Октября, М.—Л., 1927; Итоги и перспективы рабочих факультетов, Л., 1925; 10 лет строительства рабфаков. Юбилейный сборник, М.—Л., 1929; Рабочие факультеты и профессиональное образование Сибирского края, М., 1928; Н. М. Катунцева. Роль рабочих факультетов в формировании кадров народной интеллигенции в СССР, М., 1965.

³⁶ КПСС о культуре, просвещении и науке, стор. 397.

³⁷ Н. И. Кондакова. Высшая школа в годы Отечественной войны. — «Вестник высшей школы», 1970, № 5; М. Р. Круглянский. Высшая школа СССР в годы Великой Отечественной войны, М., 1970.

³⁸ В. Г. Чуфаров. Деятельность партийных организаций Урала по осуществлению культурной революции. 1920—1937 гг., Свердловск, 1960; М. П. Ким. Назв. праця; В. В. Украинцев. КПСС — организатор революционного преобразования высшей школы, М., 1963; Ф. Н. Заузолков. Коммунистическая партия — организатор создания научной и производственно-технической интеллигенции в СССР, М., 1963; Б. С. Сандин, В. С. Волков, С. Ф. Клишин, В. В. Микшин, А. И. Трусъ. Коммунистическая партия — организатор подготовки инженерно-технических кадров, Л., 1973; М. Е. Главацкий. КПСС и формирование технической интеллигенции на Урале, Свердловск, 1974; И. П. Бармин. Назв. праця, та ін.

ції³⁹. Найбільш повним у цьому плані можна вважати історіографічний нарис Л. М. Зак, В. С. Лельчука, В. І. Погудіна «Строительство социализма в СССР». Проте в ньому зроблено огляд літератури тільки з другої половини 50-х років.

Розвиток вищої школи в СРСР та її роль у розвитку науково-технічного прогресу показано в праці Є. В. Чуткерашвілі⁴⁰. У книзі дається порівняльний аналіз університетського, технічного та інших видів освіти, висвітлюється метод підготовки науково-викладацьких кадрів в нашій країні і в США, Англії, Франції, Японії. В монографії розкривається перевага радянської системи підготовки спеціалістів, що дало можливість за короткий строк, наприкінці 30-х років, розв'язати в СРСР проблему інженерно-технічних кадрів і вийти на одне з перших місць у світі.

Все більшу увагу дослідників привертає питання формування радянської інженерно-технічної інтелігенції в національних республіках СРСР. Цій проблемі присвячені праці Ю. В. Бабка, В. П. Терентьева, А. Д. Рудого, О. К. Григорьянца, П. В. Бояршинова, А. К. Валиева та інших⁴¹.

У дослідженні проблеми формування інженерно-технічної інтелігенції є й нерозв'язані питання: ще недостатньо розкрита керівна роль Комуністичної партії у цьому процесі, робота обласних, міських партійних організацій, зокрема таких як Москви і Ленінграда. Слабо досліджено питання про господарську діяльність перших робітників-висуванців на підприємствах, будовах країни. Цій темі присвячена лише одна докторська дисертація В. М. Злобіної⁴².

Мало вивчено питання про виникнення нових спеціальностей в період науково-технічного прогресу, не показано розстановку молодих спеціалістів на виробництві і ефективність їх використання в народному господарстві. Ще немає праць про вклад, який внесли у справу підготовки інженерно-технічних кадрів СРСР Ф. Е. Дзержинський, В. В. Куйбишев, Г. К. Орджонікідзе та їх заступники — В. І. Межлаук, М. Л. Рухимович, В. В. Вахрушев, відомі господарські керівники І. Ф. Тевосян, І. О. Лихачов та ін.

За роки Радянської влади в нашій країні нагромаджено багатий досвід в галузі розвитку вищої і середньої технічної освіти, створення кадрів інженерно-технічної інтелігенції. Перед істориками стоїть відповідальне і почесне завдання — узагальнити цей досвід і створити цікаві наукові праці з проблеми формування виробничо-технічних кадрів за роки Радянської влади.

О. І. ЛУТЧЕНКО (Москва)

³⁹ Л. М. Зак. Проблема формирования советской интеллигенции в современной исторической литературе. — «История СССР», 1968, № 2; Л. М. Зак, В. С. Лельчук, В. И. Погудин. Строительство социализма в СССР. Историографический очерк, М., 1971; М. Е. Глазавский. Советская историческая литература о формировании производственно-технической интеллигенции (1956—1964). — В сборнике «Культурная революция в СССР. 1917—1965 гг.», М., 1967.

⁴⁰ Е. В. Чуткерашвили. Кадры для науки. (Специалисты высшей квалификации в СССР и в капиталистических странах), М., 1968.

⁴¹ Ю. В. Бабко. Коммунистическая партия в борьбе за создание новой технической интеллигенции в годы первой пятилетки (1925—1932 гг.), К., 1955; В. П. Терентьев, Ю. В. Бабко. Развитие высшей технической школы УРСР в роки першої п'ятирічки. — «УІЖ», 1959, № 6; А. К. Григорьянц. Формирование и развитие технической интеллигенции Армении (1920—1965), Ереван, 1965; П. В. Бояршинов. Из истории формирования производственно-технической интеллигенции в Таджикистане (1929—1958 гг.). — «Известия отделения общественных наук АН Таджикской ССР», 1955, № 2 (40); А. Валиев. Формирование и развитие советской национальной интеллигенции в Средней Азии, Ташкент, 1966; К. Х. Халзанов. Формирование национальных кадров в автономных республиках Сибири, М., 1965.

⁴² В. М. Злобина. Коммунистическая партия — руководитель политического трудового и культурного подъема рабочего класса в восстановительный период (1921—1925 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Изд. МГУ, 1968.

ЛІТОПИС ГЕРОІЧНОЇ БОРОТЬБИ ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ
ЗА ПЕРЕМОГУ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Напередодні 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції читачі одержали надзвичайно цікаве видання — хроніку найважливіших історико-партійних і революційних подій на Україні в лютому—жовтні 1917 р.¹ Хроніка є своєрідним жанром історичної літератури, що має досить широкі можливості для наукового висвітлення мовою фактів визначних подій історії. Послідовно відображена сукупність фактів дає змогу об'єктивно оцінити роль різних політичних партій і класів у тих чи інших подіях, простежити їх розвиток.

За роки Радянської влади створено понад 50 різних хронік, присвячених історії Жовтневої революції. Найбільш повні з них — це чотиритомне видання, підготовлене Інститутом історії АН СРСР і видане в 1957—1961 рр., а також багатотомна хроніка діяльності Центрального Комітету РСДРП(б) у 1917—1920 рр., перший том якої охоплює події від Лютневої буржуазно-демократичної до Жовтневої революції².

На Україні цей жанр літератури, на жаль, не набув широкого розвитку. Щоправда, в 1928 р. була видана насичена великим фактичним матеріалом хроніка історичних подій 1917 р. на Київщині. Шкода, що в ній не до всіх подій дано науково обґрунтований коментар, багато з них, навіть важливих, взагалі не відображено у книзі³. В 1958 р. вийшла у світ хроніка революційних подій в Одесі⁴. Це загалом (якщо не враховувати журнальних публікацій) і всі книги-хроніки, видані на Україні.

Ось чому наукова громадськість і широке коло читачів з інтересом зустріли появу нової книги цього жанру, створеної науковцями Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Авторі-упорядники видання провели велику роботу: з багатьох сотень тисяч фактів і подій буремного 1917 р. вони виділили, проаналізували і описали понад три тисячі, на їх думку, найбільш значущих, головних.

При створенні хронік важливе методологічне значення має правильний добір фактів, їх подача. В. І. Ленін підкреслював: «...Треба брати не окремі факти, а **всю сукупність** фактів, які стосуються даного питання, **без єдиного** винятку, бо інакше неминуче виникне підозріння, і цілком законне підозріння, в тому, що факти вибрано або дібрано довільно...»⁵.

У книзі, що розглядається, досить повно розкрито роль В. І. Леніна і керіваного ним Центрального Комітету РСДРП(б) у зміцненні більшовицьких організацій України в 1917 р., в цілому відображено їх багатогранну діяльність у той період, проілюстровано розвиток політичної свідомості трудящих, особливо робітників, протягом лютого—жовтня 1917 р. Спираючись на ленінські твори, матеріали VI з'їзду та VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б), документи більшовицьких організацій України, пресу, архіви та інші джерела, автори відтворили величуну панораму розвитку революційної активності мас, яку більшовики спрямували в русло соціалістичної революції.

Після повалення самодержавства, яке жорстоко придушувало живе слово, народну ініціативу, могутню зростаючу творчої активності мас знайшло яскравий вияв, насамперед, у створенні органів народної влади — Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. У книзі наводяться дані про виникнення на Україні лише в березні 44 Рад. Правда, в історичній літературі є й інші дані, які свідчать, що протягом цього місяця було створено 113 Рад⁶.

У багатьох місцях вже з перших кроків свого існування Ради діяли дуже рішуче, незважаючи на спроби меншовиків і есерів, які опинилися на чолі багатьох

¹ Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине. Февраль 1917 г.—февраль 1918 г. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий в двух частях, ч. 1, февраль—октябрь 1917 г., К., 1977. Авторы-составители: П. Л. Варгатюк, Т. Н. Колишер, В. Ф. Солдатенко, А. А. Соловьева. Редакционная коллегия: Ю. В. Бабко, М. Г. Безпалко, И. Ф. Курас, Л. А. Нагорная.

² Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, тт. I—IV, М., 1957, 1959, 1960, 1961; В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РСДРП(б) в 1917 году (хроника событий), М., 1969.

³ 1917 год на Киевщине. Хроника событий, Харьков, 1928.

⁴ Хроніка революційних подій в Одесі. Період боротьби за встановлення Радянської влади (лютий 1917—січень 1918 р.), Одеса, 1958.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 30, стор. 330—331.

⁶ Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях, К., 1976, стор. 96.

Рад, обмежити революційну активність мас. У Луганську, наприклад, Рада робітничих депутатів добилася від громадського комітету розпуску міської думи і організації нової, в якій цій Раді було надано половину місць (стор. 65).

Розгорнулася активна робота по створенню профспілок, фабзавкомів. Цінним є те, що в книзі наведено багато фактів про створені у той час організації трудящих. Однак доцільно було б нагадати про заснування у великих промислових центрах України центральних бюро профспілок, більшість з яких очолювали більшовики.

Книга всебічно висвітлює політичну та організаторську роботу більшовиків України в масах. Докладно простежені перші кроки їх діяльності в легальних умовах, хід вироблення ними тактики, створення більшовицької преси. У той період, спираючись на Квітневі тези та інші ленінські праці, більшовики розгорнули боротьбу щодо залучення під прапор РСДРП(б) широких верств трудящих. У більшовицьких друкованих органах викривалися антинародна внутрішня і зовнішня політика Тимчасового уряду, угодство меншовиків, есерів, дрібнобуржуазних націоналістичних партій. Велика увага приділялася розкриттю імперіалістичного характеру війни. Газета київських більшовиків «Голос социал-демократа» в одному з перших номерів писала: «Російська социал-демократія повинна негайно ж розгорнути широку політичну кампанію проти завоюницьких планів нового уряду. Найнепримиренніша боротьба проти завоюницької війни є нашим черговим завданням» (стор. 70).

У хроніці на конкретних прикладах і фактах ґрунтовно показано дійову допомогу В. І. Леніна, Центрального Комітету РСДРП(б) більшовикам України. Більшовики гаряче вітали повернення В. І. Леніна в Росію. 8 квітня 1917 р. харківська більшовицька газета «Пролетарий» відзначала у статті «Приїзд Н. Леніна»: «Вість про прибуття на батьківщину вождя партії великою радістю наповнила наші серця. Ми вітаємо великого трибуна і борця за ідеї Інтернаціоналу!» (стор. 96).

Автори розкривають нерозривний зв'язок більшовиків України з В. І. Леніним. Багато партійних активістів неодноразово зустрічалися з Володимиром Іллічем, отримували від нього поради. Член Київського комітету РСДРП(б) М. О. Савельєв, наприклад, 3 квітня 1917 р. брав участь у зустрічі В. І. Леніна на ст. Белоостров, коли він повертався на батьківщину (стор. 83). Разом з іншими представниками більшовиків України, зокрема Н. І. Дубовим, Г. П. Ачкановим, І. Ф. Сорочиним, він слухав у Петрограді перший виступ вождя з Квітневими тезами, одержав від нього їх текст і привіз у Київ.

У книзі наведено переконливі факти про вплив ленінських ідей на зростання політичної свідомості трудящих України. В березні—жовтні більшовики України надрукували у своїх газетах 84 праці В. І. Леніна (це найбільш повні дані про публікацію праць Володимира Ілліча в більшовицькій пресі України).

Факти, що містяться у хроніці, розкривають роль Центрального Комітету в зміцненні більшовицьких організацій, їх практичній роботі. Вони дають можливість уявити собі великі масштаби діяльності на Україні Г. І. Петровського, Г. Н. Мельничанського, М. К. Муранова, Д. І. Сулімова, І. І. Шварца, Я. І. Ровинського, О. Ф. Розмировича та інших посланців ЦК.

У книзі висвітлюється значення Березневої наради партійних працівників, VII (Квітневої) Всеросійської конференції і VI з'їзду РСДРП(б) для політичної та організаторської роботи більшовиків України. Цінними є узагальнюючі дані про участь їх представників у цих партійних форумах. Наприклад, на вказаній нараді серед 70 організацій РСДРП(б) було представлено 11 більшовицьких організацій України (стор. 67). В роботі VII (Квітневої) конференції взяли участь 16 чол. від 10 більшовицьких організацій України, які об'єднували 8,5 тис. чол. (стор. 137). Делегати з України брали активну участь в обговоренні питань (у протоколах зафіксовано 9 їх виступів). Автори-упорядники наводять матеріали також про участь в роботі VI з'їзду РСДРП(б) 17 посланців України, про обрання секретаря обласного комітету більшовиків Донецько-Криворізького басейну Ф. А. Сергєєва (Артема) членом ЦК (стор. 371—372). Але деякі дані про учасників VI з'їзду РСДРП(б) від України потребують уточнення (про Г. Н. Мельничанського, Р. Я. Тольмаца).

Чільне місце в книзі відводиться висвітленню діяльності більшовиків України серед робітничого класу—гегемона революції, її основної рушійної сили.

Запорукою успішного розвитку соціалістичної революції, захисту її завоювань більшовики вважали озброєння робітників. Більшовицька преса вже у перші тижні революції закликала їх до створення Червоної гвардії. 16 травня 1917 р. газета «Пролетарий» писала: «Тільки міцно організована і добре дисциплінована Червона гвардія, в тісному контакті з усією революційною армією, може відстоювати наслідки революції і дати рішучу відсіч контрреволюції, що насувається» (стор. 192). Слід відзначити, що діяльність більшовиків по створенню Червоної гвардії в книзі висвітлена досить широко (див. стор. 221, 235, 262, 344—345, 347, 356, 367, 490, 491, 513, 516, 519 та ін.).

Більшовики проводили активну роботу серед селянства, закликаючи його до згуртування навколо РСДРП(б), до революційного розв'язання питання про землю. «Ми закликаємо селян,—відзначала газета «Голос социал-демократа»,—організува-

тися в революційні комітети і таким чином організовано, революційним шляхом забрати землі в свої руки, не звертаючи уваги на реакційні розпорядження реакційних міністрів, що вставляють палки в колеса історії» (стор. 227). З такими ж закликами зверталися до селян «Солдатская жизнь» (Катеринослав) (стор. 242) та інші газети. Керована більшовиками селянська секція Одеської Ради робітничих депутатів створювала летючі агітаційні загони, які проводили сходи селян, роз'яснювали поточні події тощо (стор. 73).

Одним з важливих напрямів діяльності більшовиків України було злиття національно-визвольного руху трудящих з боротьбою за перемогу соціалістичної революції. Викладені авторами-упорядниками факти (стор. 258, 267, 273, 277—278, 295, 318 та ін.) не тільки спростовують тезу буржуазних фальсифікаторів про те, що більшовики нібито не цікавилися національно-визвольним рухом на Україні, а й переконливо свідчать, що вони послідовно очолювали національно-визвольну боротьбу мас, викривали шовіністичну політику Тимчасового уряду і шкідливу діяльність угодовських партій щодо України. «Тільки ми, соціал-демократія,— писали 23 червня 1917 р. більшовики Катеринослава у своїй газеті «Звезда»,— залишилися вільними від національних забобів і визнаємо за Україною її право» (стор. 295).

Трудящі України високо оцінювали ленінську програму з національного питання, яка визнавала за народами Росії право на самовизначення. У книзі наведені матеріали і про негативне ставлення робітників, селян до першого універсалу Центральної ради (стор. 298, 299, 307). Роз'яснюючи масам національну програму, більшовики переконливо доводили, що єдиний шлях її здійснення, як і вирішення інших неболілих питань — про передачу землі селянам, про закінчення війни тощо,— передати всю владу в руки Рад робітничих і солдатських депутатів. Цінним у книзі є те, що в ній подано великий матеріал про персональний внесок активних учасників Жовтневої революції в її перемогу. Зокрема, згадуються прізвища майже 300 більшовиків, які брали участь у боротьбі за владу Рад, ретельно відновлено їх ініціали, чого немає в багатьох працях, присвячених цій темі.

Лозунг «Вся влада Радам!» діставав дедалі активнішу підтримку серед трудящих. У травні за нього висловилися шахтарі Щербинівського, Неліпівського і Микитівського рудників у Донбасі (стор. 203), солдати розташованої в Києві 148-ї Воронезької пішої дружини (стор. 212), гвардії Гренадерського полку XI армії (стор. 225), робітники Харківського залізничного вузла і заводу ВКЕ (стор. 247, 275), учасники численних мітингів робітників у Києві, Катеринославі (стор. 218, 244) та інших містах. У червні вимоги здійснити єдиновладдя Рад стали масовими (стор. 283—285, 287, 302 й ін.).

Демонстрації 18 червня 1917 р. і в наступні дні у Києві, Харкові, Луганську, Катеринославі та інших містах (стор. 283—285) пройшли під більшовицьким лозунгом «Вся влада Радам!». Однак на той час він не став ще лозунгом усіх трудящих, та й керівниками багатьох Рад залишалися меншовики й есери. Це реально враховували більшовики. «Ми, революційні соціал-демократи більшовики,— писав у газеті «Пролетарий» голова Харківського комітету РСДРП(б) О. В. Емельянов, (Сурик), аналізуючи підсумки демонстрації,— повинні, враховуючи становище, що так яскраво окреслилося на демонстрації 18 червня, повести дальшу посилену роботу над створенням такої більшості в Раді, яка стала б на точку зору необхідності взяти владу в свої руки» (стор. 292).

Липневі події різко змінили політичну обстановку в країні. Прагнення контрреволюційної буржуазії до єдиновладдя супроводжувалося репресіями проти більшовиків, розгромом комітетів РСДРП(б), кіосків по продажу більшовицької літератури і т. п. (стор. 327, 339, 342). Але, незважаючи на все це, більшовицька партія наполегливо продовжувала роботу в масах, готуючи їх до соціалістичної революції.

VI з'їзд РСДРП(б) допоміг більшовикам України чітко визначити тактику дій в нових умовах. Вони гаряче схвалили курс з'їзду на збройне повстання. Так, конференція більшовиків Києва, заслухавши доповідь делегатів VI з'їзду А. В. Іванова і Є. Б. Бош, визнала правильною лінію поведінки, накреслену з'їздом, і ухвалила: «Докласти всіх сил до того, щоб привести київський пролетаріат і київський гарнізон у повну бойову готовність, аби не допустити перемоги з кожним днем все більше і більше нахабніючої кадєтсько-октябристської контрреволюції» (стор. 400). Під впливом рішень з'їзду партії за більшовицьку програму дій висловилися і конференція фабзавкомів Києва, що відбулася 19—21 серпня 1917 р. (стор. 432).

У книзі наводяться численні факти про величезну політичну та організаторську роботу більшовиків України по розгромах заколоту генерала Корнілова. Вже після перших повідомлень про контрреволюційний виступ вони вирушили на заводи, фабрики, шахти, в казарми, щоб роз'яснити трудящим небезпеку, яка нависла над країною.

В резолюціях, прийнятих після виступів більшовиків, трудящі вимагали рішучої боротьби з заколотниками, віддання до суду ватажків контрреволюції, озброєння робітників. У Києві такі резолюції були прийняті, зокрема, на заводах «Арсенал»,

Грете́ра і Крива́нека, Ауто, Заманського, Нєєдли-Унгермана, Фільверта і Дєдіна, суднобудівній верфі, фабриці Спіліотті, Деміїаському снаря́дному і Південноросійсько-му заводах, в військово-обмундирувальній майстерні (стор. 452).

Робітники розуміли, що вихід один — зміна в країні влади. 28 серпня 1917 р, учасники мітингу, що відбувся на заводі «Уніон» в м. Луганську, писали у своїй резолюції: «Ми заявляємо, що тільки влада пролетаріату і біднішого селянства може вивести країну з економічної розрухи і закріпити революційні завоювання демократії» (стор. 451). 10-тисячний мітинг робітників Брянського заводу (Катеринослав) одногласно схвалив резолюцію, в якій містилася вимога про перехід усієї влади в руки Рад робітничих і солдатських депутатів (стор. 461). Аналогічні резолюції приймалися на багатьох зборах і мітингах трудящих.

На заклик більшовиків робітники озброювалися, створювали місцеві органи боротьби з контрреволюцією, нові загони Червоної гвардії.

Після розгрому заколоту авторитет і вплив більшовиків ще більше зросли. Це змушені були визнати навіть їх противники. В донесенні на ім'я головнокомандуючого Керенського з Південно-Західного фронту, наприклад, повідомлялося, що «насувається хвиля більшовизму, як природна реакція після корніловської авантюри» (стор. 502). В той же час вплив угодовських партій катастрофічно падав. Так, з Катеринослава в газету «Робочий путь» писали: «Широкі маси відвертаються остаточно від меншовиків та есерів» (стор. 530).

На Україні, як і по всій країні, посилювався процес більшовизації Рад. Про переважаючий вплив більшовиків у Раді робітничих і солдатських депутатів повідомили, наприклад, з Луганська. У вересні під час перевиборів місцевої Ради більшовики отримали з 120 депутатських місць 82 (стор. 534). Виконкоми Краматорської, Луганської, Слов'янської та деяких інших Рад також очолили більшовики (стор. 534, 574, 582).

Красномовним виявом дедалі міцніючого авторитету РСДРП(б) було швидке зростання її рядів, остаточне розмежування більшовиків з меншовиками, створення нових більшовицьких організацій. У вересні—жовтні вони вже діяли у Бердянську, на станціях Попасна і Ясинувата, в Херсоні, Полтаві, Алчевську (стор. 483, 506, 537, 553, 589, 637). Ці дані можна було б доповнити відомостями про створення більшовицьких організацій у Добрянці, Проскуріві, на станції Рубіжна, в Умані (до речі, автори двічі згадують більшовиків Умані — стор. 522, 586, але не вказують, що у вересні тут виникла самостійна більшовицька організація).

Підтвердженням зростаючого впливу більшовиків, великого поширення їх ідей є гаряча підтримка трудящими більшовицького лозунга про скликання II Всеросійського з'їзду Рад.

Наведені у книзі численні резолюції, листи та уривки з них переконливо свідчать, що маси сприйняли лозунги більшовиків, їх програму як свою кровну справу. Загальні збори Ради робітничих і солдатських депутатів Маріуполя, наприклад, обговоривши питання про владу і про поточний момент, прийняли резолюцію, в якій говорилося: «Для врятування країни і революції, для забезпечення скликання Установчих зборів Рада робітничих і солдатських депутатів вважає за необхідне негайний перехід всієї повноти влади в руки Рад» (стор. 667). Солдати місцевого гарнізону, підтримуючи цю резолюцію, доручили делегату на II з'їзд Рад більшовику Л. Б. Горхову заявити там, що вони визнають своєю владою лише Ради, за які готові вмерти «...з почуттям виконаного обов'язку перед Великою Російською революцією» (стор. 668).

В цілому книга дає досить повне уявлення про хід створення більшовиками політичної армії соціалістичної революції, особливо про їх роботу серед робітників. На основі наведених фактів можна ґрунтовно проаналізувати зміни у свідомості останніх. Що ж до солдатів і особливо селян, то матеріалів на цю тему недостатньо. Як відомо, у вересні—жовтні селянське повстання охопило країну, в тому числі деякі губернії України, але робити висновки про якісні зміни у виступах селян в цей час з матеріалів хроніки важко.

Книга відповідає високим археографічним вимогам. Наявність кількох показників (більшовицьких організацій, прізвищ, географічних назв) значно полегшує користування нею. Зауважимо лише, говорячи про опис документів, що в окремих випадках автори свій коментар до них дають у тексті в ході викладу їх змісту (стор. 44, 406), а не у примітках, як це слід робити. Є ряд посилань на архівні джерела, хоч цитовані матеріали вже опубліковано (стор. 357, 372). До хроніки включено окремі дрібні факти або такі, що не розкривають змісту подій (стор. 195, 196, 233, 346, 516).

Незважаючи на ці зауваження, слід сказати, що дане видання є цінним джерелом для вивчення героїчного шляху, який пройшли трудящі України під керівництвом більшовиків у 1917 р.

Б. І. КОРОЛЬОВ (Київ)

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

ТОМ ПЕРШИЙ, КНИГА ПЕРША.
ПЕРВІСНООБЩИННИЙ ЛАД
І ЗАРОДЖЕННЯ КЛАСОВОГО
СУСПІЛЬСТВА.

КИІВСЬКА РУСЬ

(ДО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII ст.).

вид-во «Наукова думка»,

К., 1977, 443 с.

За роки, що пройшли з часу опублікування двотомної «Історії Української РСР», було проведено фундаментальні дослідження окремих проблем стародавньої вітчизняної історії, відкрито і опрацьовано значну кількість нових джерел, видруковано ряд узагальнюючих праць, серед яких насамперед слід відзначити тритомну «Археологію Української РСР» (том перший, К., 1971; том другий, К., 1971; том третій, К., 1975). На основі всіх цих здобутків з'явилася перша книга першого тому «Історії Української РСР», в якій узагаль-

нюється цей досвід, а також використовуються найновіші досягнення радянської історичної науки.

Авторський колектив у цілому справився з одним з найважливіших завдань — перетворив німі речі на живе історичне свідчення. Саме в цьому плані рецензована праця вигідно відрізняється від відповідних розділів першого тому «Истории Украинской ССР», що був виданий у 1969 р. і являв собою нове, перероблене і доповнене, видання двотомної «Історії Української РСР».

Перша книга першого тому «Історії Української РСР» складається з трьох частин, в яких послідовно розкриваються основні періоди історичного розвитку населення на території сучасної України від найдавніших часів і до XIII ст., прослідковано найважливіші процеси господарського, суспільно-економічного, етнічного і культурного розвитку.

Виклад фактичного матеріалу подається в строго хронологічній послідовності. В основу періодизації покладено зміну суспільно-економічних формацій, що відображено в назвах усіх трьох частин першої книги. Висвітлення історичного процесу в найдавніші періоди зроблено на основі всебічного і широкого використання археологічних джерел, що безумовно збагатило зміст окремих розділів і сприяло більш повному і конкретному розкриттю історичного процесу в цілому. Специфіку розвитку окремих періодів, регіонів, історичних явищ автори висвітлюють на тлі основних закономірностей всесвітньої історії.

Перша частина цієї книги має три розділи й присвячена важливим проблемам первіснообщинного ладу. Заслугує на увагу насамперед розробка питань первісного заселення сучасної території України, становлення найранніших форм суспільної організації стародавньої людини. Слід підкреслити, що глибоке і детальне дослідження таких складних проблем далекого

* Головна редакційна колегія: А. Г. Шевелев (головний редактор), І. І. Артеменко, Б. М. Бабій, П. І. Багрій, І. К. Білодід, П. П. Гудзенко, В. І. Клоков, Б. П. Ковалевський, Ю. Ю. Кондуфор, Ф. Є. Лось (заступник головного редактора), І. М. Мельникова, І. І. Мінц, О. Г. Мітюков, О. Л. Нарочницький, Д. П. Пойда, Б. О. Рибаків, Р. Г. Симоненко, І. С. Слабеев (відповідальний секретар), П. С. Сохань, М. І. Супруненко, В. П. Чугайов, В. І. Юрчук. Редакційна колегія першої книги: І. І. Артеменко (відповідальний редактор), В. Д. Баран, С. М. Бібіков, В. Й. Довженко, С. П. Пачкова (відповідальний секретар), І. С. Слабеев (заступник відповідального редактора), О. І. Терешко, П. П. Толочко.

історичного минулого в рецензованій праці дається вперше. Дуже важливим є також висвітлення питань розвитку продуктивних сил, взаємодії людини з природним середовищем, розвиток основних форм господарської діяльності. Уже в епоху мезоліту, зазначається в книзі, відбувається криза первісного мисливства і зародження відтворюючих форм господарства, які в наступну епоху призвели до т. зв. «неолітичної революції». Автори вперше в такому обсязі розкривають складну картину історичного розвитку на території України в епоху неоліту — міді — бронзи, нерівномірність господарського, культурного та суспільного розвитку окремих племенних угруповань, показують формування в той час двох основних культурно-господарських регіонів. Значну увагу в праці приділено дослідженню етногенетичних процесів на території Східної Європи, а також формуванню великих етнічних спільностей, що стали основою для розвитку багатьох сучасних народів.

Ознайомлення з розділами рецензованої книги свідчить про величезний обсяг дослідження первісного суспільства. Авторському колективу довелося подолати неабиякі труднощі, пов'язані з історичною інтерпретацією речових пам'яток, що є майже єдиною і безумовно основною джерельною базою цього дописемного періоду в історії людства. Прагнучи якнайповніше розкрити історичні процеси, що відбувалися в найдавніші періоди, автори використали численні дані природничих наук, а також досягнення найновіших методів археологічних досліджень. Перша частина написана цікаво, в ній багато нових, сміливих думок і висновків.

У другій частині, що складається з двох розділів, аналізуються вузлові проблеми історії виникнення і розвитку античних рабовласницьких міст-держав, перших класових суспільств на території України в ранньому залізному віці. Велику увагу приділено виникненню і розвитку античних рабовласницьких держав у Північному Причорномор'ї, існування яких було могутнім стимулом прискорення процесу соціально-економічного розвитку місцевих племен, розкладу в них родоплеменних і формування класових відносин.

Як відомо, ще й донині не вичуває дискусія з питань про етнічний склад населення Скіфії, про взаємозв'язки осілого землеробського населення і кочових скіфів, зокрема, їх етнічну належність, що має безпосереднє відношення до загальної проблеми етногенезу слов'ян та деяких інших сучасних народів Європи. На нашу думку, ця важлива проблема, як і ряд інших, розроблена на досить широкий джерельний базі і справляє в цілому добре враження, хоч і не всі положення в ній викладені досить вичерпно. Чільне місце в книзі відведено висвітленню такого дискусійного питання, як існування держави у скіфів і час її виникнення. В його вирішенні автори

проявили достатню обережність і в цілому викладена ними концепція може нас задовольнити.

Широке залучення в другій частині монографії археологічних матеріалів і особливо тих, що були досліджені в останні роки, а також писемних джерел, дало змогу авторам по-новому, більш аргументовано висвітлити конкретний історичний процес та особливості розвитку на території України в епоху раннього заліза.

Зародженню і становленню феодальних відносин у східних слов'ян, утворенню давньоруської держави присвячено третю частину книги.

Письмові і археологічні джерела свідчать про значні зміни, що сталися в соціально-економічному, культурному і етнічному розвитку населення Південно-Східної Європи на протязі I тис. н. е. Основним змістом цього розвитку в соціально-економічному плані був розклад первісного родового ладу і формування феодальних відносин, в етнічному — процес небувалого за розмахом руху населення, що охопив цей регіон. На значній частині Східної Європи створюється східнослов'янська етнічна спільність.

Вищезгаданим проблемам у радянській історіографії надається великого значення. Однак цей період — дуже тривалий і складний за змістом — не можна вважати досконало вивченим. Тому особливо приємно відзначити, що автори першого розділу не прагнуть уникнути цих складних питань і насамперед питання про походження східних слов'ян. Не зосереджуючи багато уваги на дискусійних моментах, вони досить докладно і широко висвітлюють найранніші періоди слов'янського етногенезу, залишаючись завжди на реальному ґрунті фактів.

Найвдаліше, на нашу думку, висвітлені найранніші періоди розвитку східних слов'ян на рубежі перших століть н. е. Правда, автори дещо захопилися історією венедів, яким у радянській літературі досі приділялося мало уваги. Але якщо в цілому цей найранніший період висвітлено з урахуванням максимальної кількості джерел, а історична реконструкція венедського суспільства на базі зарубинецької культури здається досить обґрунтованою, то хід історичного розвитку на наступних етапах (друга чверть — середина I тис. н. е.) вимагає, на наш погляд, більшої чіткості як у постановці питання, так і в доборі фактів і узагальненнях. Так званий антський період має велику, але досить суперечливу історіографію і значно ширшу джерельну базу. Водночас дані джерел не використано в повному обсязі, а тому відтворення історичного процесу цього періоду виглядає не досить переконливо. Наявність у Середньому Подніпров'ї пізньозарубинецьких пам'яток дозволяє інакше, ніж ми читаємо в розділі (на стор. 240 та ін.) уявити періодизацію слов'янських культур, а також характер зв'язків між черняхівською і зару-

биньською культурами і їх етнічну належність. Врахування пізньозарубиньських пам'яток лише сприяло б повнішій характеристиці історичного розвитку і не відбулося б на загальній концепції авторів.

Зроблені зауваження насамперед свідчать про трудності історичної інтерпретації археологічних джерел, не впливаючи в цілому на гарне враження від розділу. Завдяки широкому колу археологічних пам'яток читач має конкретне уявлення про основні періоди ранньослов'янської історії в Південно-Східній Європі — від найдавніших її етапів й до утворення східнослов'янської спільності напередодні виникнення давньоруської держави.

Центральне місце в рецензованій праці по праву займає другий розділ третьої частини, присвячений історії першої держави східних слов'ян — Київської Русі. Питанням генезису феодалізму та історії ранньофеодальної держави східних слов'ян в радянській історіографії приділяється виключна увага. Відразу ж зазначимо, що виклад матеріалу та його зміст в цілому відповідають рівню тих вимог, які ставляться перед такими дослідженнями.

Безсумнівною заслугою авторів є вироблена ними чітка і логічна структура, в основі якої лежить хронологічно-територіальний принцип. В цих рамках і в певній схемі розглядаються також окремі питання соціально-економічної історії, історії культури та ін.

Другий розділ не позбавлений деяких вад. Зокрема, не завжди вдалою є рубрикація окремих питань, що інколи не дає правильного, чіткого уявлення про процес в цілому. Нерідко аналіз історичного розвитку підміняється характеристикою окремих явищ і має описовий характер (наприклад, у параграфах, присвячених містам). Слабкішим від попередніх є параграф, де йдеться про утворення давньоруської держави. З нього непрапомірно випали питання, присвячені формуванню ранньофеодального, класового суспільства у східних слов'ян, найдавнішим політичним державним утворенням, що передували Київській Русі. Авторі обмежилися лише деякими деклараціями, що викладені у вступному параграфі до розділу. Це позбавляє виклад теми необхідної аргументації.

В розділі є і ряд безперечних досягнень. Зокрема, в жодному подібному виданні не

має такої повної і насиченої матеріалами картини розвитку давньоруських міст і зв'язаних з ними пам'яток культури. Особливу увагу звернуто на історію формування, шляхи утворення давньоруських міст, їх соціальний склад, господарство, культуру.

Четверта частина третього розділу закінчується змістовним нарисом давньоруської духовної культури, якому можна було б присвятити окрему рецензію, оскільки питання духовного розвитку давньоруського населення є одним з найактуальніших і безпосередньо пов'язане з вивченням дальшого культурного розвитку трьох братніх народів — російського, українського і білоруського. Авторі на основі всієї сукупності джерел і теоретичних надбань радянської науки розкривають історичну обумовленість високого рівня розвитку культури Київської Русі.

Таким чином, рецензована праця є серйозним вкладом у розвиток радянської історичної науки. Використавши марксистсько-ленінську методологію, на основі дослідження археологічних (речових) і писемних джерел, авторський колектив відтворив у ній стародавню історію Української РСР з найдавніших часів до XIII ст. У науковий обіг введено велику кількість нових джерел, що дало змогу авторам зробити вагомий внесок у розробку окремих теоретичних проблем.

Книга написана гарною мовою, має обширну бібліографію, оформлена картами, малюнками, які значно доповнюють текст.

Про окремі недоліки в рецензованій праці вже йшлося вище. Додаймо лише про дещо описовий характер подачі матеріалу (недостатньо послідовне і повне розкриття історичного процесу в усіх його зв'язках і обумовленостях заважають одержати максимум історичної інформації і вирішити окремі проблеми на рівні сучасних досягнень історичної науки). Щодо інших недоліків, то вони загалом не впливають на високу позитивну оцінку книги, яку з повним правом можна вважати чудовим подарунком до 60-річчя Великого Жовтня.

М. М. Бондар (Київ),
Н. М. Кравченко (Київ)

* * *

**В БОРЬБЕ ЗА ВЛАСТЬ
СОВЕТОВ НА УКРАИНЕ.
ИЗ ИСТОРИИ БОРЬБЫ
БОЛЬШЕВИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ
ЗА ЗАВОЕВАНИЕ И УКРЕПЛЕНИЕ
СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ
НА УКРАИНЕ ***

Главное издательство издательского
объединения «Вища школа»,
К., 1977, 348 с.

У міру поступального розвитку суспільного прогресу все глибше і рельєфніше розкривається велич Великої Жовтневої соціалістичної революції — головної події ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства. Вона «повалила владу капіталістів і поміщиків, розбила кайдани гноблення, встановила диктатуру пролетаріату і створила Радянську державу — державу нового типу, основне завдання захисту революційних завоювань, будівництва соціалізму і комунізму»¹. Всебічне і глибоке вивчення у всій багатогранності історії і досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції, що є невичерпною скарбницею теорії і практики революційної боротьби, залишається широким полем для науково-дослідної роботи.

Напередодні 60-річного ювілею Радянської соціалістичної держави робота по вивченню історії Жовтня в нашій країні значно активізувалася. Вітчизняна історико-партійна наука збагатилася цілим рядом змістовних праць, присвячених історії пролетарської революції. Значний інтерес для наукової громадськості, пропагандистів становить й рецензована колективна монографія. Це перша узагальнююча праця, в якій у світлі положень, викладених у документах ХХV з'їзду КПРС, постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» та в інших партійних документах, розглядаються вузлові питання історії боротьби більшовицьких організацій України за здійснення політичного курсу РСДРП(б) на завоювання і зміцнення Радянської влади.

Книга написана на основі глибокого вивчення ленінської ідейно-теоретичної спадщини, біографічної хроніки В. І. Леніна, резолюцій і рішень Комуністичної партії, матеріалів більшовицької преси, архівних матеріалів та інших документальних джерел, частина яких до наукового обігу вводиться вперше.

У монографії розповідається про боротьбу більшовицьких організацій України за

згуртування своїх рядів на основі ленінського політичного курсу і тактики партії, закріплених у рішеннях VII (Квітнєвої) конференції та VI з'їзду РСДРП(б), основні напрями, форми і методи діяльності більшовиків по підготовці політичної армії соціалістичної революції, назрівання революційної кризи на Україні напередодні Жовтневої революції, показано напружену боротьбу більшовицьких організацій за встановлення і зміцнення Радянської влади, що завершилася повним розгромом сил внутрішньої контрреволюції й іноземної воєнної інтервенції. Зокрема, у книзі ґрунтовно і всебічно викладено ленінський план переходу партії більшовиків до нового стратегічного етапу після Лютнєвої буржуазно-демократичної революції, тактику боротьби за підготовку та проведення соціалістичної революції (стор. 17—38). Автори переконливо показали, що теоретично обґрунтована В. І. Ленінін і партією конкретна програма переходу до соціалістичної революції стала ідейною основою, на якій згуртувалися більшовицькі організації України, які здійснювали цю програму в непримиренній боротьбі з опортуністами, з українськими буржуазними націоналістами — лютими ворогами українського народу, марксизму-ленінізму і соціалістичної революції.

У монографії глибоко і з залученням багатьох документальних джерел висвітлюється керівна роль ЦК партії на чолі з В. І. Ленінін революційною боротьбою більшовицьких організацій і трудящих України (стор. 23, 52, 53, 83, 136, 178 та ін.), наводяться нові цікаві дані про публікацію ленінських праць і їх поширення на Україні (стор. 52). Багато уваги у книзі приділено висвітленню процесу ідейного зміцнення партійних організацій України, боротьбі більшовицьких організацій проти проявів опортунізму в своїх рядах. Зокрема, автори праці ґрунтовно показали діяльність Київської організації РСДРП(б), де боротьба проти антиленінської позиції Г. Пятакова та деяких інших членів партійного комітету була особливо гострою (стор. 41—43, 51, 52, 106, 112, 155, 171—172 та ін.).

Автори рецензованої книги на великому фактичному матеріалі показують діяльність більшовицьких організацій по забезпеченню гегемонії пролетаріату в революційному процесі, зміцненню його союзу з біднішим селянством, солдатськими масами (цим питанням присвячено спеціальні параграфи I і II розділу). «Головними союзниками міського пролетаріату в боротьбі за владу Рад, — справедливо підкреслили автори, — були бідніші верстви села — сільський пролетаріат, напівпролетаріат, частина дрібного селянства» (стор. 71).

Великий інтерес становлять сторінки праці, присвячені боротьбі більшовицьких організацій за керівництво національно-визвольним рухом на Україні, проти буржуазно-націоналістичних партій і організацій, за їх політичну ізоляцію, ідейний

* Авторський колектив: О. А. Бородин (керівник), І. Л. Гошуляк, В. І. Гусев, В. П. Крижанівський, І. Ф. Курас, В. Ю. Мельниченко, В. Ф. Солдатенко, Ю. В. Шилецев.

¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 3.

І організаційний крах, а також діяльність більшовиків по інтернаціональному вивільненню трудящих, злиття в єдиний потік національно-визвольного руху на Україні і боротьбою пролетаріату за перемогу соціалістичної революції (стор. 83—91, 141—147 та ін.).

Позитивною рисою праці є й те, що в ній на широкій документальній базі розкрито недостатньо досліджені питання діяльності більшовицьких організацій, зокрема, використання ними політичних кампаній по виборах до міських дум, до Всеросійських і Всеукраїнських Установчих зборів для підготовки політичної армії соціалістичної революції. Авторі наводять цікаві дані про результати виборів, що свідчать про зростання впливу більшовиків у масах (стор. 142—143, 173—174). Велику увагу в книзі приділено партійному будівництву (стор. 189—191, 223—228), діяльності парт-організацій по мобілізації трудящих міст і села на розгром іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції, організації партійного підпілля на тимчасово окупованій контрреволюцією території республіки та ін. Книга містить цікаві дані про діяльність іноземних комуністичних груп, які знаходилися на території України (стор. 270). Чітко і послідовно у рецензованому виданні показано тактику більшовиків щодо дрібнобуржуазних націоналістичних партій.

Значну увагу в книзі приділено діяльності партії по створенню і зміцненню військово-політичного союзу радянських республік. «Військово-політичний союз радянських республік, — підкреслюють автори, — сприяв дальшому інтернаціональному згуртуванню трудящих Радянської країни... Він був однією з вирішальних умов перемоги над об'єднаними силами зовнішньої і внутрішньої контрреволюції, яскравим проявом пролетарського інтернаціоналізму на ділі» (стор. 289—290).

Вся діяльність більшовицьких організацій України висвітлюється в монографії як складова і невід'ємна частина загальної боротьби партії більшовиків за перемогу соціалістичної революції і захист її всесвітньо-історичних завоювань. У книзі переконливо показано цілковиту неспроможність злісних наклепів буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів історії, зокрема, про так званий «національний» характер революції на Україні, яка, за їх словами, нібито не мала нічого спільного з революцією в Росії. Авторі аргументовано доводять, що революційні події на Україні були складовою частиною боротьби за перемогу Жовтня в усій країні. Специфічні ж риси і деякі особливості, властиві соціалістичній революції на Україні, були лише конкретною формою прояву загальних закономірностей, а діяльність більшовиків України була спрямована на здійснення єдиної ленінської політичної лінії партії з урахуванням конкретних умов (стор. 163—166). Усім своїм змістом книга

спростовує твердження буржуазно-націоналістичних «істориків» про те, нібито більшовизм на Україні був інонаціональною, чужою для українського народу силою, а соціалістична революція — результатом «насиленницького акту» з боку російського робітничого класу. У книзі наводяться конкретні дані про динаміку кількісного зростання більшовицьких організацій, неухильного посилення їхнього впливу і авторитету на маси в міру розвитку соціалістичної революції, аргументовано підкреслюється наявність усіх необхідних соціально-економічних і політичних передумов для перемоги пролетарської революції на Україні, доведено, що Жовтнева революція тут, як і в усій країні, «була закономірним наслідком суспільного розвитку, класової боротьби в умовах монополістичного капіталізму»².

У цілому змістовна і цікава книга не позбавлена, на наш погляд, й окремих недоліків. Зокрема, авторам слід було б у вступі дати історіографічний огляд наукової літератури і джерел з розглядуваної проблеми. Це було б бажано ще й тому, що в монографії рідко даються посилання на джерела. Місцями в тексті не завжди достатньо чітко проводиться головна ідея книги — боротьба за владу Рад на Україні. Відчувається деяка різниця в стилі викладу матеріалу між окремими розділами.

Не можна погодитися з твердженням авторів про те, що в липні — серпні 1917 р. на Україні відбувалося «катастрофічне падіння» впливу українських есерів і українських соціал-демократів (стор. 142). Той матеріал, який наводять автори для підтвердження висунутого ними положення (стор. 142—143), показує лише те, що у великих містах України, зокрема, у Харкові, Катеринославі, Миколаєві та ін., українські буржуазні націоналісти в цей період не користувалися значним впливом серед робітників. Відбувалося, звичайно, і падіння їх впливу серед всіх трудящих України, але не «катастрофічне», бо ще в середині листопада 1917 р., на виборах до Всеросійських Установчих зборів, як це показано в монографії, за українських есерів було подано 52% голосів (стор. 174).

У рецензованій праці автори цілком справедливо багато уваги приділили боротьбі більшовиків проти «лівих» і правих у рядах КП(б)У. Хотілося б, щоб висвітлення цього питання було більш конкретним, аргументованим, з більш широким використанням і аналізом джерел.

У монографії мало уваги приділено висвітленню соціально-економічних перетворень у 1917—1920 рр., слабо показано участь трудящих України, зокрема селянства, в цих перетвореннях. Тут авторам слід було б детальніше проаналізувати рі-

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

шення губернських і повітових з'їздів Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, показати їх значення в боротьбі за перемогу і зміцнення влади Рад на Україні.

Недоцільним є виділення четвертого розділу в монографії, оскільки питання, що висвітлюються в ньому, відносяться до останнього розділу — «Комуністична партія — організатор перемоги над внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією на Україні».

У праці допущені деякі фактичні неточності: Дмитрівського повіту в складі України не було (стор. 74), Кривий Ріг не був

у 1917 р. повітовим центром (стор. 137), у Харкові в розглядуваний у монографії період існувала об'єднана Рада робітничих і солдатських депутатів (стор. 140), неточно названо ініціали Ф. А. Сергеева (Артема) (стор. 20Г).

Проте зазначені недоліки не знижують високої оцінки книги, яка стане в нагоді пропагандистам, викладачам історії КПРС, студентам, усім, хто вивчає історію Великої Жовтневої соціалістичної революції.

М. Г. Гончаренко (Ворошиловград),
П. Ф. Решодько (Ворошиловград)

С МАНДАТОМ ОКТЯБРЯ.

Изд-во «Промінь»,
Днепропетровск, 1977, 240 с.

Багато років колектив кафедри історії КПРС Дніпропетровського металургійного інституту працює над темою «Діяльність КПРС по дальшому розвитку трудової та громадсько-політичної активності трудящих в умовах розвинутого соціалізму».

В результаті дослідницької роботи видано ряд цікавих праць. Багато з них написані в творчій співдружності з практиками металургійного виробництва, науковими співробітниками інших вузів республіки. Серед надрукованих монографій — такі, зокрема, як «Металурги — бійці за комунізм», «Профспілки в розвитку виробничої і громадської активності металургів», «Нові рубежі металургів Придніпров'я», що вийшли у видавництві «Промінь» відповідно в 1963, 1967, 1974 рр. З ініціативи і при активній участі того ж видавництва створено виданий у 1975 р. «Вищою школою» міжвідомчий науковий збірник «Діяльність КПРС по комуністичному вихованню робітничого класу в період розвинутого соціалізму» (на матеріалах металургійних підприємств Української РСР).

У вищезазначених та інших монографіях узагальнюється трудова і громадсько-політична діяльність очолюваних партійними організаціями профспілок, комсомолу, робітничих колективів, показується розвиток чудових традицій численних загонів робітничого класу індустріального Придніпров'я.

У плані досліджуваної проблеми безперечний інтерес являє створена колективом авторів під редакцією професора К. І. Позняка книга «З мандатом Жовтня», що вийшла у світ напередодні 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції¹.

¹ Авторський колектив: К. І. Позняков (керівник), Е. М. Кукель, М. Г. Львовський, І. М. Остапенко, І. С. Чорновол, Д. С. Шелест, Г. Г. Шестопалов, В. К. Шумаков, Т. М. Шульга.

На широкій документальній основі автори розповідають про славний шлях, пройдений робітниками Придніпров'я, з кінця минулого століття до наших днів. Головною у книзі є лєнінська ідея про те, що Великий Жовтень докорінно змінив хід історичного розвитку всього людства, вручив робітничому класові революційний мандат передового класу — авангарду трудящих у будівництві нового, світлого і радісного життя. «...Людство, — писав В. І. Ленін у праці «Загрожує катастрофа і як з нею боротися», — опинилося перед вибором: або загинути або віддати свою долю в руки найреволюційнішого класу для найшвидшого і найрадикальнішого переходу до вищого способу виробництва»². В монографії переконливо показано, як робітники індустріального Придніпров'я — бойовий загін радянського робітничого класу — з честю несуть крізь роки цей почесний мандат, героїчною працею зміцнюють і примножують славні традиції своїх попередників.

Автори книги висвітлюють події і факти, пов'язані з діяльністю робітників Дніпропетровської та Запорізької областей, головним чином металургів. Використовуючи архівні матеріали, спогади старих більшовиків, наукову літературу, в перших п'яти главах вони широко показують минуле робітничого краю, процес формування пролетарських колективів на Придніпров'ї, їх економічне і політичне становище.

Книга розповідає про перші кроки класової боротьби пролетаріату проти царизму і капіталістичного гніту, про історію створення перших марксистських гуртків і соціал-демократичних груп, їх зв'язок з лєнінською «Іскрою» та іншими соціал-демократичними організаціями Росії. Умільо викладені факти і події, пов'язані з боротьбою робітників Придніпров'я в період першої російської революції. Наведено яскраві епізоди революційної біографії І. В. Бабушкіна, Г. І. Петровського, І. Ф. Лалаянца та інших ватажків робітничих мас.

² В. І. Ленін. Поне зібрання творів, т. 34, стор. 187.

Робітничий клас Придніпров'я за своїм складом мав яскраво виражений інтернаціональний характер. У його рядах пліч-о-пліч боролися росіяни й українці, білоруси й латиші, поляки і чехи, представники інших національностей. У главі «Слідом за пролетаріатом Росії» і в наступних автор показує, як керований ленінською партією більшовиків робітничий клас Придніпров'я вносив гідний вклад у справу підготовки і перемоги соціалістичної революції, організації її захисту від внутрішньої контрреволюції та іноземної інтервенції, у справу мирного господарського будівництва після закінчення громадянської війни.

У п'яти главах книги викладений матеріал, пов'язаний з діяльністю робітничого класу Дніпропетровської та Запорізької областей в період індустріалізації країни і колективізації сільського господарства, його боротьбою за виконання планів перших п'ятирічок, завдань будівництва соціалізму. Автор книги широко висвітлює трудові подвиги металургів, розмах стахановського руху на Придніпров'ї в повоєнні роки. Серед робітничих колективів легендарної Петровки, прославленої Держинки, відомої своїми трудовими починаннями Запоріжсталі, інших великих індустріальних бастионів партія виховала багатьох чудових організаторів виробництва, ватажків-вихователів мас, партійних і державних діячів. Тут виховувався і одержав перший робітничий гарт комсомолец 20-х років Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР, видатний діяч міжнародного комуністичного і робітничого руху Леонід Ілліч Брежнев.

У главах «Безсмертний подвиг народу» і «Відродження з попелу» глибоко розкрито ідея про те, що і в роки Великої Вітчизняної війни, і період відбудови головної народною силою був робітничий клас, з його непохитною революційною волею і дисциплінованістю. Робітники грудьми стали на захист рідної Вітчизни у час фашистської навали, створювали загоны народного ополчення, евакуювали підприємства на схід, мужньо боролися проти во-

рога на фронтах війни, героїчною працею в тилу забезпечували Червону Армію всім необхідним для вигнання гітлерівців з нашої священної землі та їх нищівного розгрому. А коли відтриміли останні залпи війни, народ-воїн повернувся до мирної праці. І знову в перших рядах трудящих, які приступили до відродження з руїн і попелищ народного господарства, став робітничий клас. У книзі наведені численні факти трудового героїзму робітників-металургів у ході відбудови зруйнованих фашистами заводів і цехів, виконання завдань післявоєнної п'ятирічки.

В заключних главах книги автори подають матеріал про життя і діяльність робітничих колективів в період завершення побудови розвинутого соціалізму і в наші дні. Цілком справедливо вони багато уваги приділяють висвітленню передових форм і методів соціалістичного змагання, нових виробничих починань, питань підвищення громадсько-політичної активності робітників. У монографії показано цілу галерею кращих представників славної робітничої гвардії Придніпров'я — передовиків виробництва, Героїв Соціалістичної Праці, їх роль і місце в житті радянського суспільства, у формуванні і розвитку радянського способу життя.

Завдяки великій кількості залученого наукового матеріалу авторам вдалося розкрити численні факти і події з історії робітничого класу Придніпров'я.

Книга написана доступно для широкого кола читачів мовою. Це підвищує її цінність, оскільки її зможуть з цікавістю прочитати молоді робітники, яким належить прийняти естафету славних справ у старшого покоління, у ветеранів праці — носіїв революційних, бойових і трудових традицій радянського народу.

Рецензоване видання, на жаль, не позбавлене окремих недоліків. Цілий ряд сторінок містить лише приклади, фактичні дані без глибокого аналізу й осмислення. Перші три глави переобтяжені цитатами, багато з яких, по суті, ідентичні. Книга значно виграла б, якби в ній було подано довідковий матеріал.

Г. Я. Пономаренко (Донецьк)

І. В. Хміль.

ТРУДЯЩЕ СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ
В БОРІТБІ ЗА ВЛАДУ РАД,
вид-во «Наукова думка»,
К., 1977, 198 с.

Проблема союзу робітничого класу і трудящего селянства є центральною в марксистсько-ленінському вченні теорії соціалістичної революції. Неухильно керуючись ним, послідовно втілюючи його в практику

революційної боротьби, Комуністична партія створила міцний союз робітничого класу з трудящим селянством, що забезпечило перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади. Історія боротьби робітничого класу і трудящего селянства під керівництвом Комуністичної партії за перемогу Радянської влади, за побудову соціалізму і комунізму постійно знаходиться в центрі уваги наукових досліджень істориків, економістів, філософів, публіцистів. Тому поява но-

вих історичних праць з даної проблеми завжди є помітною подією не лише в науці, а й у суспільно-політичному житті країни. Одному з малодосліджених питань цієї проблеми, а саме — боротьбі трудящого селянства України за встановлення влади Рад присвячена рецензована монографія І. В. Хміль.

В ній на основі великої, в переважній більшості нової, джерельної бази показані складні процеси, що відбувалися на селі в період підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції, розкрито динаміку політичної активізації трудящих мас селянства, досліджені етапи і хід встановлення Радянської влади на селі, висвітлені питання будівництва Радянських державних органів на місцях та їх діяльність по втіленню в життя декретів Радянської влади.

Автор поставив перед собою завдання — розкрити історію боротьби трудящого селянства за Радянську владу головним чином на місцях — у селі, волості, повіті, губернії. Саме в такому плані ця складна проблема ще не знаходила спеціального висвітлення в історичній літературі, і в цьому полягає важливість і цінність рецензованого твору.

І. В. Хміль залучив документальні джерела з діяльності місцевих партійних організацій, показав партійне керівництво Радами, земельними комітетами, висвітлив пропагандистську і роз'яснювальну роботу більшовиків, спрямовану на зміцнення союзу робітничого класу й селянства, що стало вирішальною умовою перемоги соціалістичної революції.

Хронологічні рамки досліджуваного питання охоплюють період від Лютневої буржуазно-демократичної революції до встановлення Радянської влади на Україні (до весни 1918 р.).

Розкриттю змісту монографії допомагає невелика за обсягом, але змістовна передмова, де автор дає історіографічний огляд літератури, в якій тією чи іншою мірою досліджувалося дане питання.

Рецензована монографія складається з трьох розділів. У першому розділі І. В. Хміль проаналізував соціально-політичну обстановку в українському селі після перемоги другої буржуазно-демократичної революції в Росії.

На основі друкованих джерел висвітлюється історія селянських організацій, які виникли на Україні після повалення самодержавства, а саме: сільських і волосних земельних комітетів, Рад та їх виконкомів, а також комітетів громадського порядку. В книзі дається політична оцінка «Крестьянским союзам», «Селянським спілкам», досліджується історія створення на Україні Рад селянських депутатів, розкривається гостра боротьба, що точилася між політичними партіями. Оперуючи новими архівними матеріалами, І. В. Хміль показав поступове посилення впливу більшовицької партії в Радах. На основі цього автор дійшов

закономірного висновку, що вже в квітні 1917 р. деякі селянські з'їзди і сходи визнавали Ради єдиними виразниками й захисниками інтересів трудящого селянства (стор. 42).

Розкриваючи динаміку наростання революційного руху в країні влітку і восени 1917 р., спираючись при цьому на ленінську оцінку поточного моменту, автор відзначає, що саме боротьба з корніловщиною та її розгром сприяли пожвавленню діяльності Рад, посиленню процесу їх більшовізації, переростанню боротьби селянства за землю у повстання проти Тимчасового уряду.

У другому розділі монографії автор безпосередньо досліджує боротьбу трудящих мас селянства України за встановлення Радянської влади. Значну увагу він приділив висвітленню організаторської роботи ЦК РСДРП(б) по роз'ясненню трудящим України ленінських декретів, і насамперед декрету «Про землю», мобілізації для цього місцевих партійних організацій. На основі підрахунків з різних достовірних джерел автор наводить цифрові дані, які яскраво свідчать про величезну роботу, проведenu ЦК РСДРП(б) у той період. Так, лише з серпня 1917 р. по лютий 1918 р. Центральний Комітет розіслав 16 701 кореспонденцію місцевим партійним організаціям та окремим членам партії з питань партійної роботи (стор. 58).

Висвітлюючи агітаційно-пропагандистську діяльність місцевих більшовицьких організацій по роз'ясненню ленінського декрету, автор показав гостру боротьбу більшовиків у Радах селянських депутатів, в селянських комітетах проти угодовських партій і українських буржуазних націоналістів.

Викриттю класової суті політики націоналістичних буржуазних партій і антинародної політики Центральної ради в аграрному питанні І. В. Хміль присвятив окремий підрозділ. Він зібрав значний фактичний матеріал, який свідчить про контрреволюційну політику Центральної ради, спрямовану проти революційної боротьби українських робітників і селян, на збереження буржуазної держави. Аналізуючи заходи Центральної ради, її спроби провести в життя антинародну земельну програму, автор переконливо показав, як під впливом більшовицької агітації ці намагання зазнали повного провалу.

У третьому розділі розкривається основний зміст рецензованої монографії — встановлення Радянської влади на селі. В ньому автор висвітлив процес створення радянського державного апарату на місцях і його заходи по здійсненню перших соціалістичних перетворень. На відповідному фактичному матеріалі автор показав, як у ході збройної боротьби в повітах, волостях і селах йшла ліквідація земельних управ, продовольчих та земельних комітетів. Замість ліквідованих буржуазно-поміщицьких органів до влади прийшли Ради робітничих

солдатських і селянських депутатів. Їх представники закликали трудящих села до повсюдного створення Рад селянських депутатів і передачі їм усієї повноти влади на місцях.

У своїй монографії І. В. Хміль відводить належне місце висвітленню створення широкої мережі місцевих сільських Рад, процесу їх об'єднання з Радами робітничих і солдатських депутатів, наголошуючи, що ініціатором цього руху виступила більшовицька партія.

В окремому параграфі третього розділу досліджується практична діяльність сільських органів Радянської влади по ліквідації поміщицького землеволодіння, обліку й розподілу поміщицьких і куркульських земель, майна та реманенту. На основі архівних матеріалів автор робить висновок, що головну роль в ліквідації поміщицько-куркульського землеволодіння відіграли з'їзди Рад, рішення яких були спрямовані на захист інтересів біднішого селянства.

Розкриваючи діяльність Рад селянських депутатів, автор підкреслює їх роль у створенні колективних господарств. В монографії наводяться дані про стан кооперативного будівництва на селі в той час. В цілому на Україні на весну 1918 р. було організовано близько 50 сільськогосподарських артілей і товариств по спільному обробітку землі. Однак, незважаючи на незначну цифру, відзначає автор, ці колективні господарства, народжені революційною творчістю трудящего селянства, були історично важомі тому, що на перших кроках соціалістичного будівництва знизу підказали ідею, яка знайшла своє теоретичне узагальнення в ленінському кооперативному плані (стор. 150).

Заслугують схвалення вміщені у книзі «Додатки», в яких автор подає конкретні

відомості про створення більшовицьких організацій, осередків і груп у селах України, про Ради селянських депутатів, сільські ревкоми, губернські і повітові з'їзди Рад, їх ставлення до Радянської влади, про формування збройних сил соціалістичної революції. Відомості, що містяться в «Додатках», мають надзвичайно велику наукову цінність. Вони свідчать про величезну за обсягом, кропітку роботу, яку провів автор по збиранню цих важливих матеріалів.

Однак змістовна і цікава праця І. В. Хміль не позбавлена окремих недоліків. Іноді зустрічається невідповідність назви окремих розділів їх змісту. Зокрема, назва підрозділу «Крах антинародної політики Центральної ради», на нашу думку, виходить за межі монографії. Тема дослідження вимагає показати лише крах аграрної політики Центральної ради і цієї мети автор в цілому досяг. Проте інші аспекти названої проблеми не знайшли у книзі належного висвітлення. Те ж саме можна сказати і про назву підрозділу «І Всеукраїнський з'їзд Рад і проголошення Радянської влади на Україні».

Мають місце і деякі повторення. На наш погляд, більш ретельний відбір матеріалу і досконалість структурної побудови дали б можливість автору уникнути названих недоліків.

Незважаючи на них, монографія І. В. Хміль вносить вагомий вклад у наукову розробку проблеми союзу робітничого класу і трудящего селянства у період перемоги Жовтневої революції і встановлення Радянської влади і буде корисна як спеціалістам, так і широкому колу читачів.

В. В. Мусієнко (Київ)

В. Коновалов.

КРАСНЫЙ ФЛАГ НАД ОДЕССОЙ.

изд-во «Маяк»,
Одесса, 1977, 254 с.

Великий Жовтневий соціалістичний революції — головний події ХХ ст., яка докорінно змінила хід розвитку всього людства, присвячено багато праць радянських учених. Значний вклад у вивчення цієї проблеми внесли й історики нашої республіки. Висвітлюючи події, пов'язані з перемогою Великого Жовтня на Україні, вони неодноразово порушували й різні аспекти боротьби трудящих Одеси за встановлення в місті влади Рад. Однак досі ще не було спеціальної праці з даної проблеми. Автор рецензованої книги зробив першу спробу в популярній формі висвітлити розвиток подій в Одесі з березня 1917 до лютого

1918 р., тобто від Лютневої буржуазно-демократичної революції до завершення боротьби за встановлення в місті Радянської влади.

Як відомо, боротьба за владу Рад в Одесі проходила у винятково складних умовах, що пояснювалося особливостями розвитку цього міста — великого чорноморського порту, через який здійснювалися торговельні зв'язки із зарубіжними країнами. Тому тут мешкала значна частина великих промисловців, фінансистів і торгівців, а також дрібних буржуа, що сприяло розгортанню активної діяльності буржуазних, дрібнобуржуазних і націоналістичних партій та груп. Все це, безумовно, ускладнювало роботу більшовиків міста. На нашу думку, В. Г. Коновалов добре розібрався у тогочасній обстановці і правильно показав її.

На основі великого фактичного матеріалу В. Г. Коновалов висвітлив боротьбу за

створення і більшовизацію Одеської Ради робітничих депутатів. У книзі вперше в історичній літературі названо учасників наради представників робітничих колективів заводів і фабрик (відбулася 2 березня 1917 р.), на якій було обрано робочий комітет по створенню Ради робітничих депутатів. До складу Ради ввійшли більшовики І. Волков і В. Ексле, а до її виконкому на першому пленарному засіданні 6 березня було обрано 23 чол., серед них трьох більшовиків — Я. І. Володіна, Ф. Д. Овсянкіна та І. І. Волкова і трьох співчуваючих більшовикам — Г. І. Сапельникова, М. І. Чижикова та М. М. Кангуна. До речі, інші дослідники помилково вважали, що тоді у виконкомі не було жодного більшовика.

Незважаючи на те, що керівні позиції в Раді захопили меншовики та есери, до яких приєдналися бундівці, під впливом революційно настроєних робітників, солдатів і матросів вона вжила ряд прогресивних заходів. Зокрема, за її рішенням були заарештовані і віддані до суду чорносотенці, міський голова Пелікан, товариш (заступник) міського голови Мечников та інші, розпущено поліцію і жандармерію, ліквідовано градоначальство, створено робітничу міліцію, встановлено восьмигодинний робочий день.

Багато місця в праці приділено висвітленню діяльності селянської секції Ради робітничих депутатів, боротьбі більшовиків за зміцнення союзу робітничого класу і селянства. При цьому автор не замовчує помилок, яких припускалися окремі місцеві працівники у тих складних умовах (стор. 116—117).

В. Г. Коновалов довів, що Одеський комітет РСДРП було утворено не 10 березня, як вважали деякі дослідники, а 7 березня 1917 р. При цьому він підкреслив, що не всі більшовики погодилися вступити до об'єднаного комітету. Так, члени латиської групи більшовиків, очолюваної Ф. Земітом, відмовилися об'єднуватися з меншовиками і вступили до комітету лише наприкінці вересня 1917 р. У книзі уточнено дату утворення Одеської організації РСДРП(б). Більшовики, порвавши будь-які зв'язки з меншовиками-оборонцями, створили окрему організацію не 19 червня, як твердили автори праць, присвячених даному питанню, а 28 червня 1917 р.

У рецензованій книзі докладно розповідається про те, як одеські більшовики при допомозі ЦК РСДРП(б) і особисто В. І. Леніна проводили велику роз'яснювальну роботу серед робітників, матросів і селян з метою завоювання їх на сторону соціалістичної революції, розкрито процес поступового виходу трудящих Одеси з-під впливу меншовиків і есерів. Автор показує форми і методи боротьби більшовиків за маси в різні історичні періоди.

Одеські більшовики підтримували постійні контакти з ЦК РСДРП(б) і особисто

В. І. Леніним. За даними автора рецензованої праці, лише з травня до жовтня 1917 р. вони одержали від ЦК РСДРП(б) 22 листи і телеграми, 9 посилок з літературою і одну бандероль. За цей же час у місто приїздили 5 уповноважених і агітаторів ЦК. З червня 1917 до березня 1918 р. у Петрограді з мандатами Одеського комітету більшовиків та Одеської Ради робітничих депутатів побували 19 чол. Протягом травня 1917 — березня 1918 рр. 13 представників одеського пролетаріату, зокрема О. Воронський, М. Бужор, В. Дьоготь, П. Заславський, Ф. Земіт, А. Зіфельдт, О. Кремлянський, М. Месняев, Г. Сапельников, Х. Скурський та інші, зустрічалися з В. І. Леніним.

Після Лютневої революції в місті почали розповсюджуватися твори В. І. Леніна, присвячені корінним питанням боротьби за соціалістичну революцію. За підрахунками В. Г. Коновалова, тільки за 5 місяців — з жовтня 1917 до березня 1918 рр. — у місцевій пресі 78 разів друкувалися статті і промови Володимира Ілліча.

Автор праці більш докладно, ніж його попередники, висвітлює діяльність одеських більшовиків після розстрілу липневої демонстрації в Петрограді. У ті важкі дні, коли контрреволюція повсюдно перейшла у наступ, вони одержали інформаційний лист ЦК, в якому йшлося про липневі події в столиці і містився заклик готуватися до майбутніх вирішальних революційних битв, а також посилати делегатів на VI з'їзд партії. Автор увів до наукового обігу ряд нових документів, що переконливо викривають антинародну суть заклоту Корнілова.

Позитивною рисою рецензованої книги є те, що в ній боротьба за встановлення Радянської влади в Одесі розкривається на фоні розвитку революційного процесу в усій країні.

В. Г. Коновалов зробив благородну справу — виявив прізвища багатьох мало відомих учасників боротьби за владу Рад в Одесі, які загинули від рук контрреволюції.

Розповідаючи про діяльність цих мужніх, сміливих, талановитих людей, автор показує їх відданість справі революції. У книзі вперше публікуються фото членів Одеського комітету РСДРП(б) О. К. Воронського, П. С. Нератова, Н. О. Нірової, С. П. Соколова, активних учасників боротьби за владу Рад А. Т. Кривошеева, Г. П. Сафронова, М. Ю. Басистого, І. П. Максимова, І. К. Черниці, П. Д. Жукова-Кевка, І. П. Федорова, Д. О. Сидорова, П. І. Путного, В. Я. Мойророві, С. І. Которабая, керівника одного з інтернаціональних загонів О. Ніколау.

Автор аргументовано викриває антинародну діяльність українських буржуазних націоналістів і сіоністів, які всіляко перешкоджали завоюванню робітничим класом політичної влади.

Даючи в цілому високу оцінку рецензованій книзі, відзначимо, що вока не побавлена й певних недоліків. Інколи в ній трапляються повторення, неправильно вказані ініціали деяких осіб (стор. 172, 231). На наш погляд, не слід було відносити начальника штабу Одеського військового округу Н. О. Маркса до числа активних учасників боротьби за встановлення влади Рад в Одесі.

Розповідаючи про роботу II з'їзду Румчероду, автор на основі доповіді мандатної комісії вважає, що в його роботі взяли участь 1090 делегатів (стор. 181). Однак у документах ЦДАЖР СРСР та опублікованих працях названа інша цифра — 1366 чол.¹ Останні дані, очевидно, точніші,

¹ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. II, К., 1967, стор. 434.

ENCYKLOPEDIA REWOLUCJI PAŹDZIERNIKOWEJ,

wyd-wo „Wiedza Powszechna”,
Warszawa, 1977, 490 s.

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

вид-во «Ведза повсехна»,
Варшава, 1977, 490 с.

Напередодні 60-річного ювілею Великої Жовтня на полицях книгарень Польської Народної Республіки з'явилася нове фундаментальне видання — «Енциклопедія Жовтневої революції». Воно, безперечно, викликає великий інтерес у широкого кола читачів — учителів історії, викладачів, студентів, діячів культури, публіцистів, представників інших професій, які прагнуть поповнити й поглибити свої знання про головну подію ХХ століття, що докорінно змінила хід розвитку всього людства.

Основою для написання цієї праці послужила видана в Радянському Союзі книга «Великая Октябрьская социалистическая революция. Маленькая энциклопедия» (М., 1968). Польське видання (наукові редактори професор Людвик Базильов і доцент Ян Собчак) містить понад 120 статей і заміток про найважливіші події в Росії, що охоплюють період від повалення царського самодержавства в результаті Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. до V Всеросійського з'їзду Рад, який прийняв першу Радянську Конституцію (липень 1918 р.).

Під час підготовки рецензованої праці половину статей польські історики запозичили із згаданого радянського видання. Од-

оскільки з'їзд працював два тижні і протягом цього часу ще перебували делегати.

У книзі наводяться старі і нові назви одеських підприємств та вулиць, однак не завжди автор послідовно дотримується певного принципу, що утруднює сприйняття тексту. У зв'язку з тим, що в праці згадується багато прізвищ, бажано було б дати іменний покажчик.

Але зазначені недоліки не знижують високого теоретичного рівня рецензованої книги, яка з великим інтересом буде зустрінуто широкими колами читачів, насамперед прагматистами, і допоможе вихованню трудящих на славних революційних традиціях міста-героя Одеси.

В. Т. Коломійчук (Одеса),
І. Н. Харченко (Одеса)

ночасно, як зазначається в передмові, енциклопедію доповнено статтями (більше третини загального тексту), написаними польськими істориками*.

Найбільшу кількість статей та історичних довідок, розміщених в енциклопедії, присвячено діяльності РСДРП(б) та її місцевих організацій, партійним з'їздам і конференціям, більшовицьким газетам і журналам, злободенним політичним лозунгам того часу, з'їздам Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Широко висвітлено в енциклопедії діяльність вождя пролетарської революції В. І. Леніна, охарактеризовано найважливіші його праці, приділено значну увагу питанням стратегії і тактики більшовицької партії в період Жовтня; міститься докладна інформація про історичні місця, пов'язані з Жовтневим збройним повстанням (Смольний, Зимовий палац, Адміралтейство, Кремль, Красна площа, Марсове поле, крейсер «Аврора» та ін.).

Статті рецензованого видання у популярній формі знайомлять польського читача з основними подіями суспільно-політичного життя Росії напередодні і в період прове-

* У підготовці енциклопедії взяли участь польські історики: Александер Ахматович, Едвард Барш, Владислав Бортовський, Войцех Булат, Леонард Дубацький, Анджей Гарлицький, Александер Коханський, Зигмунт Лукавський, Єжи Мислінський, Ян Собчак, Здзіслав Сперальський, Ірена Спустек, Мечислав Танти, Веслава Топорович, Марек Вальденберг, Ромуальд Война і Мечислав Вжосек.

дення Жовтневої революції. В них показано історичну роль гегемона революції — робітничого класу і його союзника — селянської бідноти.

У багатьох статтях ґрунтовно викладено хід Жовтневого збройного повстання у Петрограді та Москві, наведено відомості про військово-революційні комітети і збройні революційні формування: Червону гвардію, матросів Балтійського флоту, солдатів Петроградського і Московського гарнізонів, а також дані про триумфальну ходу Радянської влади по країні. Привертають увагу матеріали, що розкривають могутній вплив Жовтневої революції на розвиток робітничого і революційного руху в інших країнах, насамперед у Польщі.

Значну частину енциклопедії становлять персоналії — статті та замітки про членів ЦК більшовицької партії, провідних партійних і радянських державних діячів — соратників В. І. Леніна, воєначальників, активних борців за справу революції, зарубіжних інтернаціоналістів — учасників незабутніх Жовтневих подій.

Цілий ряд статей присвячено революційним подіям періоду Великого Жовтня на території України, Білорусії, Прибалтики, Закавказзя, Середньої Азії та в інших районах Росії, участі в них місцевих більшовицьких організацій та їх членів.

У статтях про революційні події на Україні значну увагу приділено Жовтневому (1917 р.) і Січневому (1918 р.) збройним повстанням у Києві, героїчній боротьбі робітників заводу «Арсенал» за владу Рад, діяльності Народного Секретаріату — першого робітничо-селянського уряду Радянської України — та іншим питанням. Енциклопедія подає біографічні довідки про таких видатних революціонерів — учасників Жовтневої революції на Україні, як Артем (Ф. А. Сергеев), Є. Б. Бош, В. П. Затонський, С. В. Косіор, Г. І. Петровський, О. Г. Шліхтер та ін.

У виданні враховані запити широкого кола читачів Польської Народної Республіки, які цікавляться новітньою історією. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції, що відкрила епоху переходу людства від капіталізму до комунізму, дістала, як відомо, гарячу підтримку трудящих усіх країн. Багато польських інтернаціоналістів, виявляючи класову солідарність з трудящими революційної Росії, взяло безпосередню участь у боротьбі за встановлення Радянської влади на території нашої Батьківщини, героїчно борючись пліч-о-пліч з робітниками і селянами Країни Рад на фронтах громадянської війни проти військ Юденича, Колчака, Денікіна, Врангеля, Пілсудського.

В енциклопедії докладно висвітлюється роль Фелікса Дзержинського і Станіслава Бобінського, Броніслава Вesoловського і Якуба Ганецького, Якуба Долецького і Тадеуша Жарського, Фелікса Кона і Францішека Гжельщика, Юліана Лещинського

(Ленського) і Самуїла Лазоверта, Станіслава Пестковського і Едварда Прухняка, Антоні Слудського і Яна Тарвацького, Іпполита Фіалєка і Романа Яблоновського, а також багатьох інших польських соціал-демократів у реалізації ленінського плану збройного повстання в Петрограді і Москві, а також на Україні, у боротьбі проти сил контрреволюції.

Говорячи про статті рецензованої енциклопедії, присвячені польським інтернаціоналістам — учасникам Великого Жовтня, вважаємо за потрібне сказати таке. Свого часу, рецензуючи на сторінках «Українського історичного журналу» праці істориків Польської Народної Республіки, опубліковані з нагоди піввікового ювілею Жовтневої революції¹, зокрема збірник біографій поляків, які разом з радянськими людьми із зброєю в руках боролися за перемогу влади Рад в нашій країні², один з нас уже вказував на те, що в згаданому збірнику пропущено чимало прізвищ польських трудящих, які діяли на Україні. Йшлося, зокрема, про заступника комісара в польських справах у Києві С. Вуйта, члена редколегії київської газети «Komunisty Polski» С. Тітовського, комісара в польських справах у Харкові Я. Шуфлета, одного з керівних працівників Іноземної колегії в Одесі Гелену Гжелякову, депутата Одеської міської Ради робітничих депутатів Казімежа Водзінського, голову міського комітету Соціал-демократії Королівства Польського і Литви в Катеринославі (нині — Дніпропетровськ) Юзефа Хенцинського, токаря залізничних майстерень у Луганську (нині — Ворошиловград) Едварда Фальчинського та багатьох інших учасників Жовтневої революції і громадянської війни на Україні.

До речі, названі прізвища фігурували і в монографії одного з авторів цих рядків, яка вийшла вісім років тому польською мовою у Варшаві³ і яка згадується в рецензованому виданні (див. стор. 126).

В одній із статей, опублікованій у радянській і польській пресі, йшлося й про командуючого Військово-Морськими силами України, а потім і всієї країни, Едварда Панцержанського⁴. Однак прізвища всіх цих поляків чомусь не потрапили до польської «Енциклопедії Жовтневої революції».

В ряді статей енциклопедії міститься інформація про діяльність різних польських революційних, військових, культурно-освітніх, профспілкових організацій, товариств,

¹ Див.: «УІЖ», 1968, № 4, стор. 137—144.

² Księga polaków uczestników rewolucji Październikowej, 1917—1920, Biografie, Warszawa, 1967.

³ P. Kaleniczenko. Polacy w rewolucji Październikowej i wojnie domowej na Ukrainie, 1917—1920, Warszawa, 1969.

⁴ «УІЖ», 1973, № 4, стор. 110—113; «Z pola walki», 1974, № 1, стор. 329—333.

установ, що існували в ті роки на території нашої країни. Йдеться насамперед про ставлення польської громадськості, політичних партій і польської преси до революційних подій у Росії, що мали величезне значення для відновлення незалежності Польщі. У книзі також привертає увагу докладна стаття про вклад сучасної польської історіографії у вивчення Жовтневої революції.

Видання таких фундаментальних праць, як енциклопедія, завжди було нелегкою і копіткою справою, що вимагала від укладачів значних зусиль. У даному випадку певні труднощі полягали в досягненні правильного співвідношення складових частин величезного конкретно-історичного матеріалу про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. І це завдання авторський колектив виконав.

У виданні, що розглядається, не обійшлося, на жаль, без окремих прорахунків. Подавши відомості про таких активних учасників Жовтневої революції, як Дмитро Фурманов, Семен Тер-Петросян (Камо), Пантелеймон Лепешинський, Віталій Примаков та інші, що, безумовно, є позитивним моментом, укладачі водночас не включили в книгу статей про Андрія Іванова, Юрія Коцюбинського, Івана Кулика, Микола Тарногородського та інших історичних осіб, зокрема й про таких відомих зарубіжних інтернаціоналістів, як Жанна Лябурб і Тібор Самуелі.

Оцінюючи видання наших польських колег, що стоять, як і радянські історики, на

позиціях марксизму-ленінізму, вважаємо своїм обов'язком у рамках дружньої дискусії висловити ще одне зауваження. Щоб передати всю складність боротьби за перемогу Радянської влади, проти експлуаторських класів, необхідно було, цілком зрозуміло, показати й ворожий табір. Саме тому в книзі зустрічаються прізвиська наших ворогів, дається відповідна оцінка буржуазних і дрібнобуржуазних партій. В енциклопедії вміщено відомості про структуру органів державної буржуазної влади в Росії, про діяльність Тимчасового уряду і його установ. Та чи потрібно було включати в книгу біографічні довідки майже всіх міністрів Тимчасового уряду, багатьох другорядних діячів меншовицької й есерівської партій, учасників антибільшовицьких угруповань? Чи не допущено при цьому певної диспропорції?

Незважаючи на окремі недоліки, що мають частковий характер, на відсутність ілюстративного матеріалу, необхідного в енциклопедичних виданнях, польський читач одержав капітальну книгу з історії Великого Жовтня, яка заслуговує в цілому на високу оцінку. Немає жодного сумніву в тому, що ця наукова праця, яка має величезне пізнавальне значення, принесе користь усім, хто цікавиться історією нашої Вітчизни, і послужить справі дальшого зміцнення радянсько-польської дружби.

*Ю. М. Гамрецький (Київ),
П. М. Калениченко (Київ)*

Хроніка та інформація

Відзначення 60-річчя Великого Жовтня

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

20 жовтня ц. р. у Києві відбулася республіканська науково-теоретична конференція, присвячена 60-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Її організували Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Секція суспільних наук АН УРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Вища партійна школа при ЦК Компартії України, Одеська Вища партійна школа і Київський міськом партії. В роботі конференції взяли участь учені-суспільствознавці, викладачі вузів Києва, партійні і радянські працівники, пропагандистський актив, ветерани партії, слухачі Вищої партійної школи при ЦК Компартії України.

Конференцію відкрив кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України В. Ю. М а л а н ч у к. Трудящі Радянської України, наголосив він, як і всі народи Радянського Союзу, з великим ентузіазмом сприйняли підсумки жовтневого (1977 р.) Пленуму ЦК КПРС, позачергової сьомої сесії Верховної Ради СРСР, доповідь і виступи на ній Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради Союзу РСР товариша Л. І. Брежнєва, нову Конституцію СРСР, яка повністю відповідає їх інтересам, надіям і прагненням. У глибокій, яскравій доповіді на сесії товариша Л. І. Брежнєва дано важливі політичні узагальнення, вона пройнята комуністичною переконаністю і оптимізмом, шанобливим ставленням до думок народу, глибокою вірою в його творчі сили. У цьому видатному документі творчого марксизму-ленінізму всебічно розглянуто корінні проблеми наукового комунізму, які мають надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення.

Прийняття нової Конституції величезною мірою сприятиме як внутрішньому розвитку нашої загальнонародної держави, так і зміцненню позицій сил соціалізму, миру і прогресу на міжнародній арені. Кожною своєю статтею, кожним положенням Конституція переконливо підтверджує, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіді Леніна успішно втілюються в життя, живуть і перемагають. Трудящі республіки, як і весь радянський народ, вітають конституційне закріплення того факту, що КПРС є керівною і спрямовуючою силою радянського т.

суспільства, ядром його політичної системи, всіх державних і громадських організацій. Винятково великою є заслуга Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР, Голови Конституційної Комісії товариша Л. І. Брежнєва у тому, що підготовка проекту проводилась творчо, на міцній науковій основі, стала кровною справою мільйонів.

Вагомим підсумком розвитку Української РСР в сім'ї братніх радянських народів, продовжив далі В. Ю. М а л а н ч у к, є розквіт її економіки, науки і культури. Загальновизнаними стали успіхи вчених республіки у таких галузях, як фізика твердого тіла і матеріалознавство, зварювання металів і кібернетика, обчислювальна техніка і нейрофізіологія та ряді інших. Багато зроблено за останні роки, зокрема, і суспільствознавцями. Ними підготовлено ряд фундаментальних праць, які дістали широке визнання громадськості республіки. Оглядаючи шлях, пройдений за 60 років, ми відчуваємо гордість за приналежність до великого Радянського Союзу, нашої єдиної соціалістичної Батьківщини. Дороговказом для всіх трудящих України, підкреслив В. Ю. Маланчук, стали ленінські слова: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна *можлива*, без такої єдності про неї не може бути й мови»¹.

Чл.-кор. АН УРСР, директор Інституту філософії АН УРСР В. І. Ш и н к а р у к зробив доповідь на тему «Перемога Жовтня — головна подія XX століття». У Постанові ЦК КПРС «Про 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» перемогу Великого Жовтня визначено як головну подію XX століття. Йдеться не просто про головну подію одного із звичайних століть всесвітньої історії, зазначив доповідач, а про головну подію такого століття, яке називають і атомним, і космічним, і віком науково-технічної революції. XX століття є особливим, переломним, багатим на події всесвітньо-історичного значення. І головною, вирішальною з усіх цих подій є саме перемога Великого Жовтня, яка визначила докорінний поворот в історичній долі всього людства.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 24, стор. 125.

Втілення в життя ідей Великого Жовтня як у нашій країні, так і у всесвітньому масштабі здійснювалося в діяльності (і через діяльність) десятків і сотень мільйонів трудящих на чолі з робітничим класом і під керівництвом марксистсько-ленінських партій. Саме марксистсько-ленінській партії робітничого класу і, насамперед Комуністична партія Радянського Союзу, на долю якої випала історична місія очолити і здійснити першу соціалістичну революцію, освоїли шлях революційного перетворення світу. І це не просто тому, що вони озброєні марксистсько-ленінською суспільною теорією, а й тому, що вони її збагачували і збагачують новим революційним досвідом, пізнанням нових суспільно-історичних процесів.

60 років, що минули після Великої Жовтневої соціалістичної революції, — це період розвитку марксистсько-ленінської теорії на основі революційної практики, втілення ідей наукового комунізму в реальній суспільно-історичній дійсності. І тут, звичайно, найбільший внесок зробила КПРС. Розвиваючи ленінські ідеї будівництва соціалізму, вона розкрила конкретні шляхи, способи і форми побудови розвинутого соціалізму і закономірності його переростання в комунізм.

З великою увагою присутні заслухали доповідь директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчука «Комуністична партія Радянського Союзу — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, будівництва соціалізму і комунізму в СРСР». Вождь трудящих, організатор і керівник Комуністичної партії, першої в світі соціалістичної держави Володимир Ілліч Ленін називав революцію мудрою, важкою і складною наукою². Творчо розвинувши вчення Маркса — Енгельса, В. І. Ленін розробив теорію соціалістичної революції. Ведучи непримиренну боротьбу проти буржуазної і дрібнобуржуазної ідеології, ревізіонізму, троцькізму, правого і «лівого» опортунізму, партія більшовиків крок за кроком перетворювала в життя ленінську теорію соціалістичної революції. В період між лютим і жовтнем 1917 р., зазначив доповідач, вона зосередила свої основні зусилля на формуванні масової політичної армії соціалістичної революції, на згуртуванні усіх революційних сил країни навколо авангарду робітничого класу, на створенні збройних сил революції. Важливим результатом гігантської роботи, проведеної більшовиками серед робітників, солдатів, селян, трудящих національних окраїн, їх великим стратегічним і тактичним успіхом було злиття до осені 1917 р. в єдиний революційний потік боротьби пролетаріату за соціалізм, селянського руху за землю, загальнонародного

руху за мир, національно-визвольної боротьби пригноблених народів Росії.

Більшовицька партія рішуче відкинула позицію капітулянтів і маловірів, які твердили, що повстання в Росії, мовляв, є передчасним і що йому загрожує провал. Вона була впевнена в перемозі історичної справи пролетаріату. Оволодівши ленінським мистецтвом керівництва революційним процесом, партія з науковою точністю визначила вирішальний час повстання. Таким чином, підсумував виступаючий, ні одна партія в історії не була так підготовлена до проведення повстання, як партія більшовиків. Вона мала науково розроблену теорію збройного повстання, детальний план його здійснення і програму політичних та соціально-економічних заходів на майбутнє. Під вирішальним впливом переможного повстання в Петрограді почалася стрімка хода Жовтня по всій країні, що свідчило про його глибоко інтернаціональний і народний характер.

Говорячи про блискучі підсумки пройденного шляху, продовжував далі В. І. Юрчук, слід нагадати, що з 60 років, які минули після Жовтневої революції, майже 20 припадає на період руйнівних воєн, на в'язаних нашої країни світовою реакцією, і на відбудову господарства. Але радянський народ подолав усі труднощі і перешкоди. Національний дохід нашої країни в 1976 р. у 65 разів перевищив дореволюційний рівень, тобто за 6 десятиліть наша Батьківщина стала в 65 разів багатшою. При цьому, наголосив промовець, доречно ще раз підкреслити визначну роль нашої партії в житті радянського народу і всього людства. Під керівництвом партії Леніна радянський народ не тільки першим здійснив переможну пролетарську революцію, а й протягом усього наступного періоду здійснював і здійснює важливу, почесну і винятково складну роботу першопроходця, йде на чолі суспільного прогресу, прокладає людству шлях до комунізму.

Директор Інституту держави і права АН УРСР, акад. АН УРСР Б. М. Бабій виступив на конференції з доповіддю «Нова Конституція СРСР — концентрований підсумок шістдесятирічного розвитку Радянської держави по ленінському шляху». Доповідач відзначив, що шойно прийнята Конституція СРСР є основоположним документом дальшого вдосконалення радянської державності і соціалістичної демократії. Вона буде могутньою силою, що прискорюватиме просування нашої країни по шляху до комунізму. Конституція СРСР має могутній революційний заряд, вона посилить міжнародний авторитет нашої країни і збільшить притягальну силу світового соціалізму для багатомільйонних мас трудящих усіх країн і континентів. На відміну від буржуазних конституцій, широкі соціально-економічні й політичні права радянських громадян у ній не тільки проголошуються, а й гарантуються соціалістичною державою.

² Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 113—114.

«Ми приймаємо нову Конституцію, — підкреслював товариш Л. І. Брежнєв у виступі на сесії, — напередодні 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це не просто збіг у часі двох найвидатніших подій у житті країни. Зв'язок між ними значно глибший. Нова Конституція — це, можна сказати, концентрований підсумок усього шістдесятирічного розвитку Радянської держави. Вона яскраво свідчить про те, що ідеї, проголошені Жовтнем, заповіті Леніна успішно втілюються в життя»³.

³ Л. І. Брежнєв. Про проект Конституції (Основного Закону) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (підсумки його всенародного обговорення). Доповідь

Із спогадами про участь у жовтневих подіях у Петрограді і на Україні на конференції виступили ветерани партії, члени КПРС з 1917 р. А. Г. Пічугін та Ф. З. Минайленко.

У роботі конференції взяли участь завідувачі відділами ЦК Компартії України Ю. Н. Єльченко і Ф. М. Рудич, міністр вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Г. Г. Єфіменко, віце-президент АН УРСР, акад. І. К. Білодід.

М. О. Навроцький (Київ)

і виступи на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання⁴ і 7 жовтня 1977 року, К., 1977, стор. 3.

ЮВІЛЕЙНА СЕСІЯ В ОДЕСІ

30 вересня — 1 жовтня 1977 р. в Одесі відбулася наукова сесія, присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В її роботі взяли участь ветерани партії, революційних подій, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, партійні, радянські, профспілкові і комсомольські працівники, Герої Соціалістичної Праці, представники робітничого класу і колгоспного селянства, наставники молоді, вчені, викладачі вищих навчальних закладів, технікумів, шкіл, представники Одеського Червонопрапорного військового округу, пропагандистський актив області, працівники преси, телебачення і радіо — всього близько 500 чол.

На пленарних засіданнях і в секціях було заслухано 53 доповіді і наукові повідомлення, присвячені історії Великого Жовтня.

Вступним словом сесію відкрив перший секретар Одеського обласного комітету Компартії України М. К. Кириченко. Він виступив з доповіддю «Перемога Великого Жовтня — головна подія ХХ ст.». Доповідач підкреслив значення постанови ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» — теоретичного і політичного документу, в якому творчо узагальнено досвід Комуністичної партії і радянського народу в боротьбі за перемогу революції, в будівництві соціалізму і комунізму, розкрито вплив ідей Жовтня на міжнародний революційний рух. М. К. Кириченко розповів присутнім про завдання, що стоять перед обласною партійною організацією.

Ректор Одеської Вищої партійної школи, доц. Л. О. Ануфрієв виступив з доповіддю «В. І. Ленін — вождь і натхненник Великої Жовтневої соціалістичної революції», в якій розкрив величезну теоретичну й організаторську діяльність вождя партії. Проф. Н. М. Якупов у змістовній

довповіді «Великий Жовтень — неперевершений зразок революційної стратегії і тактики» на основі марксистсько-ленінської методології висвітлив основні положення стратегії і тактики більшовицької партії в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, показав їх всесвітньо-історичне значення. Багато уваги Н. М. Якупов приділив висвітленню діяльності Комуністичної партії щодо створення військових сил революції.

На пленарному засіданні наукової сесії виступили зав. кафедрою міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху Одеської Вищої партійної школи, проф. К. Д. Петряєв — «Розвинуте соціалістичне суспільство — основний підсумок трудових завдань Великої Жовтневої соціалістичної революції», зав. кафедрою наукового комунізму Одеського держуніверситету, доц. Д. М. Щербаков — «Великий Жовтень і світовий революційний процес» та ін.

На сесії працювали секції історії КПРС, марксистсько-ленінської філософії, політичної економії, наукового комунізму, партійного і державного будівництва. На засіданні секції історії КПРС було заслухано й обговорено 9 доповідей і повідомлень.

Проф. Одеської Вищої партійної школи І. Л. Сабадирьов у доповіді «Керівна роль партії більшовиків — запорука перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції» показав великий вклад В. І. Леніна в розробку проблеми збройного повстання та її здійснення на практиці. Проблемі зростання боротьби проти антикомунізму присвятив свій виступ зав. кафедрою історії КПРС Одеського інституту інженерів морського флоту, проф. С. А. Вольський, який підкреслив, що боротьба з антикомунізмом стоїть на передньому краю ідеологічної боротьби, показав

рактарні риси критики теорії й поглядів втикомунізму на сучасному етапі.

З науковими повідомленнями на цій секції виступили зав. кафедрою історії КППРС одеського інституту харчової промисловості ім. М. В. Ломоносова, доц. М. М. Коваленков — «Зовнішня політика РСР — політика миру і зміцнення дружби між народами», начальник кафедри марксистсько-ленінського Одеського Вищого артилерійського командного училища, доц. В. Ю. Зверев — «Зростання керівної ролі Комуністичної партії — закономірність розвитку радянського суспільства», зав. кафедрою історії КППРС, політичної економії і наукового комунізму Одеського медичного інституту, доц. Г. І. Терещенко — «XXV з'їзд КППРС про комуністичне виховання трудящих у сучасних умовах» та ін.

З великим інтересом учасники наукової сесії заслухали виступ Героя Соціалістичної Праці, голови колгоспу «Маяк» Червоноокнянського району Одеської області М. Д. Шолар. Вона розповіла, як під керівництвом КППРС на практиці здійснюється ідея Великого Жовтня, як разом з розквітом нашого радянського сільського господарства виросла нова людина — творець, активний борець за мир і соціальний прогрес.

Із заключним словом виступив проф. Н. М. Якупов, який звернув увагу учасників наукової сесії на необхідність дальшого творчого розвитку теоретичних проблем суспільних наук, що витікають із рішень XXV з'їзду КППРС.

П. С. Коріненко (Одеса)

ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ ПАМ'ЯТНИКІВ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

5 жовтня 1977 р. у Палаці культури київського заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Міністерство культури УРСР, Держбуд республіки, Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР провели республіканську наукову конференцію, присвячену 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Вступним словом конференцію відкрив заступник Голови Ради Міністрів Української РСР, голова правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, лауреат Державної премії СРСР, д-р істор. наук П. Т. Тронько. Доповідач підкреслив, що конференція відбувається у знаменний для нашої країни час, коли в Москві розпочала роботу позачергова сьома сесія Верховної Ради СРСР, скликана для прийняття Конституції СРСР — Конституції суспільства розвиненого соціалізму. Новий Основний Закон Союзу РСР — це підсумок величких досягнень нашої Батьківщини за 60 років пройденного нею шляху.

Нині, наголосив П. Т. Тронько, весь світ живе під наростаючим впливом ідей Жовтневої революції, реального соціалізму. Їх значення все глибше проявляється в усіх сферах людського буття і, зокрема, в тій сфері, якій присвячена діяльність Товариства охорони пам'яток історії та культури. Бережно охороняючи і невпинно примножуючи історико-культурну спадщину нашого народу, що тепер стає конституційним

обов'язком радянських громадян, ми увічнюємо революційну, бойову і трудову славу поколінь будівників соціалізму і комунізму.

У своїй доповіді «Всесвітньо-історичне значення та інтернаціональний характер Великої Жовтневої соціалістичної революції» заст. голови правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, лауреат Ленінської премії, д-р філос. наук І. Д. Назаренко відзначив, що з перемогою Жовтневої революції світ розколовся на дві протилежні системи — капіталістичну і соціалістичну. Відтоді мільйони людей відрховують роки нової ери в світовій історії — ери комунізму. Ми пройшли перше десятиріччя другої половини цієї ери. Соціалізм, що переміг спочатку в нашій країні, нині став світовою системою, перетворився в соціально-економічну практику сотень мільйонів трудящих. Тому особливе звучання має глибоко наукове положення постанови ЦК КППРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» про те, що «перемога Жовтня — головна подія XX століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства».

Велика Жовтнева соціалістична революція передала в руки трударів не лише матеріальні, а й духовні багатства країни, створені працею і талантом попередніх поколінь народу і його визначних синів. Ще на зорі становлення Радянської влади за ініціативою В. І. Леніна було вжито дійових заходів у справі охорони пам'яток історії та культури, їх використання для освіти і виховання трудящих. Неоціненну роль відіграв і відіграє нині розроблений

В. І. Леніним одразу після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції план державних заходів по пропаганді соціалістичних ідей засобами монументального мистецтва, який увійшов в історію вітчизняної і світової культури під назвою «Ленінський план монументальної пропаганди».

Заповіді великого вождя по розгортанню монументальної пропаганди послідовно втілюються в життя нашою партією і державою. Яскравим свідченням величезної уваги КПРС і Радянської держави до історико-культурної спадщини та її ролі у комуністичному вихованні трудящих є Закон СРСР «Про охорону і використання пам'ятників історії та культури» і дві статті (27 і 68) нової Радянської Конституції, в яких вказується: «Держава дбає про охорону, примноження і широке використання духовних цінностей для морального й естетичного виховання радянських людей, підвищення їх культурного рівня», і «турбота про збереження історичних пам'яток та інших культурних цінностей — обов'язок громадян СРСР»¹.

Пам'ятники Жовтневої революції і громадянської війни увічнюють робітничий клас як головну силу революційного руху, демонструють авторитет і могутність Комуністичної партії, пам'ятники Великої Вітчизняної війни — ідею непереможності нашого державного і суспільного ладу, патріотизм і героїзм радянських людей. В монументах і пам'ятних знаках трудової слави відбито небачені звитяжні звершення трудящих СРСР в ім'я побудови комунізму. Загалом всі наші пам'ятники увічнюють революційні, бойові і трудові подвиги великого радянського народу. На п'єдесталі безсмертя піднято образи багатьох полум'яних революціонерів і полководців Червоної Армії.

З особливою любов'ю і шаную наш народ споруджує пам'ятники великому Леніну. Їх у республіці, як і у всій країні, безліч. І це цілком закономірно. Ленін, його вчення — ленінізм — це прапор боротьби трудящих за революційне оновлення світу.

У доповіді «Пам'ятники Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни та їх значення у комуністичному вихованні трудящих» д-р філос. наук, проф. В. О. Кудін наголосив, що вперше в усьому світі у нашій країні було споруджено пам'ятники людині праці — творцю світового сьогодення.

«Жовтнева революція і громадянська війна в пам'ятках народної творчості та мистецтва» — тема доповіді директора Ін-

ституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР, канд. філол. наук С. Д. Зубкова.

З перемогою Великого Жовтня було втілено в життя ленінське гасло: «Мистецтво належить народові». Оспівування вождя пролетарської революції В. І. Леніна, Комуністичної партії, прославлених полководців Червоної Армії, звеличення революційної перебудови суспільства, що відкрило всім народам шлях до світлого щастя, боротьба за утвердження нового суспільного ладу, гімн праці на благо Батьківщини, відданість справі революції, таврування ворогів Радянської держави — така основна тематика народної творчості, присвяченої Великому Жовтню і громадянській війні. В нашій країні було вперше у світі створено нове професійне мистецтво — мистецтво соціалістичного реалізму. Поет і співак, композитор і актор, драматург і живописець відчули своє місце в лавах бійців, прониклися великими і почесними завданнями виступати з творами високого громадянського звучання, утверджувати в них образи героїв-борців і тим самим виховувати людей соціалістичної свідомості, патріотів-інтернаціоналістів, сповнених волею і вмінням будувати комунізм.

Учасники конференції заслухали повідомлення зав. відділом Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР Б. Д. Ніненка «Жовтнева революція і громадянська війна на Україні в історичних документах», д-ра істор. наук, проф. В. І. Стрельського «Пам'ятники дружби народів СРСР на Україні», заст. головного архітектора м. Харкова, лауреата Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка А. О. Максименка «Пам'ятник у місті Харкові на честь проголошення Радянської влади на Україні», голови правління Ворошиловградської обласної організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, проф. Г. Я. Ємченка «Пам'ятники Жовтневої революції та громадянської війни на Донбасі» і заст. голови правління Львівської обласної організації товариства І. А. Кудина «Пам'ятники борцям за Радянську владу в західних областях України».

Учасники конференції поклали квіти до пам'ятників В. І. Леніну, героям Великої Жовтневої соціалістичної революції — робітникам і солдатам, які загинули смертю хоробрих у боях за владу Рад у м. Києві 11—13 листопада (29—31 жовтня) 1917 р., учасникам Січезового збройного повстання 1918 р. у Києві, до могили Невідомого солдата.

А. А. Ситник (Київ)

¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, К., 1977, стор. 13, 25.

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Вагомими досягненнями в науковій роботі, у виконанні соціалістичних зобов'язань ювілейного року знаменує колектив Київського університету 60-річчя Великого Жовтня. Про це йшлося, зокрема, на науковій конференції професорсько-викладацького складу університету, присвяченій 60-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка проходила 18—19 жовтня ц. р.

Вступним словом конференцію відкрив секретар парткому університету, д-р істор. наук, проф. В. П. Шевчук. З доповіддю «Велика Жовтнева соціалістична революція — головна подія ХХ століття» виступив ректор КДУ, чл.-кор. АН УРСР М. У. Білий. Перемога Великого Жовтня, відзначив доповідач, була закономірним наслідком суспільного розвитку, класової боротьби в умовах монополістичного капіталізму. М. І. Білий показав об'єктивні і суб'єктивні передумови соціалістичної революції в Росії, а також керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніном у перемозі революції, у розв'язанні її найголовнішого і найскладнішого завдання — утворенні нового суспільства. Величні звершення першого у світі суспільства розвинутого соціалізму, побудованого радянським народом під керівництвом партії Леніна, наголосив доповідач, знайшли законодавче закріплення в новій Конституції СРСР — видатному політичному та ідейно-теоретичному документі сучасності.

Про всебітньо-історичне значення перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, її вплив на піднесення революційного руху трудящих в усьому світі говорили у своїх виступах на конференції представники братніх соціалістичних країн — ректор Дебреценського університету, проф. Іштван Коня (Угорщина), ректор Загребського університету, проф. Драго Грденич (СФРЮ), проректор Братіславського університету, проф. Богуслав Цамбел (ЧССР), проф. Ягелонського університету Владислав Серчик (ПНР).

Актуальні проблеми розвитку радянської науки обговорювалися на засіданнях 20 секцій конференції. Питання багатогранної діяльності Комуністичної партії в період підготовки і проведення Великого Жовтня, в роки соціалістичного і комуністичного будівництва знайшли глибоке висвітлення у доповідях і виступах учасників конференції на секції історії КПРС. Доп. В. П. Крижанівський присвятив свій виступ діяльності більшовицьких організацій по формуванню політичної армії соціалістичної революції. На основі широкого кола джерел він узагальнив досвід партії у боротьбі за завоювання мас на сторону революції, згуртування робітничого класу, трудящого селянства, солдатів на основі

ленінської політичної лінії більшовицької партії. В доповіді наведено цікаві дані про партійне керівництво національно-визвольним рухом, викриття більшовиками антинародної діяльності буржуазних і буржуазно-націоналістичних партій на Україні в період боротьби за владу Рад. Багатогранна ідеологічна робота більшовицьких організацій серед мас під час підготовки Жовтневої революції знайшла висвітлення у доповіді д-ра істор. наук В. П. Хижняка. Ряд наукових повідомлень було присвячено досвіду організаторської і політичної діяльності КПРС в умовах розвинутого соціалізму. На основі найновіших партійних документів, зокрема рішень XXIV і XXV з'їздів КПРС, доц. З. О. Сільченко показала дальший розвиток Комуністичною партією марксистсько-ленінського вчення про провідну роль робітничого класу в умовах розвинутого соціалізму. Доценти Б. І. Білик та Г. М. Кривошея розповіли про виховання молодих інженерно-технічних кадрів у дусі комуністичної ідейності, про багатогранну діяльність Комуністичної партії по дальшому розвитку дружби і братерського співробітництва народів СРСР. Проф. Н. Ю. Костиця у своїй доповіді висвітлив теоретичне багатство нової Конституції СРСР як документу творчого марксизму-ленінізму, зокрема, детально розглянув положення про роль Комуністичної партії — ядра радянської політичної системи. Інтерес у присутніх викликали доповіді проф. Г. Г. Письменного і доц. Г. П. Міщенка, в яких узагальнювався досвід діяльності Комуністичної партії по організації захисту соціалістичної Вітчизни в роки Великої Вітчизняної війни і в умовах мирного будівництва.

На засіданні секції історії з доповіддю «В. І. Ленін — історик Великого Жовтня» виступив проф. В. Н. Котов. На основі ленінської ідейно-теоретичної спадщини доповідач яскраво показав, що В. І. Ленін був не тільки вождем Великої Жовтневої соціалістичної революції, а й першим і найвизначнішим її істориком. Доповідь проф. Ю. Ю. Кондуфора була присвячена розкриттю всебітньо-історичного значення Жовтневої революції, яка подала приклад революційних перетворень суспільства на принципах соціалізму, виявила загальні закономірності, що неминуче знаходять повторення в інших країнах, які стають на шлях соціалістичного будівництва. Про вплив ідей Великого Жовтня на трудящих Чехословаччини, про видатне значення історичних звершень радянського народу говорив у своєму виступі проф. Богуслав Цамбел, автор виданої в ЧССР ґрунтовної монографії «Жовтень 1917». Доц. А. А. Овк присвятив своє повідомлення питанням зміцнення союзу робітничого класу і трудящого селянства

України в період боротьби за встановлення Радянської влади. Увагу присутніх привернула доповідь проф. В. С. Бруза, в якій давалася аргументована критика буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Великого Жовтня в сучасній англо-американській історіографії. Спираючись на багатий документальний матеріал, доповідач викрив антинауковий характер тверджень імперіалістичних ідеологів щодо «незакономірності» соціалістичної революції, її рушійних сил, ролі партії більшовиків у перемозі революції тощо. Деякі теоретичні проблеми впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток міжнародного комуністичного і робітничого руху, утворення і зміцнення світової соціалістичної системи знайшли своє висвітлення у доповідях професорів К. О. Дзеджули і А. К. Мар-

тиненка. На великому фактичному матеріалі було побудовано доповідь д-ра істор. наук В. І. Наулка, присвячену сучасним етнічним процесам в Українській РСР, проблемам співвідношення соціального і національного в житті трудящих республіки, питанням інтернаціоналізації побуту радянських людей.

Доповіді і повідомлення, заслухані на конференції, та їх творче обговорення свідчать про плідну роботу істориків університету в розробці актуальних наукових проблем, зокрема, науковому узагальненні і теоретичному осмисленні історичного досвіду КПРС і радянського народу в перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції, побудові розвинутого соціалізму і будівництві комуністичного суспільства.

А. Ф. Мінгазутдінов (Київ)

IV НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ-ПОЛОНІСТІВ

13—14 жовтня 1977 р. у Львові, в Інституті суспільних наук АН УРСР, відбулася IV наукова конференція істориків-полоністів, присвячена 60-річчю Великого Жовтня і будівництву соціалізму в Польській Народній Республіці. Її організували Львівський обком Компартії України та Інститут суспільних наук АН УРСР.

У роботі конференції взяли участь 95 науковців з 13 міст Радянського Союзу, в тому числі з Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Дніпропетровська, Запоріжжя, Чернівців, Ужгорода, Житомира, Луцька, Кам'янець-Подільська, Вінниці, Дрогобича, а також гості з Польської Народної Республіки.

Вступним словом конференцію відкрив секретар Львівського обкому Компартії України Д. А. Яремчук, який відзначив, що науковий форум проходить у знаменні дні прийняття нової Конституції СРСР і підготовки до 60-річчя Великого Жовтня.

На пленарному засіданні учасники конференції заслухали доповіді директора Інституту суспільних наук АН УРСР В. П. Чугайова про всесвітньо-історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції та І. І. Белякевича (Львівський державний університет) про участь поляків-червоногвардійців у Жовтневому збройному повстанні в Петрограді. Значний інтерес у присутніх викликали доповіді гостей з ПНР З. Коченного «Великий Жовтень і будівництво соціалізму в Польській Народній Республіці» та зав. сектором Інституту економіки світової соціалістичної системи АН СРСР Л. С. Семенової «Економічне зближення СРСР і ПНР в умовах соціалістичної інтеграції».

Після пленарного засідання конференція продовжувала роботу в трьох секціях, на яких було заслухано й обговорено 36 доповідей. На першій секції — «Великий Жовтень і проблеми національно-визвольного руху в Польщі» — з доповідями виступили: Л. В. Баженов (Кам'янець-Подільський педагогічний інститут) «Участь демократичних прошарків польського населення України в першій російській революції», В. В. Трофимович (ЛДУ) «Вплив революційної боротьби російського пролетаріату на визвольний рух в Польщі (1900—1903 рр.)», М. О. Ратич (ЛДУ) «Робітничий рух на польських землях під владою Австрії на початку XX ст. і вплив на нього революційної боротьби в Росії», Л. Ю. Волькович (Львівський торговельно-економічний інститут) «Місце і роль другого «Пролетаріату» в історії польського робітничого і соціалістичного руху», А. Л. Перковський (Інститут економіки АН УРСР) «Про польське населення на Правобережній Україні в XIX — на початку XX ст.», В. Я. Гордієнко (ЛДУ) «Боротьба поляків проти германізації західних польських земель в кінці XIX ст.», Г. А. Пляшко (Одеський державний університет) «Деякі питання радянської історіографії польського національно-визвольного руху 50—70-х рр. XIX ст.», Ф. І. Стеблій (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Пролетаріат Галічини в буржуазно-демократичній революції 1848—1849 рр.», В. О. Борис (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Польський національно-визвольний рух 30-х років XIX ст.», С. М. Трусевич (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Співробітни-

цтво українських і польських революційних діячів Галичини в поширенні соціалістичних ідей (70—80 рр. XIX ст.), Я. Д. Ісаєвич (Інститут суспільних наук АН УРСР) «З історії культурних зв'язків Київської Русі з Польщею».

У другій секції — «Радянсько-польська бойова співдружність в роки другої світової війни» — було заслухано 14 доповідей: Л. О. Любимського (Львівське вище військово-політичне училище) «Військова історія ПНР у дослідженнях радянських істориків», І. С. Шатила (Військова академія ім. Ф. Е. Дзержинського) «Уроки Жовтня та особливості зародження польських революційних збройних сил (1942—1945 рр.)», С. С. Паливоди (Львівський політехнічний інститут) «Співдружність радянських і польських антифашистів у підготовці визвольного повстання в Бухенвальді», С. О. Івашука (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Участь радянських громадян у партизанських загонах Гвардії людової», А. А. Шевчука (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Діяльність комуністів по мобілізації польських демократичних сил у Франції на боротьбу проти гітлерівських окупантів», М. А. Рудого (Запорізький педагогічний інститут) «Ленінська тактика союзів та формування концепцій національного фронту ПНР (1942—1945 рр.)», Т. Г. Медоварової (Дніпропетровський державний університет) «Пропагандистська діяльність Польської робітничої партії серед селян в роки фашистської окупації (1942—1944 рр.)», І. М. Миросниченка (Львівський сільськогосподарський інститут) «Політико-виховна робота у Війську Польському у висвітленні радянської і польської історіографії», Л. В. Ярош (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Питання польсько-радянської дружби і бойового співробітництва на сторінках фронтових газет польської армії в СРСР (1943—1944 рр.)», Ж. О. Бондаренко (Київський педагогічний інститут) «Роль радянських фронтових видань польською мовою у становленні та зміцненні радянсько-польської дружби», Ю. П. Шестакова (Чернівецький державний університет) «Роль генерала К. Сверчевського у створенні народного Війська Польського», В. К. Мороза (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Становлення взаємодієсин нового типу між СРСР і Польщею (1944—1945 рр.)», О. Р. Симоненко (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Боротьба радянської дипломатії за вирішення польського питання на Кримській конференції», Г. В. Гордієнка (Львівське вище військово-політичне училище) «Виховання воїнів Війська Польського на традиціях спільної революційної боротьби радянського і польського народів».

На засіданні третьої секції — «Будівництво соціалізму в Польській Народній Республіці» — були заслухані доповіді:

Л. О. Зашкільняка (ЛДУ) «Про спільні риси та особливості становлення і зміцнення народної влади в Польщі в 1944—1948 рр.», Я. С. Хонігсмана (Львівський політехнічний інститут) «Прояв спільних закономірностей будівництва розвинутого соціалізму в ПНР», В. С. Поляк (Ужгородський державний університет) «Робітничий клас ПНР — провідна сила в будівництві розвинутого соціалістичного суспільства», Г. І. Ковальчак (Інститут суспільних наук АН УРСР) «До характеристики економічних досягнень ПНР на сучасному етапі», Р. І. Осташа (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Преса ПНР про зміцнення провідної ролі ПОРП у соціалістичному будівництві», К. К. Чавари (Інститут суспільних наук АН УРСР) «Розвиток культурних зв'язків між СРСР і ПНР», Х. Б. Блажкевич (Львівська державна консерваторія) «Радянсько-польські зв'язки в галузі мистецтва (1967—1977 рр.)», О. І. Бобика і В. П. Чорнія (ЛДУ) «Розвиток співробітництва Львівського і Люблінського університетів (1956—1976 рр.)», М. Д. Римши (Вінницький педагогічний інститут) «Розвиток дружби і співробітництва трудящих Вінницької області та Келецького воеводства ПНР», О. В. Петрова (Луцький педагогічний інститут) «Розвиток економічного і науково-технічного співробітництва Польщі і Болгарії в 1966—1975 рр.», Г. А. Перфілова (Львівське вище військово-політичне училище) «ПНР у боротьбі за розвиток революційних перетворень».

На заключному пленарному засіданні з доповідями виступили: І. М. Теодорович (Чернівецький державний університет) «Великий Жовтень і становлення національної незалежності Польщі», О. М. Швидак (Житомирський педагогічний інститут) «Інтернаціоналізм — основа дальшого зміцнення дружби і співробітництва КПРС і ПОРП», В. П. Колесник (Луцький педагогічний інститут) «Співробітництво прикордонних областей СРСР і воеводств ПНР» (доповідь підготовлено спільно з П. М. Калениченком (Інститут історії АН УРСР)).

Керівники секцій (І. І. Белякевич, Л. О. Любимський та Г. І. Ковальчак) відзначили якісне зростання досліджень радянських полоністів, розширення проблематики та багату джерельну базу доповідей і повідомлень.

Із заключним словом виступив заст. директора Інституту суспільних наук АН УРСР Ф. І. Стеблій, який підкреслив важливе політичне значення конференції, спрямованої на дальше зміцнення дружби і співробітництва двох братніх народів — радянського і польського.

В. К. Мороз (Львів)

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ-МУЗЕЙ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УРСР

14 жовтня 1977 р. у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В ній взяли участь працівники державних архівів, співробітники музеїв і бібліотек, письменники, літературознавці, студенти філологічних факультетів вузів м. Києва.

На конференції виступив ст. наук. співроб. Інституту історії АН СРСР, канд. істор. наук А. П. Ненароков, який охарактеризував підготовлену за його участю книгу «1917. Великий Октябрь: краткая история, документы, фотографии» (М., 1977).

З великою увагою присутні заслухали доповідь д-ра філол. наук, проф. С. А. Крижанівського — «Українська радянська література напередодні 60-річчя Великого Жовтня». На конкретних прикладах з історії літератури доповідач переконливо показав, як завдяки перемозі Жовтневої революції українська література — література колишньої пригнобленої нації — пережила за 60 років Радянської влади справжнє відродження і стала однією з найрозвинутіших літератур світу.

Як і вся література Країни Рад, українська радянська література піднялася до нового соціалістичного ідеалу, нового творчого методу — вчення і відображення дійсності, нового героя — робітника, селянина, трудового інтелігента на основі принципів партійності і народності, проголошених вождем революції В. І. Леніним у статті «Партійна організація і партійна література».

Вагомі здобутки в поезії, прозі, драматургії і в літературознавстві в цілому наглядно свідчать про те, що окрилена Жовтнем, ідеями марксизму-ленізму українська література під керівництвом Комуністичної партії в братній сім'ї народів досягла нині нових висот, активно втілює в життя висловлені Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежнєвим на XXV з'їзді КПРС побажання «...створити нові твори, гідні нашої історії, нашого сучасного і майбутнього, нашої партії і народу, нашої великої Батьківщини»¹.

У доповіді «Великий Жовтень і українське радянське театральне мистецтво» канд. мистецтвознавства Ю. М. Бобощко детально розповів про нерозривні зв'язки радянської української культури з прогресивною культурою дожовтневого періоду, показав історичне значення Великої Жовтневої соціалістичної революції для розвитку української театральної культури. Підкрес-

ливши виняткову роль для культурного будівництва відозви В. І. Леніна «До громадян Росії!» (жовтень 1917 р.), що повідомляла про утворення Радянського уряду, скасування поміщицької власності на землю і робітничий контроль над виробництвом, і «Декларації прав народів Росії» (листопад 1917 р.), в якій уперше на весь світ проголошувалися рівність і суверенність народів Росії, скасування всіх і всіхляких національних привілеїв та обмежень, доповідач на основі конкретних фактів становлення і розквіту театральної культури в Радянській країні розкрив шляхи розвитку українського театру.

Директор архіву-музею М. І. Крячок у доповіді «Письменники Радянської України про Велику Жовтневу соціалістичну революцію та захист її завоювань» і начальник відділу ЦНБ АН УРСР М. П. Візир у повідомленні «Документи відділу рукописів ЦНБ АН УРСР як джерело для вивчення становлення української радянської літератури» висвітлили на документальній основі, як Жовтнева революція, перемога робітників і селян над експлуататорами пробудила й покликала до життя таланти і здібності людей праці, створила необхідні умови для розвитку духовного життя народу, зокрема літератури, що оспівувала велич Жовтня, керівну роль Комуністичної партії та її вождя В. І. Леніна.

Темі «В. І. Ленін — вождь Великого Жовтня — в українському образотворчому мистецтві» присвятила своє повідомлення зав. відділом Державного музею українського образотворчого мистецтва УРСР О. П. Говдя.

Начальник відділу архіву-музею С. А. Гальченко зупинився на питанні про підготовку визначним українським письменником Ю. Яновським кращого твору про героїку громадянської війни на Україні — роману «Вершники».

Про збереження і примноження духовних скарбів народу, про закон, прийнятий п'ятою сесією Верховної Ради СРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», втілення революційних ідей в монументальній пропаганді йшлося в повідомленні ст. наук. співроб. ЦДАЖР УРСР Ю. О. Стояна «З історії встановлення та охорони пам'яток Жовтневої революції та громадянської війни на Україні».

Учасники конференції ознайомилися з тематичною виставкою книг, плакатів, рукописів, авторграфів, особистих речей і фотографій письменників, які зберігаються в архіві-музеї і відтворюють історію революційної боротьби.

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 90.

М. І. Крячок (Київ)

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ В 1977 р.

	№ журналу
Вірність партії і народу (До виходу в світ «Короткого біографічного нарис — Леонід Ілліч Брежнєв»)	1
Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. <i>Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року</i>	3
У ЦК Компартії України. Про 60-річчя встановлення Радянської влади на Україні	12

СТАТТІ

Перемога Жовтня — головна подія ХХ століття

Варгатюк П. Л. Більшовицькі організації України у Жовтневій революції	10
Кондуфор Ю. Ю., Мартиненко А. К. Велика Жовтнева соціалістична революція і світовий комуністичний та робітничий рух	10
Нем'ятий В. М. Комуністична партія — організатор захисту завоювань Великого Жовтня	10
Петерс І. А. Нова епоха всесвітньої історії	10
Плясовських В. С., Чирко В. А. Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції	10
Холмогоров О. І. (Дніпропетровськ). Інтернаціональна єдність, народжена Великим Жовтнем	10

До 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

Ібрагімов М. М., Мороз Б. І. Видатна праця творчого марксизму (До 60-річчя написання В. І. Леніним книги «Держава і революція»)	9
Вірник Д. Ф. Великий Жовтень — торжество ленінської теорії соціалістичної революції	7
Мухіна Г. З. (Москва). В. І. Ленін — стратег і тактик соціалістичної революції	4
Пода Н. В. Квітневі тези — ленінський план боротьби за перемогу соціалістичної революції (До 60-річчя Квітневих тез В. І. Леніна)	3
Солдатенко В. Ф., Полохало В. І. Боротьба більшовиків України за середні верстви міського населення як резерв соціалістичної революції	2
Сухарев В. В. Утворення і розвиток співдружності соціалістичних держав — продовження справи Великого Жовтня	8
Терещенко Ю. І. Початок соціалістичних перетворень у промисловості Радянської України	5
Харитонов В. Л. (Харків). Лютнева революція 1917 року на Україні	2
Чирко В. А. Революційна єдність трудящих Росії і України у Великій Жовтневій соціалістичній революції	6
Якупов Н. М. (Одеса). Великий Жовтень — взірць революційної стратегії і тактики	1

60-річчя встановлення Радянської влади на Україні

Лихолат А. В. Велика Жовтнева соціалістична революція і утворення Української Радянської держави	12
Тронько П. Т. Розквіт української радянської соціалістичної культури	12
Чугайов В. П. (Львів), Ковальчак Г. І. (Львів). Торжество ідей Великого Жовтня в західних областях України	12

Конституція СРСР — основний закон розвинутого соціалістичного суспільства

Кожукало І. П. Від держави диктатури пролетаріату до загальнонародної держави	8
Мрига В. В. Нова Конституція СРСР — видатне історичне завоювання радянського народу	11

ХХV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва

Басенко В. П. (Москва). Діяльність КПРС по залученню робітників до управління виробництвом	2
Бойовий загін КПРС	12

Василенко В. К. XXV з'їзд КПРС і актуальні питання партійного будівництва (Республіканська науково-практична конференція)	3
Коломійченко І. І. Боротьба партійних організацій за здійснення економічної стратегії партії	5
Королько В. Г. Наукові основи політики партії по формуванню і розвитку соціалістичного способу життя	10
Марискевич Г. Ф. (Львів). Розвиток марксистсько-ленінського вчення про профспілки у документах КПРС	11
Панчук М. І. Актуальні проблеми розвитку історико-партійної науки на сучасному етапі	7
Плисюк В. П. (Львів). Соціальний розвиток села в умовах розвинутого соціалізму	1
Сільченко З. О. Торжество ідей Великого Жовтня в будівництві соціалізму і комунізму в СРСР	9
Талан Є. П. Участь молоді Української РСР у комуністичному будівництві	4
Устименко В. Є. Обмін партійних документів та його роль у підвищенні активності комуністів	7
Шевчук В. П., Варивода В. П. Зростання провідної ролі робітничого класу в суспільно-політичному житті країни на сучасному етапі	8
Шкварець В. П. (Тернопіль), Соломко Е. Т. (Тернопіль). Розвиток суспільно-політичної активності селянства в умовах розвинутого соціалізму	6

Методологія та методика історичних досліджень

Бабко Ю. В., Безпалко М. Г., Кожукало І. П. До питання про періоди та етапи розвитку системи партійної освіти	7
Замлинський В. О. Деякі питання методології дослідження історії партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни	6
Косолапов В. В. Діалектичний та історичний матеріалізм — методологічна основа історичного дослідження	9
Шморгун П. М. Співвідношення загальноісторичного та історико-партійного матеріалу в дослідженнях з історії КПРС	11

«Українському історичному журналу» — 20 років

Орган українських радянських істориків	7
Привітання	7

* * *

Варзар І. М. З історії боротьби В. І. Леніна проти реформізму (90-і роки XIX ст.—початок 900-х років XX ст.)	4
Плясовських В. С. Видатний твір ленінської спадщини (До 75-річчя виходу в світ праці В. І. Леніна «Що робити?»)	3
Сардачук П. Д. (Івано-Франківськ). КПП і КПЗУ на чолі міжнародного згуртування польських і західноукраїнських трудящих у революційно-визвольній боротьбі	11
Трояновський О. П. (Ленінград). Сучасний націоналізм в ідеологічному та політичному арсеналі антикомунізму	11
Шевельов В. М. (Миколаїв). Ідеологічна робота партійних організацій на селі у восьмий п'ятиріччя	2

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії Великої Жовтневої соціалістичної революції

Белякевич І. І. (Львів). Польські міжнародністи в Червоній гвардії Петрограда в 1917 р.	12
Буравченков А. О. Про участь демократичного офіцерства російської армії у революційному русі	9
Гусев В. І., Поджіо Д. Г. До викриття буржуазно-націоналістичних спекуляцій навколо так званих українських установчих зборів	9
Дириженко П. І. (Кіровоград). Ленінська газета «Правда» у боротьбі за демократичний мир (липень—жовтень 1917 р.)	11
Максименко М. М. (Сімферополь). Радянська Соціалістична Республіка Тавриди	12

Мельник С. К. (Одеса), Раєвський В. Р. (Рига). Участь латиських пролетарів у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні . . .	12
Мельник С. К. (Одеса), Цигульська О. М. (Кіровоград). Зміщення союзу робітничого класу і трудящого селянства в 1917 р. (На матеріалах півдня України) . . .	8
Мельниченко Г. М. Діяльність КП(б)У по створенню радянської системи народної освіти на Україні у 1919 р.	12
Півень О. Г. (Ворошиловград). З історії воєнно-організаторської діяльності більшовиків Донбасу	9
Сурай Ю. І. (Одеса). Роль «Солдатской правды» в інтернаціональному згуртуванні солдатських мас	12
Тимошенко І. І. (Запоріжжя). Схвалення ленінського курсу на соціалістичну революцію більшовицькими організаціями України	11

Вплив Великого Жовтня на розвиток революційної боротьби

Демиденко Л. А. Піднесення революційного руху робітничого класу в країнах Західної Європи під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції (листопад 1917—липень 1920 р.)	7
Смішко П. Г. Великий Жовтень і придунайські землі Української РСР	7

Вплив Великого Жовтня на розвиток революційної боротьби в інших країнах

Стрілко А. А. Великий Жовтень і піднесення революційного руху на Кубі	6
Троян М. В. (Мукачеве), Шершун І. Г. (Мукачеве). Великий Жовтень і революційна боротьба в Угорщині (1917—1919 рр.)	6

Розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні

Гошуляк І. Л., Солдатенко В. Ф., Беляєва П. Х., Вовчок О. М. (Одеса). Публікації творів В. І. Леніна в більшовицьких газетах України в перші роки Радянської влади	4
Сарбей В. Г. Праця В. І. Леніна в «Киевском слове» в 1905 р.	4

З історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945 рр.

Кравчук М. І. Участь колгоспного селянства у відбудові промислових центрів Радянської України (1943—1945 рр.)	5
Мінгазутдінов А. Ф. Пропаганда ідей захисту завоювань Великого Жовтня серед воїнів	5

З досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

Румянцева В. В. Про розвиток геральдики і емблематики міст України	8
Санцевич А. В. Значення і принципи складання хронік з історії	5

* * *

Акімов Ф. І. (Овідіополь Одеської обл.). Організаційно-політична робота більшовиків України в армії в роки першої світової війни (1914—березень 1917 рр.)	1
Акулов М. Р. (Сімферополь). Розміщення і введення в дію підприємств, евакуйованих з України в Сибір	3
Алпатова Г. М. (Перм). Загострення боротьби у правлячих колах Великобританії під впливом Великого Жовтня	11
Баєва Н. А. (Чернівці). Поширення впливу КПЗУ на маси в роки світової економічної кризи (1929—1933 рр.)	1
Боднар Т. І. (Тернопіль). Дальше зміцнення профспілкових організацій колгоспів і радгоспів України у восьмій п'ятирічці	4
Бондаренко Л. Г. (Одеса). Боротьба Компартії України за здійснення економічної політики (1923—1925 рр.)	9
Бурлакова Г. В. (Слов'янськ). Участь комсомольських організацій Донбасу у розгортанні соціалістичного змагання в промисловості (1926—1932 рр.)	1
Варварцев М. М. «Українознавчі дослідження» в ідеологічних диверсіях імперіалізму (1946—1975 рр.)	3
Вілінбахов В. Б. (Ленінград). З історії військової справи стародавньої Русі (XI—XIII ст.)	1

Григоренко О. П. Шефська допомога робітничого класу працівникам сільського господарства УРСР в роки дев'ятої п'ятирічки	6
Дяченко А. Д. З історії березневого повстання 1919 р. в Єгипті	11
Іванова Р. П. До питання про становлення співдружності демократичних сил народів Росії в 60-х роках XIX ст.	1
Карабанов М. М. Зростання і поліпшення якісного складу Компартії України (1959—1965 рр.)	8
Кожукало І. П. Підготовка і перепідготовка керівних партійних і радянських кадрів у 1946—1958 рр.	2
Кривоніс В. М. Боротьба робітничого класу за ліквідацію техніко-економічної залежності СРСР	2
Кучер В. І., Чумак В. А. Викриття партійними організаціями партизанських формувань і підпілля антинародної діяльності українських буржуазних націоналістів	4
Лещенко М. Н., Мамалига А. І. (<i>Кам'янець-Подільський</i>). Капіталістична еволюція селянських господарств Подільської губернії в пореформений період	11
Матвієнко С. Г. Інтернаціоналістська діяльність більшовицьких організацій України в революції 1905—1907 рр.	4
Мельниченко В. Ю. Діяльність більшовицького підпілля у Криму в період інтервенції Антанти (листопад 1918 р.—квітень 1919 р.)	3
Молодцова А. О. Діяльність партійних організацій України по підвищенню ефективності ідейно-виховної роботи	2
Мосяков В. Я. (<i>Запоріжжя</i>). XV з'їзд ВКП(б) та його історичне значення	11
Нипорко Ю. І. Антинародне законодавство США — інструмент наступу на громадянські права трудящих (1945—1977 рр.)	8
Першина З. В. (<i>Одеса</i>). Про вплив робітничого руху на поглиблення кризи революційного народництва	5
Петров М. (<i>НРБ</i>). Роль болгаро-російських взаємовідносин у створенні Болгарської держави (1877—1879 рр.)	9
Пиха Д. Д. Підготовка трудящих України до місцевої протиповітряної оборони (1929—1941 рр.)	9
Поліщук З. В. (<i>Херсон</i>). Спорудження зрошувальних систем на Україні (1966—1970 рр.)	2
Рой Є. Є. З історії руху поріднених міст	2
Скржинська М. В. Скіфи, сармати й інші народи Північного Причорномор'я в зображенні Плінія Старшого	8
Сидоренко В. П. Трудящі України у боротьбі за виконання першого року десятої п'ятирічки	5
Стадник В. Ф. Зростання добробуту трудящих у 1971—1976 рр.	2
Томов Г. (<i>НРБ</i>). Допомога Радянського Союзу у визволенні Болгарії від фашизму та будівництві соціалізму	6
Фещенко В. Т. (<i>Умань</i>). Форми і методи діяльності більшовиків у масах в 1910—1914 рр.	5
Чекаленко Л. Д. Участь Української РСР у радянсько-польському співробітництві в галузі науки (1957—1975 рр.)	4
Червінський В. І. «Правда» — могутня зброя більшовиків у боротьбі за інтернаціональне виховання трудящих Росії (1912—1914 рр.)	5
Юрченко О. А. Про виконання рішень Кримської конференції у польському питанні	6

ЗАМІТКИ

Борці за щастя народу

Булкіна В. П. Вірний син ленінської партії (До 90-річчя з дня народження П. П. Постишева)	9
Дихан М. Д. (<i>Одеса</i>), Луцик Г. А. (<i>Сімферополь</i>). Іван Генів — герой громадянської і Великої Вітчизняної воєн	1
Панчук М. І. Державний і партійний діяч П. П. Любченко	4
Стрілко А. А. Волонтер з України під стягами Симона Болівара	4
Чернявський В. П. Безстрашний солдат великих битв (До 100-річчя з дня народження Ф. Е. Дзержинського)	8

* * *

Андрієвський В. П. (<i>Тернопіль</i>). 750 років Кременцю	3
Баглаєв Ю. А. (<i>Сімферополь</i>). Роль армійської преси в політичному вихованні селянства України (1918—1919 рр.)	3
Безродний Є. Ф. З історії міжнародних зв'язків Радянської України в галузі освіти (1922—1928 рр.)	3

- Божок І. Г. Шефська допомога робітничого класу у відбудові матеріально-технічної бази сільського господарства (1946—1950 рр.) 1
- Брайчевський М. Ю. «Руська Правда» про втечі від феодального гніту 11
- Василевський М. Д. Братні зв'язки виробничих колективів країн соціалістичної співдружності (1960—1970 рр.) 4
- Васянович В. Ф. (Дніпропетровськ). Класова боротьба в селах Південної України в 1906—1907 рр. 6
- Гайдай Л. І. Роль кооперації у розвитку капіталізму в селянських господарствах Правобережної України (1906—1914 рр.) 4
- Голобуцький І. В. Російські вчені XVIII ст. про стан ремесел, промислів та промисловості на Україні 6
- Гом'юк Д. І. (Івано-Франківська обл., Городенківський р-н, с. Слобідка). Про організаційно-масову діяльність місцевих Рад депутатів трудящих західних областей Української РСР у 1966—1970 рр. 5
- Горбань Ю. А. З історії боротьби Комуністичної партії за розв'язання проблеми робітничих кадрів у роки першої п'ятирічки 4
- Іщенко В. Я. (Коломия). Селянський рух у Східній Галичині (1905—1907 рр.) 1
- Коломієць О. Г. (Рубіжне Ворошиловградської обл.). З досвіду роботи партійних організацій України по підвищенню політичної активності комуністів 9
- Красовська М. П. Об'єктивні передумови формування революційної свідомості пролетаріату в індустріально розвинутих капіталістичних країнах 7
- Крутова Л. О. (Донецьк). Діяльність місцевих Рад Донбасу по залученню трудящих до державного управління (1951—1958 рр.) 7
- Леонтьєва Л. Є. (Донецьк). Участь молоді США в русі солідарності з радянським народом у роки Великої Вітчизняної війни (1941—1943 рр.) 3
- Магнер Г. І. (Ленінград). Місто Олега Древлянського (До 1000-річчя Олевська) 9
- Меньшиков Л. В. Роль Народно-соціалістичної партії в перемозі революції на Кубі (1952—1959 рр.) 2
- Мітряєва С. І. (Ужгород). З історії профспілкового руху в Словаччині (1944—1946 рр.) 8
- Мищенко Е. М. Радянсько-болгарське співробітництво в галузі сільського господарства (1971—1976 рр.) 11
- Мрищук Л. Д. Проблеми наставництва в трудовому колективі 3
- Мусатова Л. Я. Підготовка кадрів залізничного транспорту УРСР у 1943—1945 рр. 6
- Натикач П. І. До питання про соціально-політичні погляди учасників селянсько-козацьких повстань 30-х років XVII ст. 1
- Носаченко Ю. С. Удосконалення професійно-кваліфікаційної структури робітників радгоспів (1959—1975 рр.) 5
- Онїпченко В. П. (Черкаси). Підвищення кваліфікації жінок у роки другої п'ятирічки 1
- Петров М. (НРБ), Сохань П. С. Виятний болгарський історик Веселин Хаджиніколов 7
- Пиріг Р. Я. (Харків). З історії створення на Україні груп співчуваючих партії (січень—лютий 1919 р.) 1
- Півницький М. Д. (Луцьк). Тсоавіахімівські організації республіки в роки другої п'ятирічки 2
- Пшегодський С. В. (Херсон). Розвиток творчої активності молоді на початку соціалістичного будівництва (1926—1927 рр.) 1
- Рогаль А. Г. (Житомир). Трудовий подвиг робітників на будівництві Ладжинської ДРЕС 1
- Сарбей В. Г. Харківське історико-філологічне товариство та його вклад в історіографію України (До 100-річчя заснування і початку діяльності) 12
- Скрипник А. І. (Одеса). Діяльність громадських організацій по розвитку руху пролетарської солідарності трудящих України (1928—1937 рр.) 6
- Форгель І. А. (Львів). Зростання партійних організацій західних областей України в 1952—1955 рр. 9
- Хільчевський С. В. (Чернівці). Деякі питання підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу Української РСР (1966—1971 рр.) 6
- Шишацький А. Т. (Кременчук). Роль преси у вихованні робітничої молоді на революційних традиціях (1966—1970 рр.) 6
- Ямаєв М. Я. (Львів). Про масово-політичну роботу партійних організацій на залізничному транспорті (1959—1965 рр.) 2
- Ярош Б. О. (Москва). З історії розвитку радянсько-польського співробітництва в галузі машинобудування (1950—1975 рр.) 5

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Агапов П. В. (Дніпропетровськ), Шелест Д. С. (Дніпропетровськ). З досвіду вивчення і пропаганди XXV з'їзду КПРС у вищій школі	3
Александра М. Ф., Гірченко Я. В. Висвітлення впливу Великого Жовтня на революційний рух в Азії	9
Білюк О. В. (Миколаїв). Розкриття керівної і спрямовуючої ролі КПРС у шкільних курсах	5
Марценюк С. П. (Чернігів), Матюша І. К. (Чернігів), Онищенко І. З. (Чернігів). Формування комуністичних переконань в учнів загальноосвітніх шкіл у процесі вивчення історії	11
Неліп І. П. (Чернігів), Пушкаренко М. Г. (Чернігів). Роль кафедри в організації самостійної роботи студентів у процесі вивчення суспільних наук	1
Олійник М. М. (Харків). Наступність у вивченні історії СРСР і суспільствознавства в середній школі та історії КПРС у вузі	7
Рудько М. О. До питання про формування в учнів уявлень про класовий характер культури при вивченні історії в V класі	8
Румянцева Д. І. Вивчення питань економіки в курсах історії та суспільствознавства у середніх профтехучилищах	6
Сіментов Ю. Я. (Чернігів), Чуприна М. С. (Чернігів). Краєзнавчий матеріал на уроках, присвячених Великій Жовтневій соціалістичній революції	10
Цвікальська Г. О., Даниленко В. М. Ознайомлення учнів 5—7 класів з основними положеннями марксизму-ленізму	2

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Ожицька М. І. (Львів). Роль громадських музеїв у пропаганді подвигу радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни	5
Холєвчук В. М. (Чернівці). Роль музейних закладів України у комуністичному вихованні трудящих	1

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Більшовики України в Жовтневій революції (Хроніка подій). Підготували Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Колішер Т. М., Соловйова А. А.	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
--	-------------------------

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

Кисельов В. І. На заклик Володимира Ілліча Леніна — в Країну Рад	8, 9
Конишев В. П. (Донецьк). В авангарді атакуючих десантників.	1

СПОГАДИ

Савельєв М. О. В. І. Ленін і Жовтень	10
--------------------------------------	----

НАШ КАЛЕНДАР

Берлін Л. І. (Харків), Саржан А. П. (Донецьк). До 50-річчя Жовтневого (1927 р.) призову в партію на Україні	10
Бойко О. Д. Видатний військовий діяч (80-річчя з дня народження І. Ф. Федька)	7
Бухонський В. В. Безсмертний комдив (До 90-річчя з дня народження В. І. Чапаєва)	2
Варгатюк П. Л. Обласний (крайовий) з'їзд РСДРП(б) у Києві 3—5 грудня 1917 р. (До 60-річчя скликання: історія та історіографія питання)	12
Волощенко А. К. Мужня революціонерка (125-річчя з дня народження В. М. Фігнер)	7
Голіченко В. Д. (Вінниця). На варті завоювань Жовтня (До 60-річчя створення ВЧК)	11
Григорович Д. П. Мужній комуніст-підпільник (До 80-річчя з дня народження О. С. Пироговського)	8
Григорович Д. П. 75-річчя з дня народження М. О. Бурмистенка	11

Денисенко П. І. Полум'яний радянський патріот (До 90-річчя з дня народження С. А. Ковпака)	5
Дробот В. П. (Львів). Важливий етап воєнного будівництва (До 10-річчя прийняття діючого Закону СРСР про загальний військовий обов'язок)	9
Жученко І. Я. Видатний радянський полководець (До 80-річчя з дня народження Маршала Радянського Союзу К. О. Мерецкова)	5
Замелан В. А. (Ворошиловград), Мірошніченко І. М. (Львів). Боець ленінської гвардії (До 90-річчя з дня народження Я. Е. Рудзутака)	7
Іоффе С. Н. (Чернігів). До 100-річчя заснування бібліотеки ім. В. Г. Короленка в Чернігові	3
Калениченко П. М. Герой польського, радянського та іспанського народів (80-річчя з дня народження К. Сверчевського)	2
Карпов І. К. Військовий діяч Країни Рад (80-річчя з дня народження І. Х. Баграмяна)	11
Козицький М. Ю. До 70-річчя V з'їзду РСДРП	4
Лавров Ю. П. 80-річчя київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»	3
Левін В. С. Боець ленінського гарту (До 100-річчя з дня народження А. С. Єнукідзе)	4
Левін В. С. 100-річчя з дня народження Я. Ф. Фабріціуса	6
Левін В. С. За владу Рад (До 60-річчя збройного повстання у Києві)	10
Лось Л. Ф. Визначний діяч російського визвольного руху (До 100-річчя з дня смерті М. П. Огарьова)	6
Лось Л. Ф. 120-річчя з дня виходу в світ першого номера «Колокола»	7
Маковська Н. В. До 60-річчя виступів В. І. Леніна на I Всеросійському з'їзді Рад	6
Мельниченко В. Ю. Славна дочка французького народу (100-річчя з дня народження Жанни Лябурб)	4
Мицк Ю. А. (Дніпропетровськ). Феодосій Софонович — видатний представник історичної думки XVII ст. (300-річчя з дня смерті)	12
Моргаєнко О. П. Життя, гідне комуніста (До 90-річчя з дня народження О. В. Мокроусова)	5
Немчанінова Е. Я. (Дніпропетровськ). До 70-річчя з дня народження М. І. Сташкова	3
Павленко В. В. Славний син болгарського народу (100-річчя з дня народження В. Коларова)	7
Панашенко В. В. 300-річчя героїчної оборони Чигирина від турецько-татарської агресії	8
Пиха Д. Д. 50-річчя ДТСААФ СРСР	1
Просяник М. П. Незламний пролетарський революціонер (До 90-річчя з дня народження О. Гмирьова)	3
Пруниця С. Ю. (Ужгород). Шляхами пролетарського інтернаціоналізму (До 75-річчя з дня народження Е. Кліми)	5
Рознер І. Г. Славний син башкирського народу (До 225-річчя з часу народження Салавата Юлаєва)	9
Росейкін І. М. 80-річчя з дня народження В. Д. Соколовського	7
Руденко Н. М. Видатний радянський полководець (До 80-річчя з дня народження Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва)	12
Сарбей В. Г. До 60-річчя «Декларації прав народів Росії»	10
Сергієнко Г. Я. Селянська війна в Росії під проводом К. О. Булавина і піднесення антифеодальної боротьби на Україні	9
Сирцова С. М. Людина трудової слави (До 75-річчя з дня народження М. О. Ізотова)	2
Смолій В. А. Непохитний борець проти кріпосницького гніту (До 190-річчя з дня народження Устима Кармалюка)	2
Солонийко В. М. Боець переднього краю (До 75-річчя з дня народження Я. О. Галана)	8
Тимченко Ж. П. До 60-річчя I Всеросійського з'їзду селянських депутатів	4
Фролкін М. М. Форум комуністів Європи (До 10-річчя Конференції європейських комуністичних і робітничих партій у Карлових Варах)	4
Черненко А. М. (Дніпропетровськ), Гоцуляк В. В. (Дніпропетровськ). І. Ф. Дубровінський — полум'яний революціонер (До 100-річчя з дня народження)	8

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Бураков Ю. В. (<i>Львів</i>). Соціалістична індустріалізація на Україні в документальних збірниках	2
Гамрецький Ю. М. Солдатські маси на Україні у підготовці і проведенні соціалістичної революції	9
Горбик В. О. Джерела та історіографія з сучасної політичної історії Великобританії	7
Гриценко А. П. Робітничий клас — провідна сила соціалістичної революції на Україні	8
Замлинський В. О. Питання партизанського руху в мемуарах радянських воєначальників	11
Калениченко П. М., Колесник В. П. (<i>Луцьк</i>). Братерське співробітництво між прикордонними областями СРСР і воеводствами ПНР у радянській і польській історіографії	6
Кондратенко Л. В. Крах планів фашистських загарбників щодо пограбування промислово-сировинного потенціалу України	1
Корольов Б. І. Дослідження діяльності більшовицьких організацій України періоду підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції у 1967—1976 рр.	10
Корольов Б. І. Літопис героїчної боротьби трудящих України за перемогу Великого Жовтня	12
Кравець М. М. (<i>Вінниця</i>). До питання про погляди П. А. Грабовського на вітчизняну історію	4
Лутченко О. І. (<i>Москва</i>). Питання формування і становлення технічної інтелігенції в радянській історіографії	12
Мельниченко В. Ю. В. І. Ленін — організатор і керівник захисту та зміцнення Радянської влади (березень—листопад 1919 р.). (До виходу зомого тому Біографічної хроніки В. І. Леніна)	10
Самохвалов В. П. Діяльність партійних організацій по розвитку соціалістичного змагання у промисловості в 1971—1975 рр.	7
Чеканюк А. Т., Комаренко Н. В. Важливе джерело історико-партійної науки	11
Чорномаз Й. Ш. (<i>Харків</i>). Радянська історіографія робітничого контролю на Україні (1917—1918 рр.)	5

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо багатотомну «Історію Української РСР»

Бондар М. М., Кравченко Н. М. Том перший, книга перша. Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства. Київська Русь (до другої половини XIII ст.)	12
---	----

* * *

Беренштейн Л. Ю., Валуйська Л. І., Кусок Л. М. Методологические проблемы историко-партийной науки	2
Бородін О. А., Міщенко Г. П., В. О. Замлинський. З вірою у перемогу	1
Буцько М. О. Історія Білоруської РСР, т. 4	5
Буцько М. О., Ю. Ю. Кондуфор. Великий Жовтень на Україні	11
Валько І. В. Образ жизни, рожденный Октябрем	8
Варгатюк П. Л. Твори В. І. Леніна на Україні (1894—лютий 1917 рр.)	11
Вербило О. М., Мінгазутдінов А. Ф. Боевой отряд советских патриотов	4
Гавриленко В. О. (<i>Львів</i>). О. Ф. Сидоренко. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст.	2
Гамрецький Ю. М., Калениченко П. М. Енциклопедія Жовтневої революції	12
Гончаренко М. Г. (<i>Ворошиловград</i>), Решодько П. Ф. (<i>Ворошиловград</i>). В боротьбе за власть Советов на Украине. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине	12
Горлач М. І. (<i>Харків</i>), Мельник С. М. (<i>Чернігів</i>). Актуальные проблемы истории советского рабочего класса	7
Гошуляк І. Л., Солдатенко В. Ф., В. В. Аникеев. Деятельность ЦК РКП(б) в 1918—1919 годах	10
Гранчак І. М. (<i>Ужгород</i>), Халус П. І. (<i>Ужгород</i>). Б. І. Лукач. Союз рабочего класса и крестьянства в социалистической Венгрии (1957—1970)	5

- Григорович Д. П., Наконечний В. А. (Луцьк). К. Є. Дмитрук. Під штандартами реакції і фашизму . . . 3
- Гутянський С. К., Чекурда О. Д., В. Д. Мойсеєнко. Керівництво КІРС розвитком народної освіти. На матеріалах УРСР. 1945—1958 рр. . . 7
- Данилюк М. З., Панчук М. І. Г. А. Куманев. На службі фронту і тыла Добровольська Н. О., Комаренко Т. О. Соціалістический образ жизни и вопросы идеологической работы . . . 8
- Євдокимов В. М. В. А. Ливень. Профсоюзы США и социальная политика правительства . . . 1
- Забарко Б. М., Вradий В. О. А. И. Аврус. МОПР в борьбе против террора и фашизма. 1922—1939 . . . 5
- Заброда І. М. (Виноградів), Олійник Л. В. О. Борканюк. Чим є для нас Радянський Союз . . . 2
- Замлинський В. О. М. М. Варварцев. Буржуазне «українознавство» — знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму . . . 9
- Знаменська М. В. Интернациональное и национальное в социалистическом обществе . . . 2
- Ісаєнко В. Ф. (Мінськ), Чернявський М. М. (Мінськ), Хазанов А. М. (Москва), Поболь Л. Д. (Мінськ), Лисенко П. Ф. (Мінськ). Археологія Української РСР. тт. I—III . . . 7
- Калениченко П. М., Макар Ю. І. (Чернівці), Шостакович Б. С. (Іркутськ). Очерки революционных связей народов России и Польши. 1815—1917 гг. . . 4
- Калениченко П. М., Кулинич І. М. В. Ю. Мельниченко. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні 1918—1920 . . . 7
- Кізченко А. Ф. Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн, вип. 1—2 . . . 9
- Коваленко Л. А. (Кам'янець-Подільський), Лаптин П. Ф. (Кам'янець-Подільський), Шевченко Ф. П. Вопросы историографии в высшей школе . . . 5
- Коломійчук В. Т. (Одеса), Харченко І. Н. (Одеса). В. Коновалов. Красный флаг над Одессой . . . 12
- Кондуфор Ю. Ю. Історичні дослідження. Вітчизняна історія, вип. 2 . . . 5
- Коновалов М. А. Партійне керівництво розвитком промисловості України . . . 6
- Корольова М. О., Кулинич І. М. Історичний атлас у двох томах. Том. 2 . . . 4
- Кулинич І. М., Шаталіна Є. П. Пролетарський інтернаціоналізм — наше знамя. Документи і матеріали об участі трудящихся Донбасса в укрєплении интернациональных связей Советского Союза с народами зарубежных стран (1917—1974 гг.) . . . 2
- Кулинич І. М., Сохань П. С. Р. П. Гришина. Возникновение фашизма в Болгарии. 1919—1925 гг. . . 9
- Кульчицький С. В. А. М. Соловьева. Железнодорожный транспорт России во второй половине XIX ст. . . 1
- Куманьов Г. О. (Москва), Кравчук М. І. М. В. Коваль. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны . . . 10
- Лихолат А. В., Барановська Н. П. В. П. Шерстобитов. Советский народ — монолитная общность строителей коммунизма . . . 8
- Лихолобова З. Г. (Донецьк). А. И. Вдовин, В. З. Дробижев. Рост рабочего класса СССР. 1917—1940 гг. . . 10
- Макар Ю. І. (Чернівці), Поляк В. С. (Ужгород). Строительство социализма в Польской Народной Республике. Исторические очерки . . . 11
- Макара М. П. (Ужгород). Дружба народів СРСР — велике завоювання соціалізму . . . 4
- Марахов Г. І., Сосновчик С. О. М. И. Иосько. Николай Судзиловский-Руссель . . . 11
- Матвійчук М. М. І. П. Кожукало. Компартия Украины в период строительства развитого социализма . . . 1
- Мітюгов В. С. І. М. Кулинич. Німецька Демократична Республіка в співдружності країн соціалізму . . . 1
- Михайлюк О. Г. (Луцьк), Дорохова А. П. (Луцьк). Більшовицькі організації України в боротьбі за гегемонію пролетаріату в трьох російських революціях . . . 6
- Мусієнко В. В. І. В. Хміль. Трудящее сельство України в боротьбі за владу Рад . . . 12
- Нерод В. О. Бессмертный подвиг партии и народа . . . 1
- Нікольников Г. Л. А. Ф. Бондарь. Большевики в борьбе за единство международного рабочего движения (1917—1924 гг.) . . . 6
- Онищенко І. Ю. И. Ф. Черников. В интересах мира и добрососедства. . . 8
- Остапенко П. С. (Москва). В. А. Горбик. Консервативная и либеральная партии в политической системе послевоенной Англии . . . 8

Панібудьласка В. Ф. М. Куличенко. Укрепление интернационального единства советского общества	6
Панібудьласка В. Ф. Виктор Маамяги. Эстонские поселенцы в СССР (1917—1940 гг.)	11
Панченко П. П. М. К. Сытник. Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства в Молдавии	6
Парасунько О. А., Путро О. І., Шевченко Ф. П. В. И. Буганов. Крестьянские войны в России XVII—XVIII вв.	9
Погребінський М. Б., Сергієнко В. І. Днепропетровску 200 лет	3
Позняков К. І. (Дніпропетровськ). Д. И. Сойфер. Сионизм — орудие антикоммунизма	6
Пономаренко Г. Я. (Донецьк). С мандатом Октября	12
Потехін О. В. К. С. Лузик. США: научно-техническая революция и положение расовых меньшинств. Социально-экономический аспект	5
Проценко В. О. (Рубіжне), Хижняк В. П. В. Ф. Шевченко. Зміцнення партійних організацій колгоспів і радгоспів в умовах будівництва комунізму (На матеріалах парторганізацій Української РСР) 1961—1971 рр.	3
Різницька М. В. (Дніпропетровськ). Стоян П. К. З. Г. Лихолобова. Поступь новаторов	3
Сабадирьов І. Л. (Одеса). Ф. Є. Лось, О. Г. Михайлюк. Класова боротьба в українському селі. 1907—1914	4
Сарбей В. Г., Сидоренко В. П. М. В. Резницкая. Рабочий класс Украины в период социалистической реконструкции народного хозяйства (1926—1937). Очерк историографии проблемы	9
Сидельников С. І. (Харків). П. С. Сохань. Очерки истории украинско-болгарских связей	2
Симоненко Р. Г., Євтух В. Б. Л. Н. Фурсова. Иммиграция и национальное развитие Канады. 1946—1970 гг.	3
Синицький В. Г. Михаил Иванович Калинин. Краткая биография	11
Слободанюк О. М. (Ровно), Маключенко В. І. (Ровно). С. Колтунюк. Виховуємо патріотів	9
Смолінчук О. І. (Львів), Чуприна В. М. (Львів), Варгатюк П. Л. В. В. Мусієнко. Більшовики України в Жовтневій революції	9
Степанов А. Н. (Хмельницький). К. В. Гусев. Партия эсеров: от мелко-буржуазного революционаризма к контрреволюции	3
Стоян П. К., Забарко Б. М. А. А. Макаренко. Могучая сила пролетарской солидарности (Поддержка зарубежным пролетариатом Советской страны в 1921—1925 гг.)	1
Сухарев В. В. Нарис історії КПЧ	7
Суярко Л. О. В. С. Клобуцкий. Роль печати МАССР в формировании молдавской социалистической нации (1924—1940 гг.)	7
Терещенко Ю. І. История социалистической экономики СССР. В 7 томах. Т. І	11
Шморгун П. М. Л. М. Спирин. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало XX в.—1920 г.)	10

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Назустріч 60-річчю Великого Жовтня

А. Г. Науковий симпозіум у Ленінграді	8
В. С. Засідання Наукової ради з проблеми «Історія історичної науки»	8
Корнілова В. О. (Харків). Наукова конференція двох вузів України і Польщі	8

Відзначення 60-річчя Великого Жовтня

І. Г. (Ужгород), І. А. (Ужгород). Наукова конференція радянських і угорських істориків	10
Калмакан І. К. (Одеса). Республіканська наукова сесія істориків, присвячена 60-річчю Великого Жовтня	11
Корієнко П. С. (Одеса). Ювілейна сесія в Одесі	12
Крячок М. І. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР	12
Логойда В. М. (Ужгород). Великому Жовтню присвячена	10
Мінгазутдінов А. Ф. Київський державний університет	12
Мороз В. К. (Львів). IV наукова конференція істориків-полоністів	12

Навроцький М. О. Республіканська науково-теоретична конференція	12
Романцов В. О. Конференція радянських і польських істориків	10
Ситник А. А. Товариство охорони пам'яток історії та культури УРСР	12

* * *

Бойко О. Д. Затвердження до друку V тому багатотомної «Історії Української РСР»	4
Боролюк В. К. (Чернівці), Фреліх В. О. (Чернівці). Музей історії Чернівецького університету	6
Винокур І. С. (Кам'янець-Подільський), Копилов А. О. (Кам'янець-Подільський), Лаптіп П. Ф. (Кам'янець-Подільський). Вшанування професора Л. А. Коваленка з нагоди його ювілею	7
Волинець В. В. Зустріч з читачами «Українського історичного журналу»	7
В. Р. Перше засідання Клубу цікавих зустрічей	5
В С. Республіканська нарада з питань історіографії	11
Глущенко С. М., Луценко М. О. Історична тематика у виданнях Політвидаву України та «Наукової думки» в 1977 р.	2
Древлянський В. Т., Костюк О. І. III з'їзд Українського товариства охорони пам'яток історії та культури	2
Є. Ш. 50-річчя П. С. Соханя	1
Жилін Б. Б. Відзначення 90-річчя з дня народження П. П. Постишева	11
Жученко І. Я. Засідання головної редколегії збірника документів і матеріалів «Советская Украина в период Великой Отечественной войны»	4
Зайченко В. В. (Чернівці). Історико-меморіальний музей М. П. Кирпоноса	11
Знаменська М. В. Зустріч науковців Інституту історії АН УРСР із зарубіжними ученими	9
І. К. Зустріч радянських і польських істориків	7
І. Л. На Загальних зборах Відділення історії, філософії та права АН УРСР	8
Калакура Я. С. Захист докторської дисертації	11
Комаренко Н. В. Зустріч українських і білоруських істориків	1
Корольов Б. І., Юніс Д. І. (Дніпропетровськ). Про VI Всесоюзний конкурс студентських праць з суспільних наук	1
Котляр М. Ф. Зустріч з академіком Б. О. Рибаківим	7
Кріль О. П. (Львів). Семінар з допоміжних історичних дисциплін	3
Кріль О. П. (Львів). Семінар джерелознавців у Львові	5
Кривоніс В. М. Міжнародні наукові зв'язки Інституту історії АН УРСР у 1976 р.	4
Кривоніс В. М. Загальні збори Відділення історії, філософії та права АН УРСР	5
Крицак В. І. (Івано-Франківськ). Конференція читачів «Українського історичного журналу» в м. Івано-Франківську	11
Кузнецов В. І. Відзначення 20-річчя «Українського історичного журналу»	9
Кулинич І. М. Всесоюзна наукова конференція	3
Кучер В. І. Про координацію досліджень періоду Великої Вітчизняної війни	6
Лемешук М. М. Ювілей історичної секції Військово-наукового товариства	2
Л. Л. Канадський учений у Києві	3
Миронець Н. І. Захист докторських дисертацій	8
М. К. Вшанування В. І. Клокова з нагоди його ювілею	9
Молодчиков О. В., Сидоренко В. П. Лекційна пропаганда Інституту історії АН УРСР у 1975—1976 рр.	3
Молодчиков О. В., Сидоренко В. П. IX з'їзд Товариства «Знання» Української РСР	6
Мороз В. К. (Львів). Наукова конференція істориків-полоністів	1
Мороз А. В. (Бердянськ), Проценко В. Й. (Бердянськ). Науково-теоретична конференція у Бердянську	6
М. С. Всесоюзна наукова конференція з актуальних проблем ідеологічної боротьби	9
П. О. Наукова конференція молодих учених Інституту історії АН УРСР	7
Понеділко В. І. (Запоріжжя). Науково-теоретична конференція у Запоріжжі	7
П. С. Відзначення 80-річчя С. М. Белоусова	5
С. К. Всесоюзна конференція з питань історії радянського робітничого класу	2
С. К. Зустріч науковців з учителями середніх шкіл Києва	3
С. К. Про завершення підготовки до видання багатотомної «Історії Української РСР»	9

Стеблій Ф. І. (Львів). Відзначення 150-річчя «Сербської матиці»	9
Сусоров В. Д. (Херсон). Республіканський постійно діючий семінар «Актуальні проблеми національних відносин в СРСР та інтернаціонального виховання трудящих»	1, 6
Теми кандидатських дисертацій та монографій, схвалені Президією Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва	2, 8, 9
Тимченко Ж. П. Всесоюзний симпозіум у Таллінні	5
Туваєв В. І. Засідання республіканської науково-методичної комісії з історії КПРС	3
Ю. П., М. К. Загальні збори Академії наук Української РСР	5
Довженко Василь Йосипович	2
Єневич Федір Федорович	2
Королівський Степан Мефодійович	1
Кошик Олександр Кузьмич	4
Маркевич Олександр Петрович	1
Алфавітний покажчик матеріалів, надрукованих у журналі в 1977 р.	12

Художній редактор Б. В. Сушко

Технічні редактори Л. М. Кравченко, Т. М. Шендєрович

Коректор В. С. Гладка

БФ 38452. Здано до набору 31.X 1977 р. Підписано до друку 13.XII 1977 р. Формат 70×108/16. Папір друк. № 2. Умовних друк. арк. 14,0. Облік-вид. арк. 16,07. Тираж 5870 прим. Зам. К-188.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.

Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 12 (201), 1977, декабрь. (На украинском языке). Ежемесячный научный журнал. Орган Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

НОВІ КНИГИ

ЛЕНІН В. І. — Про соціалістичну революцію. У 2-х т. Т. 1—2, Політвидав України, К., 1977.

В. І. Ленін про Україну. У 2-х ч. Ч. 1—2, Політвидав України, К., 1977.

БОРИСОВА Т. М., ДЬЯЧЕНКО Н. Т., УМАНСКИЙ М. В. — Историко-революционные памятники Харьковщины. Очерк, изд-во «Прапор», Харьков, 1977, 200 с.

Будни пятилетки. Харьковская область. Год первый. Очерки. Зарисовки. Интервью. Репортажи, изд-во «Прапор», Харьков, 1977, 95 с.

В борьбе за власть Советов на Украине. Из истории борьбы большевистских организаций за завоевание и укрепление Советской власти на Украине, «Вища школа», Головне видавництво, К., 1977, 347 с.

Гартсванг у боях і праці, Політвидав України, К., 1977, 207 с.

ГРИГОРЕНКО В. С., ЛІТОВЧЕНКО В. П. — Працею творимо майбутнє, вид-во «Каме-няр», Львів, 1977, 96 с.

ГРИГОРЕНКО П. Б., СОКОЛОВСЬКИЙ В. І., ШАПОВАЛОВ М. Х. — Золочів. Істори-ко-краєзнавчий нарис. Вид. 2-е, доп., вид-во «Прапор», Харків, 1977, 63 с.

Два века борьбы и труда. Документы и материалы о праздновании 200-летия Днепропетровска, изд-во «Промінь», Днепропетровск, 1977, 95 с.

ДИКУСАРОВ В. — На принципах интернаціоналізму, Політвидав України, К., 1977, 79 с.

Доля, осяяна Жовтнем, вид-во «Каме-няр», Львів, 1977, 135 с.

Дружба-фройндшафт, изд-во «Донбас», Донецк, 1977, 150 с.

Жовтень у моїй долі. Нариси, вид-во «Прапор», Харків, 1977, 167 с.

Жовтневі зорі над Поділлям. Збірник, вид-во «Маяк», Одеса, 1977, 144 с.

Імені комуніста Локоти, вид-во «Карпати», Ужгород, 1977, 112 с.

Історія Української РСР. У 8-ми т. 10-ти кн. Т. 1. Первіснообщинний лад. Виникнення і розвиток феодалізму. (З найдавніших часів до середини XVII ст.). Кн. 1. Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства. Київська Русь. (До 2-ї половини XIII ст.), вид-во «Наукова думка», К., 1977, 443 с.

Історія Української РСР. У 8-ми т., 10-ти кн. Т. 6. Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства. (1921—1941), вид-во «Наукова думка», К., 1977, 544 с.

КАРАСІЙЧУК Є. — Перепустка в майбутнє, вид-во «Техніка», К., 1977, 103 с.

Люди творчого подвигу, Політвидав України, К., 1977, 191 с.

МАЙБОРОДА І. Т. — Суспільство без майбутнього, К., 1977, 48 с. (Товариство «Знання» УРСР).

На шляхах комуністичного будівництва, вид-во «Наукова думка», К., 1977, 187 с.

Очерки истории Коммунистической партии Украины. Изд. 4-е, доп., Политиздат Украины, К., 1977, 814 с.

СНІТЧУК М. — Програма і Статут КПРС — найважливіші документи партії, Політвидав України, К., 1977, 70 с.

ФАЛЬКО І. — Естафета п'ятирічок. Про братерську дружбу радянських людей, про передачу трудової естафети від п'ятирічки до п'ятирічки, вид-во «Техніка», К., 1977, 95 с.

ХМІЛЬ І. В. — Трудяще селянство України в боротьбі за владу Рад, вид-во «Наукова думка», К., 1977, 200 с.

ШМУШКЕВИЧ М. — Подвиг генерала, Політвидав України, К., 1977, 133 с.

ЮНАК М. Й. — Єдино вірний шлях для селянства. (До 50-річчя XV з'їзду ВКП(б)), К., 1977, 48 с. (Товариство «Знання» УРСР).